

FIRE KIRKESTEDER I ROMSDAL

En komparativ arkeologisk analyse av kirkesteder fra middelalderen

Margareth Hansen

Mastergradoppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Vår 2014

FORORD

Når dette arbeidet er ferdig, er det mange som jeg gjerne vil takke. Først og fremst min veileder Ingvild Øye, som har gitt meg konstruktiv og tålmodig rettleiding. Historiker Arne Solli for god hjelp til å finne kart. Ved Romsdalsmuseum i Molde har jeg fått velvillig hjelp til mine mange spørsmål. Takk til Hilde Lien, Bjørn Austigard, Kristoffer Dahle og Bjørn Ringstad. Jeg vil også takke Ellen G. Ellingsen og Roald Myrvang ved NTNU, Seksjon for arkeologi og kulturhistorie i Trondheim for god hjelp og hyggelige ord på veien, samt takk til Tone Ellingsen og Ellinor Løvik ved Romsdal jordskifterett. Takk, Brit Solli for dine kommentarer spesielt om din øy i Romsdal, Veøy.

Mange gode tanker og hjertelig takk til alle de hyggelige og kunnskapsrike menneskene som tok godt imot meg på Rødven og i Innfjorden og bidro med nyttig informasjon og omvisning ved mitt feltarbeid sommeren 2010.

Mann og barn skylder jeg stor takk for all deres tålmodighet med meg som brukte helger og det meste av fritiden til å jobbe med oppgaven samt min bror Lars-Erik Holmem, svigersønn Jan Inge Høgøy samt alle de gode IT-vaktene på UIB for all hjelp med det datatekniske i oppgaven. Stor takk til Nicolai Wilborn, som lette opp bøker for meg på biblioteket i den siste innspurten før innlevering av oppgaven.

Margareth Hansen
Bergen, 15. mai 2014

Innhold

1. INNLEDNING.....	s. 5
Emne og mål.....	s. 5
Problemstillinger.....	s. 8
Undersøkellesområde	s. 9
Kilder.....	s. 10
Oppgavens struktur.....	s. 10
2. FORSKNINGSHISTORISK BAKGRUNN.....	s. 11
Kultstedskontinuitet eller diskontinuitet av rituelle plasser	s. 11
Arkeologiske undersøkelser av kirkesteder i Norge	s. 13
Vestnorske kirkesteder.....	s. 15.
Lokalhistorisk forskning og undersøkelser.....	s. 18
3. TEORETISKE OG METODISKE TILNÆRINGER	
TEORETISK PERSPEKTIV.....	s. 20
Monumenter i landskapet og deres egenskaper.....	s. 20
Struktur og endringer.....	s. 21
METODISKE TILNÆRMINGER	s. 22
Visuell landskapsanalyse.....	s.23
Retrospektivanalyse.....	s. 24
Jordskiftekart	s. 25
Stedsnavn	s. 26
Datering	s. 26
Gravminner.....	s. 27
4. KIRKENE I LANDSKAPET.....	s. 28
De utvalgte kirkestedene i Romsdal	s. 28
Voll åtting	s. 29
Symbolnøkkel	s. 30

Veøy kirkested.....	s. 31
Rødven åtting.....	s. 37
Rødven kirkested.....	s. 38
Romsdal åtting	s. 43
Hen kirkested.....	s. 44
Grytten kirkested	s. 48
Samlet vurdering av kirkestedene i undersøkelsen.....	s. 51
5. KIRKESTEDENES STATUS – EN SAMMENLIGNING	s. 52
Voll åtting.....	s. 53
Rødven åtting.....	s. 54
Romsdal åtting.....	s. 55
GÅRDSSTRUKTUR OG EIENDOMSFORHOLD	s. 57
Kirkestedet på Veøy.....	s. 58
Kirkestedet på Rødven.....	s. 59
Kirkestedet på Hen.....	s. 63
Kirkestedet i Grytten.....	s. 65
SAMLET VURDERING AV KIRKESTEDENE.....	s. 67
6. NÅR BLE KIRKESTEDENE ANLAGT AV HVEM OG HVORFOR?.....	s. 69
De første kirkene.....	s. 69
Den tidlige organiseringen av kirken.....	s. 69
Hvem bygde kirker og når?.....	s. 71
Veøy	s. 72
Rødven	s. 74
Hen	s. 74
Grytten	s, 75
En sammenligning	s. 75
Hva kan ha ligget bak valg av kirkested?.....	s, 76
Veøy kirkested.....	s. 76
Rødven kirkested.....	s. 76
Hen kirkested.....	s. 77
Grytten kirkested.....	s. 77
Samlet vurdering.....	s. 77
7. AVSLUTNING.....	s. 79
ABSTRACT.....	s. 81

APPENDIKS 1.....	s. 83
APPENDIKS 2	s. 85
FIGUR- OG TABELLISTE.....	s. 86
ANDRE KILDER.....	s. 87
KILDER OG LITTERATURLISTE	s. 88

1. INNLEDNING

Emne og mål

Emnet for denne masteroppgaven er en undersøkelse av fire kirkesteder fra middelalderen fra midtre og indre fjordstrøk i Romsdal, Møre og Romsdal fylke. Målet er å belyse kristningsprosessen og utbyggingen av kirker i lys av plasseringen i landskapet. Samlet kjenner en anslagsvis til 21 middelalderkirkesteder i Romsdal hvor sju var bygd i stein og resten som trebygninger (Brendalsmo 2008: 31).

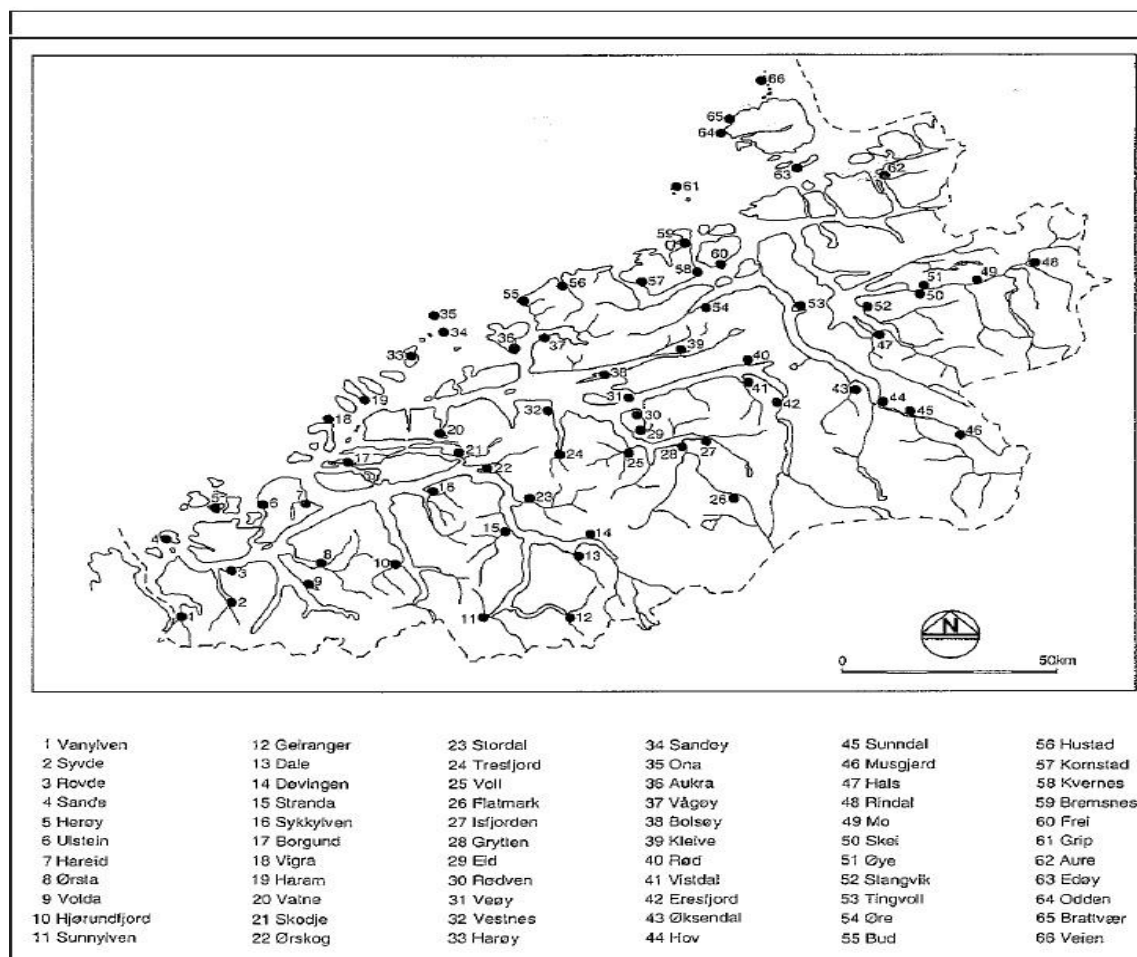

Fig. 1.1 Romsdalens kirkesteder er fra nr. 24 til nr. 42 på kartet samt nr. 55 og 56. Kirkestedene Veøy nr. 31, Rødven nr. 30, Hen (Isfjorden) nr. 27 og Grytten nr. 28 (Etter Brendalsmo 2006:70). Middelalderens kirkesteder i Møre og Romsdal etter Reformanten 1589. Tegner: Elin Jensen.

Brendalsmo: 2008: 38.

De eldste samlede og samtidige fortegnelser over kirker i Nidaros bispedømme finnes i Trondhjems Reformats av 1589. Jan Brendalsmo mener at det trolig eksisterte nær dobbelt så mange kirker i Norge i middelalderen som det sikkert kan belegges i dag. I Romsdal kan det således ha vært 42 kirker mot de tidligere 25 kildebelagte kirker (Bredalsmo 2008: 39-40). Noen kirkesteder fra middelalderen forsvant etter Svartedauden og er dermed ikke oppført i Reformanten av 1589.

For å avgrense oppgaven har jeg valgt ut fire kirkesteder med ulik topografisk beliggenhet i det gamle Romsdalsfylke (Raumsdalafylket), som i middelalderen var administrativt oppdelt i såkalte åttinger. Jeg har valgt ut steder fra tre av disse åttingene, Voll, Rødven og Romsdal åttinger. Kirkestedene som er undersøkt er: (1) Veøy i Voll åtting på den lille øya med samme navn midt i Romsdalsfjorden, i krysningpunktet for flere fjordarmer. (2) Rødven i Rødven åtting, noen mil lengre inn i fjorden, og (3) Hen og (4) Grytten, begge i Romsdal åtting. Målet er å undersøke disse kirkestedene med hensyn til stedsvalg og sett i lys av tidligere rituelle steder og bosetninger og tidspunkt for anlegget. Utbyggingen av kirker kan ha tatt lang tid, og dermed ble gjerne ikke alle kirkestedene anlagt samtidig eller i den første fasen av kristningsprosessen.

Fig. 1.2 De undersøkte kirkestedene i Romsdal. Kart fra Statens Kartverk.

Jeg vil undersøke stedene i forhold til det topografiske og kulturskapte landskapet med

arkeologiske fornminner og bosetninger, som kan være med på å forklare hvorfor det ble reist kirker akkurat på disse stedene. Ved å undersøke kirkestedene i rom og tid er målet også å prøve å finne ut hvem som kan ha stått bak stedsvalget og reisingen av de første kirkene her, og når dette skjedde. Var det på gamle samlingspunkt eller rituelle steder som fellesforetak, eller ble de anlagt på gårder som private kirker?

Dermed er altså noen kirkesteder i de samme åttingene ikke tatt med i undersøkelsen. Det gjelder Voll kirkested som ligger nær fjorden i Måndalen og med en lignende beliggenhet som Hen kirkested. Videre gjelder det Innfjorden kirkested med en gårdskirke på Bøgarden, som jeg i utgangspunktet hadde tenkt å ta med som et femte kirkested. Denne ble utelatt da det viste seg at det verken var arkeologiske spor eller at kirken er nevnt i eldre skriftlige kilder. Jeg har også utelatt Kors kirkested på gården Foss ved det markante fjellet Romsdalshorn i Romsdalen, ca. en og en halv mil fra Grytten kirkested. Topografisk har det en lignende landskapskontekst som Grytten kirkested. Kors kirke het i middelalderen Flota eller Flate kirke (jfr. gnr. 71 Flatmark) og ligger ved elva Rauma. Det siste kirkestedet som jeg har valgt å utelate, er Eid kirkested, eidet hvor halvøyen begynner å ta form ut i Romsdalsfjorden. Karl Myskja skriver i bygdeboken for dette området at han regner med at bøndene her reiste en stavkirke på Kirkehaugen et par hundre meter øst for gårdstunet (Myskja 1987: 55), men ingen nedtegnelser eller registrerte jordfunn stadfester det. Det er heller ikke gjort funn av graverminner i nærheten ifølge Askeladden. Kirken er første gang nevnt i 1440 ifølge Grytten prestegjelds kallsbok, og er også omtalt i Trondhjem Reformats i 1589 (Ibid). Et antemensale, som er et billedfelt på forsiden av alteret med tolv motiv fra Jesu liv, er datert til ca. 1275, og ble flyttet til Bergen Museum på 1840-tallet. Jeg kommer imidlertid til å nevne disse kirkestedene senere i oppgaven i forbindelse de respektive åttingene.

Alle de opprinnelige kirkene fra middelalderen er revet ned og vekke for lenge siden. De første kirkene er blitt erstattet av opptil flere senere kirker opp gjennom tidene. Det er dermed selve kirkestedene som er interessant i denne sammenhengen og gjenstand for min analyse.

Når jeg har valgt å bruke den administrative inndelingen i åttinger, er det fordi disse representerer den eldste kjente administrative inndelingen av landskapet i Romsdal, forut for sogneinndelingen fra tidligst 1100-tall. De følger naturlige topografiske trekk i landskapet, som fjell og elver som naturlige skiller (Olafsen 1929: 4). Romsdal fylke besto av følgende åttinger – Fanne, Eresfjord, Rødven, Romsdal, Voll, Vestnes, Sund og Våge (jf. fig. 1.3).

GRENSER FOR TINGLAG (ÅTTINGAR, SKIPREIDER) PÅ 1700-TALET

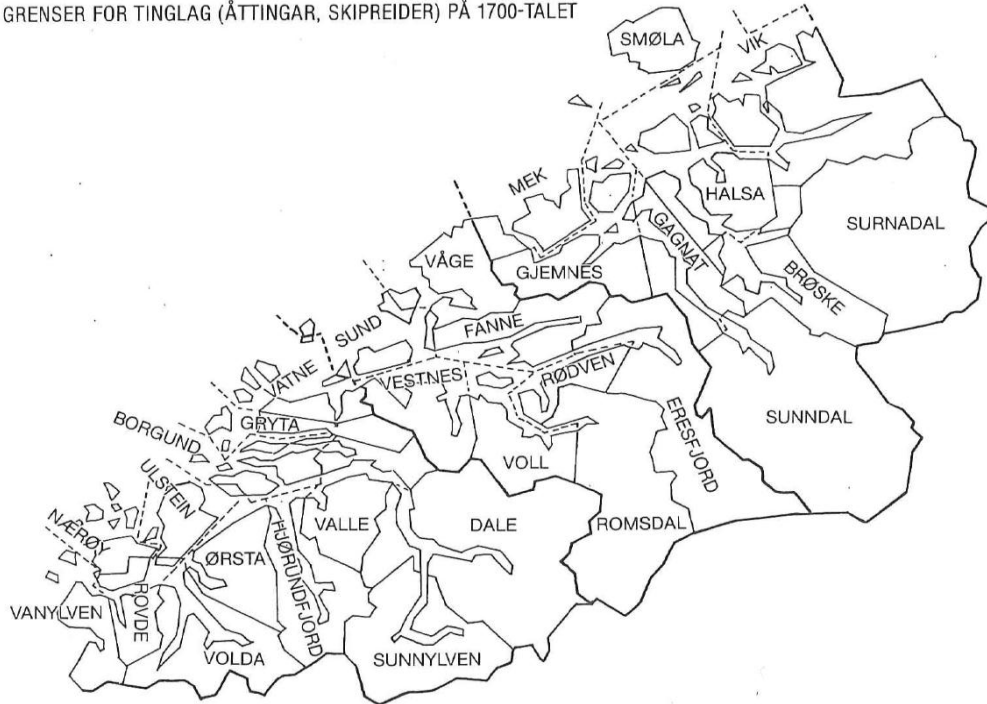

Fig. 1.3 Kart overåttning-inndelingskart over Romsdal (Døssland 1990: 34).

Denne oppgaven føyer seg inn i flere lignende undersøkelser av kirkesteder i Norge, men det har ikke vært foretatt noen lignende undersøkelse av slike områder i Romsdal tidligere. Det er en vanlig oppfatning at det i den første kristningstiden var konge og høvdinger/stormenn som reiste kirke. Ifølge Frostatingsloven, som Romsdal lå under rettslig-administrativt, kunne det også være bygdefolk i fellesskap (F II, 7).

Etter hvert som kirkeorganisasjonen ble utbygd tok også kirken selv over byggingen av kirker (Helle 1995: 30-31). Et viktig moment blir også å vurdere stedene både i et romlig og tidsmessig perspektiv, som strekker seg tilbake til yngre jernalder og fram til kirkestedene og kirken var etablert og institusjonalisert rundt midten av 1100-tallet og når de første gang opptrer i kildematerialet.

Problemstillinger

Følgende problemstillinger står sentralt i denne oppgaven:

- På hvilke steder ble kirkene anlagt?
- Ble kirkene anlagt på steder hvor det hadde vært hedensk kult?
- Ble makt videreført gjennom plasseringen av de første kirkene?
- Eller ble kirkestedene valgt da sogneinndelingen ble gjennomført?
- Hvem anla dem og når?

Jeg vil altså se på om kirkestedene ble anlagt i sammenheng med de førkristne kultstedene eller om ble det valgt helt nye steder? Jeg vil se dette i forhold til tidligere gårdsbosetning, visuelle kulturminner, som gravminner og eventuelt andre monumenter, topografi og gårdsgrenser, gamle gårdsnavn, eldre veifar, samt andre relevante arkeologiske fornminner, som er knyttet til gårder kirkene eventuelt ble reist på, i kirkestedenes umiddelbare nærhet. Kirkestedene vil også bli sett i forhold til den omkringliggende bosetningen, for å kunne si noe om hvorvidt kirken ble bygget for en større forsamling, eller om den kun var til privat bruk, som en kirke eksklusiv for gårdens folk. Således vil dette vise sosial status og makt knyttet opp til de forskjellige stedene og dermed indirekte belyse hvem som sto bak opprettelsen av kirkestedet. Jeg vil dermed se på forholdet mellom førkristne gravminner og etableringen av de første kirkene i form av selve kirkestedene på Veøy, Rødven, Hen og Grytten i Romsdal. Ved hjelp av resultatene fra analysen vil jeg forhåpentligvis kunne belyse spørsmålene jeg her har stilt ovenfor.

Undersøkellesområdene

Fig. 1.4 De fire undersøkte kirkestedene. Pilen viser nord.

Mitt fokus vil bli disse fire kirkestedene (jf. fig. 1.4). Disse kirkestedene er valgt ut fra fire forskjellige landskap – Veøy på en øy midt i fjorden, Rødven på en halvøy ved sjø, Hen

innerst inne i en fjordarm av Romsdalsfjorden og Grytten ved en stor elv. I tillegg vil jeg som nevnt, se på omliggende bosetning og spor etter forhistoriske rituelle steder rundt selve kirkestedene

Kilder

Det er som tidligere nevnt de kulturskapte kirkestedene i landskapet, og ikke selve kirkebygget, som har hovedfokus i denne undersøkelsen. En viktig kilde blir da selve kulturlandskapet. Det er da det totale landskapsbildet som står i fokus og ikke enkeltelementer isolert sett. Jordbrukslandskapet har vært utsatt for store forandringer opp gjennom tidene. Vi kan ikke generalisere som ”den gang” og ”nå” (Widgren 1997:14). Et sentralt moment blir da å se hvilke steder som ble valgt til kirkesteder, og se dette landskapet i forhold til tidligere strukturer – gårdsbosetninger, eventuelle gods, samlingsplasser og rituelle steder. Gravminnene er dermed også en viktig kilde, som kan si noe om sosial status og kan trolig også ses som fysiske symboler for råderett over jord (jf. Skre 1997; Iversen [1997] (1999)).

Oppgavens struktur

Som bakgrunn for undersøkelsen er det viktig å få en oversikt over hva tidligere forskning har brakt frem i lyset som er relevant til min undersøkelse. I det påfølgende kapittel 3 vil jeg gjøre rede for hvilke teoretiske perspektiver og metodiske innfallsvinkler jeg vil bruke. Kapittel 4 utgjør selve analysedelen der jeg undersøker de fire kirkestedene i en landskapsmessig sammenheng. I kapittel 5 studerer jeg sosioøkonomiske forhold som kan ha påvirket valg av hvor kirkestedet ble anlagt. I kapittel 6 drøfter jeg hvem som kan ha stått for oppføringen av de første kirkene og når, i tillegg til spørsmålet om eventuell kultkontinuitet. I avslutningskapittelet vil jeg trekke sammen trådene og vurdere resultatene av undersøkelsen i forhold til problemstillingene jeg har fremsatt her.

2. FORSKNINGSHISTORISK BAKGRUNN

Jeg vil nå kort gjøre rede for den forskningshistoriske bakgrunn som utgangspunkt for min egen undersøkelse, knyttet til de valgte problemstillinger for å sette undersøkelsen inn i en større forskningshistorisk sammenheng. Dette gjelder forskning knyttet til kultstedskontinuitet og religionsskifte, og mer spesifikt knyttet til undersøkelser av kirkesteder ellers i Norge. Jeg vil også trekke inn arkeologiske undersøkelser og forskning som er gjort i forbindelse med mitt eget undersøkelsesområde i Romsdal.

Kultstedskontinuitet eller diskontinuitet av rituelle plasser?

Sentralt i forståelsen av rituelle førkristne kultsteder er det hedenske hovet, hvor ofringen til åsatroens guder fant sted. I Edda leser vi at det første gudene gjorde når Åsgard var bygd var å sette opp et hov. ”Allfar” som er en omskrivning av Odin, lot bygge et hov hvor det var ett sete for hver av dem gudene 12, foruten et høysete som Allfar har. Det er det beste og største hus som er bygd på jorden.... (Snorre-Edda 2003: 69). I Edda er det beskrevet som om hovet var en innendørs hall med sitteplass til mange, samt et høysete for et overhode.

Pave Gregor den store (590-604) skrev i år 601 e.Kr. et brev til den engelske biskopen Augustin i Kent, hvor han ba om at de hedenske templene ikke måtte rives, men innvies til kristendommen. Dette dokumentet har lenge vært et hovedargument for at de kristne kirkene ble plassert på samme sted som de hedenske kultbygningene (Nilsson 1992:10, 11). Rundt Middelhavet er dette svært vanlig . Romas hedenske tempel Pantheon på Marsmarken fra tidlig keisertid, som ble omdannet til en Mariakirke i år 608 e.Kr. (Ibid: 13). En annen tidlig kristen kirke i Roma, St. Clemente som ligger like sørøst for Colosseum, ble bygget på samme sted som et hedensk Mitratempel (Måle 1960: 46). I Firenze ble baptisteriet, som var byens katedral før den berømte domkirken ble reist, oppført på fundamentene av et antikt Minerva-tempel (Seifert og Nielsen 1963: 93).

John McNicol har i sin hovedoppgave i historie fra 1997, *Plasseringen av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstedene – En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*, gitt en inngående forskningshistorisk oversikt knyttet til dette temaet, men vesentlig basert på historiske studier. Jeg trekker her veksler på hans undersøkelse. Han påpeker at en dominerende oppfatning lenge har vært, at de første kirkene ble plassert på hedenske kultplasser (McNicol 1997: 11). Et viktig spørsmål for meg, er om dette gjelder for de fire kirkestedene jeg skal undersøke.

Kunsthistorikeren Lorentz Dietrichson så nettopp en sammenheng mellom de hedenske hov og de første stavkirkene. Han mente at stavkirken og hovet var to sider av samme sak. Ved å se på stavkirkens treskjæringsdekor og vikingtidens religion mente han at både integrering av slik kunst og byggingen av stavkirken på stedet for de gamle hov, ble gjort for å lette overgangen til kristendommen (Dietrichson 1892: 78), slik pave Gregor den store uttrykte det.

Antikvar Nicolay Nicolaysen hadde en annen hypotese. Han lanserte den såkalte ”bygdesentrumsteorien”. Den gikk ut på at hovene ble ødelagt, revet eller brent ned, og en ny kirke ble oppsatt på samme tomt eller et annet bekvemt sted av bygdefolket i felleskap. Han så vekk fra maktfaktoren i oppføringen, og fremhevet ingen relasjon mellom hov og kirke (McNicol 1997: 214. 215). Pave Gregors ønske i brevet fra 601 e.Kr. var ikke relevant for det som skjedde i Norge ved årtusenskiftet, mente han (Ibid. 94). Muligens ble materialene gjenbrukt til kirkene, men de ble anlagt på helt nye steder. Dersom plasseringen skulle vise seg å være nær det gamle hovet, var det tilfeldig (Nicolaysen 1887: 15).

Den danske arkeologen Olaf Olsens avhandling fra 1966, *Horg, hov og kirke*, lanserte en annen teori. Han mente at de eldste kirkestedene ikke kunne gå tilbake på hedenske hov, fordi man ikke hadde egne gudshus som kultsteder i førkristen tid (Krag 1995: 16). På basis av streng kildekritisk holdning hevdet Olsen dermed at hovet ikke var en egen sakralbygning, men at det var en stormanns gildehall som tidvis ble brukt til kultiske formål, som et slags tempel (Olsen 1995: 121ff; Steinsland 2005: 288-289).

Bygningsarkeologen og kunsthistorikeren Hans-Emil Lidén tolket i senere tid resultater etter utgravninger under Mære kirke i Trøndelag i 1966 og 1967 derimot som uttrykk for kultstedskontinuitet (Lidén 1969: 21). Under den stående steinkirken ble det funnet rester etter en trekirke fra 1100-tallet. Det ble også funnet førkristne bygningsrester sammen med funn av 23 såkalte ”gullgubber”. De fleste ”gullgubbene” er små gullblikkplater på en til to kvadratcentimeter i størrelse med avbildinger av mann og kvinne på og de blir gjennom funnstedene knyttet til herskermakt. Det er gjort funn av ”gullgubber” på Hauge, Klepp i Rogaland, på Mære, Sparbu i Trøndelag på Borg i Lofoten og på Hov i Hedemark. Den førkristne bygningen som har vært tolket som et hov har brent (Solberg 2003: 263). Mye tyder på at ”gullgubbene” opprinnelig lå nedgravd rundt noen av stolpene (Hoff og Hommedal 1999: 41). Så her passet ikke Olsens teori. Etter denne utgravningen på Mære og Olsens avhandling har temaet ligget i bero. Det er først i de senere år at denne diskusjonen har blitt tatt opp igjen (McNicol 1997: 186). Denne nyere forskningen rundt religionsskiftet har vært preget av en mer tverrfaglig tilnærming, blant annet gjennom forskningsprosjektene ,

”Møte mellom hedendom og kristendom i Norge,” organisert av forskningsmiljøet knyttet til Universitetet i Oslo og det svenske prosjektet ”Vegar til Midgård – nordisk hedendom i langtidsperspektiv” fra 2000-tallet.

Debatten omkring kultstedskontinuitet er nå mer nyansert. Flere nyere funn gjør at det kan se ut som om det førkristne samfunnet virkelig hadde egne kultbygninger på et høyt sosialt nivå (Steinsland 2005: 286). Flere steder finnes det også arkeologisk belegg for at kirker er plassert på eller ved eldre kultplasser (Andrén 2002: 303). *I arkeologens eventyrland*, skriver Kåre Ringstad angående plasseringen av høvdingesetet i Buksnesfjorden i Nordland ”at kirken oftest ble plassert på høvdingens gård. De hedenske religiøse sermoniene, blotene, skal jo ha foregått i høvdingens gildehall der de ikke hadde eget hov. Dermed ble det en slags kontinuitet i de religiøse handlinger som høvdingen hadde forrettet i hedens tid” (Ringstad 1996: 103). I dette tilfellet mener forfatteren imidlertid at plasseringen av kirkestedet ikke er på høvdingens gård. Derimot ser det nå ut til å være en dominerende oppfatning om at det ikke er noe fast forhold mellom et førkristent og kristent kultsted, men at det noen steder kan se ut som om det har vært en sammenheng, som for eksempel på Mære. Dette forutsetter at de arkeologiske funnene er tolket riktig, for selve hovet var en trebygning og ingen rester finnes lengre. Forskere er imidlertid også åpne for at det kan være andre faktorer som har bestemt plasseringen av kirkene, nær knyttet til kommunikasjonsveier, synlighet i terrenget og stedets økonomiske status som maktgrunnlag. Det har vært en lang forskningsdebatt om dette temaet og mange generaliserende teorier fra de forskjellige forskerne, men det er mye som tyder på at det ikke fins noe fasitsvar her.

I tillegg til det hedenske hovet har det vært en stor variasjon i hvor det har foregått religiøs utøvelse, som for eksempel til spesielle strukturer i landskapet, gravområde, gravhaug, ved vann, steiner, spesielle trær, osv. (Steinsland 2005: 436; Andrén 2002: 313). Dette kan også muligens hatt en innvirkning for hvor kirkestedet ble plassert.

Arkeologiske undersøkelser av kirkesteder i Norge

Arkeologiske undersøkelser under bestående kirkebygg har fra 1955 og 30 år fremover i tid avdekket en rekke tidligere kirkebygninger i Norge (Lidén 1995: 129). Den første norske arkeologen som behandlet emnet middelalderske kirkesteder ut fra noenlunde samme synsvinkel som denne oppgaven var Dagfinn Skre. I 1988 publiserte han magisteravhandlingen *Gård og kirke, Bygd og Sogn*. Her tar han opp spørsmål om hvor kirker ble bygget, hvorfor de ble bygget akkurat der, og hvem som sto bak oppføringen.

Sentralt står spørsmålet om byggingen var et resultat av et bygdefellesskap eller om det var enkeltmannsforetak. Skre så på kirkesteder fra middelalderen i Sør-Gudbrandsdalen, deres beliggenhet i forhold til gård og tun, samt deres forhold til bygdens bosetning for øvrig. Han vurderte stedenes økonomiske stilling, og ut fra dette hvem som har stått bak oppføringen. Skre fant at noen kirker var satt opp på gamle samlingsplasser, andre var reist på kirkelig initiativ, mens andre ikke hadde noen sammenheng med eldre samlingssteder eller kirker. Han konkluderer i med at noen kirker ble reist på storgårder nær det historiske tunet, mens andre ble reist på middels store gårder sentralt i bygda (Skre 1988). Når det gjelder kultstedskontinuitet finner han lite som støtter dette i det aktuelle området.

Jeg vil undersøke de fire kirkestedene i Romsdal i forhold til mange av de tilsvarende elementene som Dagfinn Skre tar opp, som forhold til gård og tun, økonomisk status, og eventuell makt knyttet til stedet. I tillegg vil jeg se på om de første kristne stavkirkene ble reist på gamle samlingspunkt i hedensk tid og plassering i forhold til førkristen kultutøvelse. Jeg vil også prøve å belyse om de første kirkene ble reist som et bondefellesskap eller om de var ressurssterke stormenn som var byggherre eller om det var andre faktorer som virket inn.

Skres magisteravhandling har fått motbør av Ellen Høigård Hofseth. Hun mener at middelalderens kirkesteder i Sør-Gudbrandsdalen må ses på bakgrunn av kilder om sentra og helligsteder fra yngre jernalder, mens derimot Skre har analysert dem ut ifra kilder fra den samtid kirkestedene ble grunnlagt i. I en artikkel fra 1990 ser Hofseth på de samme kirkestedene som Skre, men har i større grad fokus på kirkestedenes forhold til rituelle steder. Hun finner at disse kirkestedene har relasjon til områder brukt til førkristen kult (Hofseth 1990). Skre er på sin side skeptisk til hennes bruk av mange og forskjellige indikasjoner for å påvise hedenske kult og sentra. Han antyder at hun dermed har lett for og favoriserer det som underbygger hennes teori og toner ned det som taler mot kultstedskontinuitet. Et annet moment som Skre påpeker, er at det er noe usikkerhet knyttet til alderen på kirkestedet, og det er ikke sikkert at det førkristne kultstedet var blitt holdt i kontinuerlig hevd helt frem til etableringen av kirkestedet. Dersom det dreier seg om senere middelalderkirker, mener han det er viktig å ha sikre indikasjoner på at kirkestedet er eldre enn selve kirken. Den geografiske avstanden mellom den hedenske kultplassen og kirkestedet har også en betydning når det gjelder kontinuitet. Det kan da være fruktbart å legge frem alternativer til hypotesen om kultkontinuitet. I min oppgave vil jeg ha ovenstående vinklinger i tankene, samtidig som

jeg vil trekke inn samtidige strukturer som sannsynlig tunplassering i middelalderen, gårdens status og økonomi, som trolig gir en pekepinn tilbake til eldre forhold.

Arkeologen Jan Brendalsmo har også undersøkt kirkesteder i flere av sine arbeider. I 1990 og 1994 tok han for seg spørsmålene om hvem som har stått bak oppføringen av kirkesteder i Vestfold, hvorfor og hvor de ble plassert. Han undersøkte også forholdet mellom førkristen kult og anleggelsen av kirkesteder. Resultatene hans viser at de aller fleste kirkestedene er reist på storgårder, i tilknytning til tun og førkristne gravsteder. I en artikkel utgitt i 1997 omhandler han kirkesteder i Sør-Trøndelag. Her mener han å påvise at det hovedsakelig dreier seg om kultstedskontinuitet i forhold til tunet på de gamle høvdinggårdene, inkludert gravfelt, hellige kilder eller gildehaller. Mer enn halvparten av kirkene er reist på steder som tidligere var hellige steder, muligens helt opp mot 80 prosent, dersom man regner tunkontekst som uttrykk for kultstedskontinuitet (Brendalsmo 1997). Hans doktoravhandling fra 2001, *Kirkebygg og kirkebyggere: Byggherrer i Trøndelag ca. 1000 – 1600*, omfatter hele Trøndelag. I denne avhandlingen undersøker han også hvor kirker ble anlagt, og hvem som reiste dem. Brendalsmo konkluderer med at det var stormenn og konge som sannsynligvis var byggherre ved alle de undersøkte kirkestedene, og at kirkene var oppført fra tiden før 1350. Skres teori om fellesbyggerier finner han derimot ikke støttepunkt for i Trøndelag (Brendalsmo [2001] 2006: 262ff).

Vestnorske kirkesteder

I de senere årene er det skrevet flere hovedfags- og masteroppgaver som tar for seg tilsvarende emner som i min oppgave. Jeg vil vektlegge dem som omhandler fjordstrøk på Vestlandet, og som gir grunnlag for sammenligning med min egen masteroppgave. Det er i tillegg foretatt lignende undersøkelser i noen innlandbygder i Sør-Norge.

Lilli Ingvaldsen har undersøkt kirkesteder i søndre del av Sunnhordland (Ingvaldsen 1996). Også hun tar for seg plassering av kirkesteder i forhold til hedenske graver og gravfelt i et kult- og maktperspektiv, og ser dem i forhold til gårdsenheter, tun og gårdens økonomiske status. Alle kirkestedene i dette området har gårdstilknytning. De fleste av disse gårdene tilhører også det øvre økonomiske sjikt i bygdene. De fleste kirkestedene er videre tilknyttet tun og innmark, og hedenske gravminner er kjent i tilknytning til gården på de aller fleste kirkestedene. Jeg vil i stor grad ta opp Ingvaldsens problemstillinger og analysemåter..

Lars Øyvind Birkenes ser på forhold i midtre og indre fjordstrøk i sin hovedoppgave fra 2004, *Gard, grav og kyrkje. Ei arkeologisk analyse i Hardanger-regionen* (Birkenes 2004).

Undersøkelsen omfatter 14 kirkesteder i Kvinnherad og Hardanger, hvor han undersøker kirkene ut fra samme problemstilling som Ingvaldsen, og i forlengelse av hennes studie innover i Hardangerfjorden. Han legger imidlertid større vekt på kommunikasjoner og plassering i bygdekontekst. Han finner at halvparten har en midtpunktplassering og dermed sannsynligvis har vært anlagt som herredskirker eller bygdekirker, hvorav en kan ha vært såkalt fjordungskirke. De fleste andre var knyttet til gård og tun, og var dermed private gårdskirker. Han finner at kirkestedene er blitt plassert på sentrale steder i Hardangerregionen, trolig for å skape faste og sentrale holdepunkter for kongemakt og kirkeorganisasjonen i den første kristningstiden (Birkenes 2004:131). Den største forskjellen mellom Birkenes og min studie er at han bruker kirkesogn som avgrensede analyseenheter. Jeg har også valgt et langt mindre antall steder.

En annen oppgave som omhandler indre fjordstrøk er Cathrine Brattekværnes hovedoppgave fra 2006, *Kirkesteder i indre Sogn – en arkeologisk analyse av religionsskiftet*. Også hun tar utgangspunkt i kirkesteder med problemstillingen knyttet til kirkestedet plassering i forhold til tidligere førkristne gravminner, bebyggelse og ferdselsårer. Kultkontinuitet og kirkenes plassering er sentralt i diskusjonen hennes. Hun kommer frem til at kirkene i Indre Sogn i stor grad har vært reist på økonomisk sterke gårder med førkristne gravminner tett ved. Tidsrommet kirkestedene ble anlagt på mener hun er fra første halvdel av 1000-tallet og i løpet av tidlig middelalder og høymiddelalder (Brattekværne 2006: 123), og dermed ikke bare i den første kristne tiden.

En annen relevant oppgave i min sammenheng er Angunn Skeiseids masteroppgave, *Seks kyrkjestader i Rogaland: ein arkeologisk analyse av kyrkjestader i ytre og indre deler av Rogaland* fra 2007. Hennes undersøkelse er en sammenligning mellom et kystnært område i Nord-Rogaland og en fjordbygd i Ryfylke, hvor hun ser på plassering av enkeltforekomster av kors og kirkesteder. Kirkestedene blir også her sett i sammenheng med eiendomsstruktur. Hennes arbeid avdekker et todelt mønster, der hun i kyststrøk finner det mest sannsynlig, at det var lokale stormenn som bygde kirkene som enkeltmannsforetak, mens det hovedsakelig var fellesbyggeri i indre fjordstrøk i Ryfylke. På generelt grunnlag argumenterer hun for at gårdskirkene er bygget før de felles anlagte bygdekirkene (Skeiseid 2007: 69-70).

Også Eirik Herdlevær Søyland sin masteroppgave, *Elleve kirkesteder i Hordaland – En arkeologisk analyse av kirkesteder på Osterøy og i Lindås*, behandler kirkesteder i områder av noe ulik karakter (Herdlevær 2009). Han har sammenlignet kirkestedene på innlandsøyen Osterøy med det kystnære Lindås og fant forskjeller med hensyn til hvem som stod bak

oppførelsen av kirkene. På Osterøy var det et bygdefelleskap som satt opp kirkene i havneområder ved sjø. I Lindås, som i større grad omfatter en godsstruktur, fant Herdlevær at det var kongemakt som stod bak kirkebyggene. Datering av kirkestedene har vært vanskelig, men han mener at det mest sannsynlige er at kirkene på kongsgården Seim vært satt opp noe før kirkestedene på Osterøy.

Også Camilla Haug finner i sin masteroppgave, *Kristningen av steder – en arkeologisk analyse av middelalderske kirkesteder på Karmøy* fra 2009, likhet med Herdlevær sin undersøkelse av Lindås, at det var kongemakt bak Avaldsnes og de fleste av de andre tidlige kirkene, unntatt Åkra, hvor kirken mest sannsynlig har vært satt opp av en stormannssett (Haug 2009).

I tillegg til de vestnorske undersøkelsene av kirkesteder, som har størst relevans for min oppgave, vil jeg kort nevne at det er foretatt noen lignende undersøkelser av kirkesteder på Østlandet. I 2005 kom Linda Cecilie Berg sin masteroppgave, *Heldal og Røldal. En komparativ analyse av to kirkesteder*. Hun sammenligner de to kirkestedenes forhold til gamle kultsteder og gårdsbosetning. Hun finner ingen spor etter stedskultkontinuitet i de to innlandsbygdene.

Carina Mostue Tolpinrud omhandler i sin masteroppgave *Tidlige kirkesteder i Hole og Ål, Buskerud – en komparativ analyse*, fra 2008 sju kirkesteder i to forskjellige bygder, hvor en lavtliggende breibygd og en høytliggende dalbygd blir sammenlignet. Hun undersøker hvor og hvorfor kirkene ble reist og om det var kultkontinuitet eller om det var nye steder som ble valgt.

Øistein Storm Eide har i sin masteroppgave fra 2011, *Middelalderens kirkesteder i Numedal*, funnet at det på fem av dalens kirkesteder var oppført felleskirker, mens to kirkesteder hadde gårdskirke (det ene stedet var noe usikkert). Han mener at alle, unntatt ett kirkested, ble etablert før kirken ble opprettet som egen organisasjon 1152/53.

Alle disse oppgavene har dermed lignende problemstillinger og tar utgangspunkt i hovedsakelig samme problemstillinger som min egen undersøkelse. Som vist, tegner det seg noe ulike trekk i de ulike områdene, samtidig som det synes å være en klar sammenheng med gårdsstruktur, gårdsstørrelse og gamle maktsentra. Det vil derfor være interessant å se hvordan de fire utvalgte kirkesteder i Romsdal føyer seg inn i et slikt bilde.

Lokalhistorisk forskning og undersøkelser

Arkeologiske undersøkelser og lokalhistoriske studier som er foretatt i midtre og indre Romsdal er viktige som grunnlag for min undersøkelse. Interessen for Veøy som et tidlig senter for religion og handel begynte alt på 1800-tallet. Men allerede på 1700-tallet ble det foretatt topografiske undersøkelser i Romsdal. Hans Peter Schnitler nevner i sin *Beskrivelse over Romsdals Fogderie* fra 1768 og 1789, at det på to steder på øya finnes steingjerder og oppreiste steiner. Disse antok han var rester etter to små kirkegårder. Topografen og presten Gerhard Schønning besøkte øya i 1773 og utgav en topografisk beretning, *Reise gjennem en Deel af Norge, første bind*, utgitt i 1778. Han stiller seg skeptisk til øyas angivelig sju kirker i middelalderen. I 1832 utga Jens Kraft et topografisk verk i fem bind over Norge, *Topografisk-Statistisk beskrivelse over Kongeriget Norge. Det Nordenfjeldske Norge, femte Deel*. Her nevner han også Veøy, men bygger imidlertid da på Schønning's tidligere beskrivelse. I 1870-72 foretok B. E. Bendixsen noen arkeologiske undersøkelser på øya, der han blant annet registrerte tre gravhauger, noen rydningsrøyser og spor etter åkre. Omtrent samtidig, i 1871, ble det utgitt en bok av lokalhistorikeren og folkeminnesamleren Peder Fylling fra Sjøholt på Sunnmøre, *Bidrag til Veø eldre historie*. I 1926 utgav videre presten og lokalhistorikeren Olaf Olafsen sin bygdebok i to bind – *Veøy i fortid og nutid en topografisk historisk beskrivelse*, med blant annet opplysninger om et stort gravfelt på Veøy. Noen tiår senere, i 1953, foretok arkeologen Asbjørn Herteig en mindre utgravning på det nordligste området på øya, Nordøya, og foretok også en befaring på øyas sørside, publisert i artikkelen, ”Omkring kaupangen på Veøy i Romsdal”. I en periode på fire år fra 1989 til 1993 foretok arkeologen Brit Solli utgravninger på flere lokaliteter på Veøy i forbindelse med sitt doktorgradsprosjekt. Hun bekrefter med disse Schnitler sine antagelser om at de synlige steinsettingene på Nordøya var tidlige kristne kirkegårder. Dette arbeidet ble publisert som doktoravhandling i 1994, *Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology* (Solli 1996) og senere som en populærvitenskapelig bok, *Veøyboka*, i 1999 (Solli 1999). Dette er viktige resultater som jeg vil trekke inn i min egen undersøkelse.

Arkitekt Håkon Christie foretok en bygningsarkeologisk undersøkelse, under Rødven stavkirke i 1962 og 1963 og skrev dagbok fra utgravningene, som vil være viktig når jeg skal forsøke å datere kirkestedet. Olaf Olafsen har i sin bygdebok *Veøy i fortid og nutid* et kapittel som omhandler landskapet her. Lokalhistorier Otto R. Grüner foretok i 1960 en undersøkelse av bygningsmaterialene i Rødven stavkirke. I 2004 skrev historiker Mads Langnes en artikkel i årboka for Romsdalsmuseet om Rødven stavkirke. I forbindelse med planer om utvidelse av

kirkegården på Rødven foretok arkeolog Kristoffer Dahle en undersøkelse av området og gjorde bostedsfunn fra yngre romertid omtalt i Arkeologisk rapport nr. 6/2011, Rødven kyrkjegard.

R. Ziegler har videre foretatt en undersøkelse av området ved Hen kirkested på slutten av 1800-tallet, der han registrerte gravminner som nå er borte. Han skriver i sin *Undersøkelser i Romsdal 1891*, at der har vært en betydelig samling hauger og røyser i området (Ziegler 1891: 69f).

I de senere år har det igjen blitt foretatt en rekke undersøkelser og arkeologiske registreringer ved Hen kirkested av Møre og Romsdal fylkeskommune. Det ble gjort en rekke funn fra 400 e.Kr og frem til og med yngre jernalder. Noen av funnene er muligens fra overgangperioden mellom bronsealder og jernalder. Bosetningsspor er også lokalisert i nærheten (Birgisdottir og Haug 1999: 3; Orten Lie 1999: 15). Dette er av stor betydning når det gjelder flere av spørsmålene når jeg skal vurdere dette kirkestedet.

Ved Grytten kirkested ble foretatt en arkeologisk befarings i 1981 med en påfølgende arkeologisk undersøkelse i 1983. Den avdekket kirkemurer fra en eldre tredje kirke på kirkestedet. I forbindelse med utbedring av fylkesveien, Gryttenveien FV 174, som fører til Veblungsnes, ble et gravfelt fra jernalder funnet, registrert og fjernet på grunn av veien (Askeladden id.113245 lok. 48).

Verken for Hen og Grytten er det utgitt bygdebøker i tradisjonell forstand, men det er utgitt en liten bok, *Ei bok om Rauma* fra 1990 med bidrag fra forskjellige forfattere, og som omhandler temaer for hele Rauma. Her blir også kirkestedene kort omtalt (Thaule, Ubostad, Pedersen 1990: 207-210). Samlet gir de tidligere undersøkelsene, og arkeologiske rapportene fra de forskjellige områdene i Romsdal et viktig informasjonsgrunnlag for min oppgave.

3. TEORETISKE OG METODISKE TILNÆRMINGER

I dette kapitlet skal jeg gjøre rede for de teoretiske perspektiver og metodiske grep jeg vil benytte meg av for å belyse de aktuelle problemstillingene jeg har reist. Et mål er å forstå og forklare valget av kirkesteder i forhold til tidligere rituelle steder og i sin lokale landskapskontekst. Det blir da viktig å tenke over hvilke forståelsesrammer jeg legger til grunn, og hvilke metodiske prinsipper jeg skal avvende for å belyse de forskjellige problemstillingene.

Teoretiske perspektiver

Monumenter i landskapet og deres egenskaper

Som et supplement til det viktige arkeologiske og historiske materialet, som er det viktigste for kirkestedenes undersøkelse, kan både naturlige og kulturelle faktorer være til hjelp for å få et mest mulig nyansert bilde av kirkestedene.

Det er ikke påvist sikre fysiske spor etter bygninger som er utelukkende brukt til hedensk gudsdyrkelse her i nord, i motsetning til lengre sør i Europa. Dette kan skyldes at det ble brukt tre som hovedmateriale, og at det derfor er vanskelig å identifisere dem som kultsteder. Men vi kan finne belegg gjennom de arkeologiske sporene som er bevart i form av andre monumenter (Malm 1995: 37), samt i skriftlige kilder og stedsnavn som refererer til hedenske hov. For å forstå kirkens plassering i landskapet er det viktig å studere dem i sin kontekst og i forhold til andre strukturer i landskapet og andre kildetyper. Jeg tar utgangspunkt i at stedene er bevisst valgt, som en følge av avgjørelser tatt av enkeltpersoner eller som et resultat av forhandlinger. Landskapet har sine møtestedet og magneter og var ofte orientert innad mot bygda (Christensen 2002: 288). Det kan være tradisjoner knyttet til enkelte steder som har avgjort valget, eller bevisste valg foretatt av enkeltpersoner eller grupper ut fra andre motiv. Det kan muligens bety at nye steder ble valgt for å markere et brudd med den gamle troen eller gamle rituelle steder er blitt ført videre som kirkesteder.

Både kirker og gravminner kan tolkes som monumenter som skulle synes i landskapet. Stedet trenger ikke være et monument i seg selv, da de første kirkene som regel var små trebygninger uten tårn. Men de kan være av monumental karakter dersom kirken hadde en dominerende og klart synlig plassering. Hvem disse monumentene henvender seg til, har betydning for forståelsen av dem. Synlighet langs ferdselslinjer og grenser er viktig i sammenheng med

både graver og kirker, siden begge inngikk i en kommunikasjon med de levende menneskene. Gravene ble gjerne plassert i nærheten av gårdstun og på steder med godt utsyn til gården (Solberg 2003: 222). I yngre jernalder ble monumenter plassert mer sentralt i landskapet for å vise makt og posisjon i samfunnet. Langs vassdragene og ute ved kysten finner vi de fleste monumentale hauger fra merovingtid og vikingtid (Gansum 1997: 33). Bortsett fra at gravene er knyttet til forfedrekult, kan de også symbolisere rettigheter til eiendom og gjennom gravhaugen vise dens tilknytning til ætten som rådde over grunnen. Dagfinn Skre og Frode Iversen har tatt i bruk denne tolkingen av gravminner som eiendomsmarkører og statussymbol (Skre 1997; Iversen 1999). Størrelsen på monumentet er viktig. Jo større og mer dominerende et monument er, dess mer makt er knyttet til det gjennom bruk av ressurser. Menneske har til alle tider latt seg påvirke og imponere av denne forbindelsen mellom monument og makt. Monumenter og også nært knyttet til ritualer, men som kan forandre seg i betydning. Monumenter er også viktige redskap for kommunikasjon (Gabrielsen [2002] 2007: 130f). Kommunikasjonsaspektet er derfor viktig i analysen knyttet til plasseringen av kultstedene. Betydningen er avhengig av konteksten den blir kommunisert i, så man må forsøke best mulig å sette seg inn i den fortidige situasjon for å forstå betydningen (Olsen 1997: 65–67).

Effekten av et monument kan økes ved hjelp av stedet som velges og de inngår i et samspill. Kirkested og gravminner må dermed analyseres i forhold til hva monumentet selv kommuniserer, hvordan tomten virker inn på monumentet og hvilken romlig struktur som er tilstede.

Struktur og endringer

Den hedenske religionen gjennomsyret hele samfunnet og religionsskiftet utløste store strukturelle endringer. Som forståelsesramme for denne strukturelle endringen kan Anthony Giddens sine teorier om hvordan strukturer påvirker hverandre i et tids og handlingsperspektiv være interessant å trekke inn.

Sosiale strukturer er mønstre av regler og ressurser i et samfunn, hvor de er involvert i produksjon og reproduksjon av sosiale system (Giddens 1984: 23). Ressurser har gjennom mennesker med makt og autoritet en iboende egenskap til å kunne forandre de sosiale omgivelsene, som i denne sammenhengen er endring av religiøse ritualer og anlegg av kirkesteder.

Som tidligere nevnt, må opprettelsen av kirkesteder sees og forstås som bevisste valg, men som samtidig kan være påvirket av tradisjoner og strukturer som kan gå langt tilbake i tid. Menneskelige handlinger kan skape konsekvenser som går ut over det tiltenkte og dermed skape en dynamikk i forhold til hverandre (Olsen 1997: 165). Denne dualiteten mellom mennesker og strukturer kaller Giddens for ”*the duality of structure*” (Giddens 1984: 25). Denne gjensidige påvirkningen anser jeg også har relevans når jeg skal studere rituelle steder som følge av større samfunnsendringer.

Når det gjelder endringer i samfunnet kan den franske annaleshistorikeren Fernand Braudels sitt tredelte tidsbegrep også ha relevans. Han har angitt tid og endringer i et langt, et middels og et kort tidsnivå. Det lange tidsaspektet er representert av de seige, kollektive strukturer, hvor endringer skjer langsomt. Mellomnivået, eller konjekturer, er mer kortvarige og kan som regel måles i lengden av en menneskealder. Det siste tidsnivået er angitt av hendelser i et kortidsperspektiv, som er knyttet til individers historiske hendelser, som kan få stor betydning (Braudel 1980: 27f, Iversen 2008: 51). Alle disse nivåene foregår imidlertid parallelt. Dette kan kaste lys over hvorfor noen strukturer, som for eksempel gravminner som var reist over en person opprettholdes over lang tid ut fra kollektive forestillinger om gravens betydninger, men som kan skifte karakter når de inngår i nye sammenhenger. Enkeltmennesker kan dermed ha hatt stor innvirkning på hendelsesforløpet i forbindelse med religionsskiftet og opprettelsen av kirkestedet. Jeg vil i denne sammenhengen prøve å se om det kunne være enkeltmennesker med ressurser og makt som kunne stå bak oppføringen av et eller flere av de kirkestedene jeg skal undersøke eller om de var basert på tradisjonsbundne møteplasser eller rituelle steder.

Metodiske tilnærminger

For å nærme meg de ulike problemstillingene vil jeg også måtte benytte meg av ulike metoder. Landskapet og strukturene i landskapet vil være min hovedkilde når jeg skal vurdere brudd eller kontinuitet av middelalderske kirkesteders plassering i landskapet før. Visuell landskapsanalyse vil stå sentralt som metodisk tilnærming. Jeg vil gjennom denne metoden prøve å nærme meg en forståelse av det historiske landskapet ved å se på plasseringen og betydningen av monumenter på de ulike stedene. For å belyse kirkestedets relasjoner til gårdsbosetninger, gravminner, ferdselsveier og lignende, vil kart være et viktig hjelpemiddel til å få oversikt over landskapet rundt kirkestedene. Kart vil inngå som en viktig kilde i en retrospektiv analyse, for prøve å rekonstruere hvordan forholdene var da kirkestedet ble anlagt. Dateringer av gravminner og kirkested er viktig for å kunne ta stilling til

spørsmålet om brudd eller kontinuitet i bruk av stedet rundt kirken. Jeg vil også se på stedsnavn og mulig tilknytning til samlingsplasser i bygden og hedenske kultplasser. Ulike skriftlige kilder fra middelalderen og tidlig nytid, inklusiv skattematrikler fra 1647, vil benyttes retrospektivt sammen med kartmateriale koblet opp mot gravminner.

Visuell landskapsanalyse

Kulturlandskap er landskap som er preget av menneskelig aktivitet og arkeologiske strukturer er ikke tilfeldig plassert i landskapet. Visuell landskapsanalyse, som er utviklet til bruk for arkeologi, tar utgangspunkt i at topografiske trekk i landskapet har vært brukt bevisst på måter både rent funksjonelt og symbolsk. På denne måten vil topografiske landskapselement også kunne fungere symbolsk, fordi de er blitt tillagt mening og funksjon i sin samtid (Keller 1993: 60). Kulturminner og den synskontakten mellom kulturminner og andre strukturer i landskapet blir derfor tillagt betydning (Gansum, Jerpåsen og Keller 1997: 14,15). At noe er innenfor visuell rekkevidde, øker sjansen både for en bevisst plassering og for at det har vært en del av menneskers bevissthet da de ble. Men menneskene har også endret landskapet gjennom bruk over lang tid og dermed har også betydningen vært i kontinuerlig endring (Christensen 2002: 195). Det vil derfor ikke ha de samme kommunikative eller symbolske aspektene i yngre jernalder/middelalder som i dag.

Landskapet har stor tidsdybde, som gjerne kalles den fjerde dimensjonen i landskapet, fordi det inneholder mange spor av ulik alder som det er viktig å avdekke. Moderne forstyrrende elementene i vår tids landskap, som ny bebyggelse og gjengroing må vi prøve å eliminere bort. Ved å bruke en menneskelig målestokk kan man tenke seg hvordan mennesker som har levd tidligere har innredet landskapet (Gansum m/fl. 1997: 10). Man må prøve å se for seg hvordan det har sett ut i den aktuelle situasjonen som blir analysert (Ibid.: 14). Det vil imidlertid være en viss usikkerhet knyttet opp til dette, da det er umulig å vite om det har stått trær eller bygninger og blokkert visuell kontakt mellom kirkestedet og andre strukturer på det aktuelle tidspunkt ved anleggelsen av kirkestedet.

Det er viktig å se landskapet som en overflate og fra et menneskelig perspektiv.

Landskapsrommet kan slik sees som, sammensatt av ”gulv”, ”vegger” og ”tak”, som avgrenser rommet. De flate områdene blir gulvet, mens elementer som for eksempel åser og fjellvegger danner veggene i landskapsrommet. Himmelen er taket (Ibid: 13). Naturlige bevegelseslinjer i landskapet kan være elver, daler, strandlinje, stier, veier og andre ”korridorer”. Det er gjerne fra slike bevegelseslinjer landskapet blir observert fra. Disse linjene er kulturelt betinget og vil dermed endres over tid (Ibid.: 16). Den topografiske

begrensningen gjør at landskapet blir ”innredet” med ulike kulturelementer. I min sammenheng blir det viktig å se på forholdet mellom ulike kulturminner, gravminner, tufter, historiske bosetninger, gårdstun m.m., og hvordan strukturene henvender seg til landskapet for øvrig. Med henvendelse menes i hvilken retning kulturminnet henvender seg og vil bli sett ifra og hvilket nærområde som kan observeres fra kulturminnet. Inndelingen i landskapsrom gir ikke umiddelbare svar på spørsmål om forhistoriske gårdsgrenser og bosetningsområder, men er likevel et nyttig redskap å bruke som en innfallsvinkel til forhistoriens mentale landskap (Keller 1993: 59). Det som er viktig er å ta hensyn til er tidsdybden i landskapet, da det er kulturminner fra flere tidsperioder på de ulike kirkestedene. Jeg vil også se i hvilken grad om kirkestedet har en inkluderende plassering i terrenget, som for eksempel i et bygdesentrum eller om det har en ekskluderende og monumental plassering i terrenget helt for seg selv. Hvis et kirkested henvender seg til gravminner, kan en mulig årsak være at kirken er plassert slik at den dominerer og kontrollerer, eventuelt overtar den tidligere hedenske kulten på stedet. Hvis gravminner og kirkested henvender seg til samme strukturer i landskapet, kan dette tyde på at det var andre faktorer som har bestemt valg av sted.

Retrospektiv analyse

For å belyse spørsmålet om kirkestedenes forhold til gårder og gårdsbebyggelse vil jeg undersøke gårdsstørrelse og eiendomsstruktur for dermed indirekte også belyse spørsmålet om hvem som anla kirkestedet og hvorfor. Her vil jeg måtte benytte yngre eiendomskilder, og koble disse til eventuelle eldre eiendomskilder fra middelalderen og forekomst av gravminner fra jernalderen. Siden dette er yngre kilder enn selve kirkestedet, må de derfor brukes retrospektivt, og da med varsomhet og med kildekritikk. Det er lett å gripe det gjenkjennelige og dermed overse det ukjente (Myhre 2002: 14). Retrospektiv metode går ut på å ta utgangspunkt i kilder fra en periode med bedre kildebelegg. I dette tilfelle dreier det seg om jordebøker, skattematrikler og jordskiftekart, som anvendes for å kunne forstå eiendomsforhold og strukturer i eldre tider. På denne måten er målet å vurdere stedene i en videre kontekst, knyttet til sosial status og maktrelasjoner.

I mitt område i midtre og indre Romsdal finnes det eiendomskilder som går helt tilbake til senmiddelalderen. Aslak Bolts jordebok er fra ca. 1430 (Jørgensen 1997: 9). En annen kilde er Giske-godset (fru Gørvel Fadersdatter Sparre) fra ca. 1570, men viser til eldre forhold (Sandberg 1986: 3-33; Fjørtoft 1975: 1-18). I denne forbindelse har Stein Arne Fauske skrevet en hovedoppgave i historie fra 2004 om Giske-godset 1537-1648. Fru Gørvel Fadersdatter Sparre var sammen med Erik Rosenkranz de største jordeierne i Norge utenom

kirke og konge på 1600-tallet (Daae 1895: 219-274). Nedtegnelser fra Reins kloster fra ca. 1550, som også omfatter mitt område, er også en aktuell kilde (DN X nr. 3, 791-807). Disse eiendomsregistrene er ikke fullstendige, men viser de gårdene som betalte landskyld til sine respektive jordeiere. Disse kildene kan derfor være med å belyse eiendomsforhold, og da særlig selve gården kirken eventuelt ble reist på og tilliggende gårder som lå like ved. Når kirke og prest hadde ervervet jordeiendommer var det for å sikre vedlikehold av kirkebygget og lønn til presten. Denne jorden ble ofte gitt av kirkebyggeren eller kirkebyggerens etterkommere. Dette kan dermed vise tilbake til tiden før nedtegnelsene. Dette gjelder særlig selve gården kirken eventuelt ble reist på og tilliggende gårder som lå like ved (Kleiveland 2007: 78; Søyland 2007). De kan opprinnelig ha vært i samme eie, men er blitt donert til kirke eller prest på et visst stadium, enten samtidig eller etter selve oppføringen av kirke. Det kan samtidig bidra til å belyse hvem som sto bak etableringen og status. Det er likevel viktig å ta hensyn til tidsavstanden mellom nedtegnelsen og selve etableringene som var langt eldre og derfor benytte kildene med varsomhet.

Skattematrikkelen av 1647 er særlig interessant fordi den gir en fullstendig oversikt over landskylden, og dermed verdien målt etter produksjon til gårdene i landet. Den gir opplysninger om gårdsnavn, eiere og brukere. Det foreligger derimot ikke opplysninger om skattefrie gårder, som adelsgoods, lensmanns-, skriver-, prestegårder eller futegårder (Fladby & Winge 1976: 8). Flere av gårdene med kirke er dermed utelatt. Matrikkelen er likevel et nyttig redskap for å undersøke verdien på omliggende gårder i denne tiden, siden landskylden står i forhold til bruksverdien på gården (Marthinsen 1991: 11), selv om dette ikke uten videre avspeiler eldre forhold.

Det største kildekritiske problemet er å bruke den til å belyse forhold flere hundre år eldre enn selve matrikkelen. Den ble til lenge etter den omfattende bosetningsekspansjonen og gårdelingen i tidlig middelalder og ikke minst endringer i verdi i senmiddelalder. Jeg vil derfor særlig bruke den til å se på eierstrukturer som kan ha vært mer stabile og for å vurdere den relative størrelse på gårder innad i bygdene, for å se om gårder med kirkesteder peker seg ut i størrelse eller inngår i en mer jevn samfunnsstruktur. Dette er et forhold som jeg vurderer separat i hver enkelt åttning for å vurdere relativ verdi og størrelse i forhold til bygdesamfunnet rundt. Dette må imidlertid også vurderes i forhold til andre kilder.

Jordskiftekart

I middelalderen ble gårdene, som ofte lå i tun, drevet noe tungvint sett med våre øyne. Jorda

var delt i teiger, hvor hver gårdbruker hadde et stykke av utmark og jord av alle forskjellige kvaliteter et stykke fra hverandre, fra den beste matjord til den skinneste. En prosess som endret disse gamle gårdsstrukturene, som er viktig i forhold til plasseringen av kirker. Jordskifteverket ble opprettet i 1859, basert på en lov fra 1857, "Lov om Jords og Skovs Utskiftning af Fælleskab" (Hovstad 1981: 19). Utskiftningskartene, gir et detaljert bilde av eieforhold, bebyggelse, inn- og utmark, kommunikasjonsårer og gårdsorganiseringen før utskiftningen (Ibid: 20). Arkeologiske studier av gårder og drift i forbindelse med det såkalte Vestlandsgårdsprosjektet har vist stor stabilitet i slike strukturer på Vestlandet langt tilbake i tid (Øye 2002b: 71,72). Dyrkingsspor tyder indirekte på at det har vært kontinuitet i plasseringen av det historiske tunet (Ibid: 53). Dette er av stor betydning for å lokalisere gårdenes tun.

Stedsnavn

Jeg vil også trekke inn stedsnavn i forbindelse med analysen av mulige førkristne kultsteder, og da spesielt de gårdsnavn som kan knyttes opp mot mulige førkristne kultsteder og sosial status. Men stedsnavn ene og alene vil jeg ikke bruke som forklaring på om det har foregått kultisk aktivitet eller ikke, men vil bruke det for å belyse temaet ytterligere der det fins slike spor og da særlig i forhold til selve kirkestedet. Det finnes tusenvis av gårdsnavn rundt om i Norge. En viktig kilde her er Oluf Ryghs verk *Norske Gaardnavne*. I denne sammenheng vil det være interessant å se på stedsnavn som kan si noe om hedensk gudedyrkelse, sett i sammenheng med plasseringen av de første kirkene i landskapet. Også navn på kirkestedene har betydning for å vurdere hvilken status de har hatt. Jeg vil også se på gårdsnavn i forhold til de økonomiske opplysninger som kommer frem, samt gårdens plassering i landskapet og forholdet til hedenske gravminner og gårdsbosetning. Det grunnleggende i min analyse vil være å se på hvilke gårder og steder som har blitt valgt til religiøse samlingssteder.

Datering

De eldste kirkene er for lengst avløst av yngre kirkebygg og dermed er det vanskelig å datere kirkestedene så lenge det ikke er foretatt arkeologiske undersøkelser under kirkegulvene, slik det er blitt foretatt i tilknytning til flere middelalderske kirker, både stavkirker og steinkirker. De har vist at de stående middelalderkirkene har hatt tidligere forløpere på samme sted ifølge Christie og Lidén. Når jeg skal prøve å nærme meg dette spørsmålet om datering, vil det være viktig å vurdere andre elementer som kan si noe om alder og betydning. Jeg tenker da på eldste opplysning om kirken og dessuten datering av gravgods og deres tilknytning til hauger

eller røyser, som angir tidligst mulig alder. Siden det er selve stedets alder som kirkested som står i fokus, vil dateringer av eldre førkristne gravhauger og røyser kunne fortelle om tidligere førkristne aktiviteter har opphørt på det aktuelle området. En slik bakre ramme er imidlertid ikke tilstrekkelig, og sier ikke hvor lang tid det tok før det ble anlagt kirke.

Det vil derfor også ble nødvendig å trekke inn analogier fra steder som er blitt arkeologisk undersøkt og skriftkilder som lover og sagaer. Opplysninger om kirkeorganisasjon er også relevante. I tillegg til post-quem dateringer ut fra yngste daterte gravminne vil jeg altså også se på terminus ante-quem dateringer for når den senest kunne blitt reist ut fra eldste skriftlige kildeopplysning om kirke eller prest, men vil uansett ikke kunne gi noen presis datering, men sannsynliggjøre hvilken fase av kristningsprosessen den kan ha inngått i. En vurdering vil dermed trekke vekslers på ulike metoder, som likevel vil være usikre, så lenge det ikke er foretatt en arkeologisk undersøkelse.

Gravminner

De arkeologiske gravminnene er en viktig del av min undersøkelse knyttet til spørsmålet om kultstedskontinuitet. Jeg vil se på hva disse minnemerkenes over døde mennesker fra det høyere sosiale sjikt, kan fortelle om status på gården de er anlagt på og eierforhold. Teorien her er at det bare var selveiende bønder, som hadde lov til å reise haug etter de døde på sin egen gårdsgrunn. Det viser seg at tilsvarende områder med lite bondeei har en beskjeden forekomst av gravminner. Teorien her er at denne jorden ble drevet av mennesker som ikke eide jorden og dermed ikke hadde rett til synlige gravminner. Jeg vil også fokusere på yngre jernalders gravfunn, for å kunne sannsynliggjøre hvem som har eid jorden. Haugen knyttet den avdøde til jorden, og gjennom rett til arv og dermed råderett over jorden, bygde arvingen haug over den døde slektingen (Skre 1997: 43). Frode Iversen mener at de fleste vanlige gravminner fra jernalder sannsynligvis kan knyttes til et mellomsjikt av frie bønder (Iversen 1999: 44–48). Disse teoriene vil være viktige når jeg skal vurdere kirkestedene i forhold til tidligere rituelle steder, fordi dette også har et sosialt og maktpolitisk aspekt. I tillegg har det også innvirkning på vurderingen av gårdene som lå nær kirkestedet.

4. KIRKENE I LANDSKAPET

Jeg vil i dette kapitlet se på hvordan kirkestedene er manifestert i landskapet, og hvordan de er plassert i forhold til førkristne fornminner av rituell karakter, historiske gårdstun og kommunikasjons- eller ferdselsårer og eventuelt andre samlingsplasser som, for eksempel tingsteder. Mest sannsynlig har det vært et samspill mellom flere faktorer, som har vært lagt til grunn for stedsvalg til de nyetablerte kirkestedene i Romsdal. Slike faktorer kan være tilgjengelighet og synlighet i landskapet, nærhet til bosetninger, gamle møte- eller tingplasser, maktforhold i samfunnet, og forhold til førkristne kultplasser. I dette kapitlet vil jeg undersøke om og hvordan disse faktorene har spilt inn på det enkelte middelalderske kirkested jeg undersøker i Romsdal. For å vise hvordan kirkestedene har inngått i en landskapskontekst og samspill med andre strukturer, har jeg laget kart for å fremstille slike forhold visuelt. Navnet på gården med kirke vil også inngå i undersøkelsen, da de kan gi indikasjoner om gårdenes alder og status. Det blir også vurdert om det er stedsnavn som kan vitne om eventuell førkristen kult.

Som tidligere nevnt, i kapittel 2, er kontinuitet eller brudd sentralt i forhold til om mennesker omvendte seg til den nye religionen, bygde videre på rituelle møteplasser eller valgte seg helt nye steder å oppføre kirker på tomter som ikke var tilfeldig valgt. Om førkristne gravminner og det nye kirkestedet henvender seg til det samme historiske gårdstunet, kan dette indikere på en sammenheng i stedsvalg. Dette kan igjen vise vei til hvem som var kirkens byggherre og hvilken status de hadde i sin samtid. De første kirkene var gjerne små trekirker uten spir og tårn og var ikke videre monumentale i seg selv. For at kirken skulle virke monumental og inngå i en visuell kommunikasjon, var det plasseringen som måtte være virkemiddel. Var den utvalgte kirketomten anlagt på en høyde med godt innsyn og utsyn eller var plasseringen mer anonym?

De utvalgte kirkestedene i Romsdal

De fire undersøkte kirkesteder i midtre og indre Romsdal lå som nevnt i tre forskjellige åttinger i Romsdal, Voll, Rødven og Romsdal åttinger. Tre av kirkestedene har direkte tilknytning til Romsdalsfjorden og en har tilknytning til elva Rauma, med stor vannføring. Denne elven munner ut i Romsdalsfjorden ca. 4 kilometer nedenfor ved tettstedet Veblungnes.

Veøy kirkested er lokalisert på et flatt kulturlandskap på nordsiden av Veøya. Sørsiden består av et høydedrag som i dag er skogbevokst. Øya kan i dag kun nås med privat båt.

Rødven kirkested ligger på en halvøy på østsiden av Romsdalsfjorden. Terrenget er mer kupert med høyere fjell og bratte skråninger ned mot fjorden. Terrenget flater ut helt nede som en kappe, før strandkanten. På grensen mellom skråningen og flaten ligger Rødven kirkested.

Helt innerst lengst mot øst i den ene fjordarmen ligger Hen kirkested på kanten av en lav strandterrasse, som mot vest skråner svakt ned mot sjøen og mot øst er det et flatt kulturlandskap omkranset av høye fjell. Elva Isa har sitt utløp sør for kirkestedet.

Grytten kirkested skiller seg ut ved at det ikke ligger ved sjø, men tett ved elven Rauma ca. fire kilometer i lett stigning fra fjorden. Landskapet rundt kirkestedet har forandret seg radikalt på grunn av markant sandflukt fra elvebredden på grunn av snauhogst. I middelalderen har det antagelig vært et flatt landskap i dalbunnen omkranset av høye fjell.

Voll åtting

Åttingen strekker seg fra like nord for øyene Sekken og Veøy, og grenser opp mot Fanne åtting mot nord. I øst grenser Voll åtting mot Rødven åtting og mot sør til Romsdal åtting. I vest grenser den mot Vestnes åtting (se fig. 4.1). Kartet viser at åttinggrensen ofte fulgte buktninger i fjordarmen og topografiske trekk på land, som tidligere nevnt. Landskapet består av en liten og en vesentlig større øy, samt et oppdyrket og bosatt belte langs fjorden i sør, som ligger ved foten av Sunnmørsalpene.

I Voll åtting lå Veøy, Voll og Innfjorden kirkesteder i middelalderen. Voll i Måndalen og Innfjorden har jeg som nevnt valgt å ikke ta med i denne oppgaven, fordi jeg ønsker å avgrense og konsentrere oppgaven til et lite utvalg kirkesteder med forskjellig topografisk beliggenhet i midtre og indre Romsdal. Dermed blir ikke alle kirkestedene i åttingene tatt med i min undersøkelse. Voll kirkested har en lignende beliggenhet som Rødven, og til dels Hen kirkested. Innfjorden kirkested som ligger høyt oppe i bygda på gården Bø, der hvor strandbakken knekker et godt stykke fra sjøen. Sett i forhold til Veøy, ligger Voll kirkested like ved sjøen vel to mil sørøst fra Veøy over fjorden. Veøy er ikke synlig fra Måndalen. Innfjorden kirkested ligger lengre mot sørøst ved grensen til Romsdal åtting, uten synskontakt med Veøy.

4.1 Kartutsnitt som viser Volla åtting med kirkestedet, Veøy markert med svart kors.

Symbolnøkkel

Jeg vil fremstille kirkestedenes forhold til landskapet rundt gjennom kart, hvor forskjellige symboler markerer de ulike kategoriene. Selve kirkestedet blir markert med et svart kors på hvit bakgrunn **+**, eller et hvitt kors hvis det passer bedre i kartet. Det historiske tunet er markert med en rektangulær svart ramme

Graver blir markert med en sirkel, hvor fargen viser til hvilken tidsperiode graven kan dateres til. Gravminner fra yngre jernalder blir markert med en svart sirkel

 hvor fargen viser til hvilken tidsperiode graven kan dateres til. Bronsealdergraver markeres med en oransje sirkel Løsfunn fra eldre jernalder markeres med gul sirkel . Løsfunn fra yngre jernalder markeres med stjerne og løsfunn som bare kan dateres til jernalder markeres med en enkel stjerne

Gravhaug blir markert med tom sirkel, hvor fargen som tidligere nevnt, viser til hvilken tidsperiode haugen kan dateres til , Gravrøyser markeres likeledes med .

Bygningsrester fra romertid-merovingtid . Bygningsrester fra eldre jernalder markeres

med □. Bygningsrester fra yngre jernalder □□. Grupper av graver spredt i tid fra eldre til yngre jernalder ○. Nausttufter fra yngre jernalder ▲. Veifar og stier blir markert med Innsyn og utsyn blir markert med piler, som viser den aktuelle retningen. Størrelsen på pilen indikerer om det er kort eller lang avstand det dreier seg om. Innsyn blir markert med en grønn pil mens utsyn blir markert med en svart pil.

VEØY KIRKESTED

Fig. 4.2 Veøy kirkested, sett fra Nordvågen i retning mot sør. Foto Margareth Hansen 2010.

Gård: Veøy Gnr. 122, bnr.3

Utskiftningskart: Ingen

Kartmateriale: Gislink, Statens Kartverk og Øk-Kart: BF109-5-1

Askeladden id : 107967

Nevnt første gang: Veøy (kaupboenum) er nevnt første gang av Snorre Sturluson i Magnus Erlingssonssaga i 1220-årene forbindelse med slaget ved Sekken våren 1162 (Heimskringla: 657; Solli 1996: 54/55). Selve kirken er omtalt som Peterskirken og er første gang nevnt i et testamente fra 25. januar 1309, hvor baron Bjarne Erlingsson av Giske og Bjarkøy ga en testamentarisk gave til sjelehjelp for seg, sin kone og sønn til Peterskirken på Veøy, Kristkirken og Nikolaskirken (på Veøy?) (DN XV nr. 1; Solli 1996: 56). Baron Bjarne Erlingsson var den tids mektigste verdslige jordeier i landet.

Første kjente status: fylkeskirke nevnt i brev fra 8. desember 1488. Trolig var Peterskirken fylkeskirke fra den stod ferdig ca. 1200 (Solli 1996: 53, 54).

Nedlagt eller flyttet: Peterskirken står fortsatt. Kirkestedet er nå flyttet fra Veøy til Sølsnes over fjorden mot øst. Det foretas noen sakrale tjenester i Peterskirken, men den ble formelt nedlagt som aktiv kirke i 1901 (Brendalsmo 2008: 401). Veøy kirke ble formelt nedlagt i 1907, og den nye Veøy kirke ble innviet i 1907 (Olafsen 1926, bd. I: 405).

Betydningen av navnet: Ve = hellig. – Den hellige øya eller øya med helligdommen. Ve ble brukt om helligdommer i førkristen tid (NG XII: 244; NG I: 85; Olafsen 1926 I: 321).

Lokalisering og topografi: Kirkestedet Veøy ligger på Veøya midt i Romsdalsfjorden i krysningspunktet for flere fjordarmer, lokalisert på prestegården Veøy sin innmark på et smalt eide mellom to høydedrag. Det er ca. 100 m. til sjøen mot så vel øst, vest som nord. Øya er liten, 1,1 km² og benevnes som henholdsvis Nordøya og Sørøya, selv om det nå er en sammenhengende øy. Nordøya er relativt flat med lett kuperte partier. Vegetasjonen er i dag preget av grasmark og blandet løvskog.

Det var på dette smale eidet, som tidligere var sjøbunn, at kirkestedet ble anlagt. Peterskirken står i en svak helning, lavest i Nørrvågen og som når sitt høyeste punkt ved prestegården, bare noen meter ovenfor kirken mot nordvest. Den stående romanske kirken av stein ble bygd i to ulike faser mellom 1160 og 1200 (Solli 2008: 17) og er omgitt av en kirkegård på alle fire sider, samt en steingard rundt kirkegården med åpning i øst og vest. På toppen av plataet, parallelt med prestegården mot sør, er en kirkegårdstuft (nr. 1) lokalisert, som antas å være

den eldste ut fra Sollis undersøkelse. Kirkegårdstuft (nr. 2), som antas å være sekundær i forhold til nr. 1, er lokalisert delvis inntil nr. 1 mot sørvest med delvis felles steingard (Solli 1996: 178). Tuftene etter de to kirkegårdene er arkeologisk undersøkt ved hjelp av prøvestikk og sjakter.

Dette var imidlertid ikke den eneste kirken på Veøy i middelalderen. Korskirken er nevnt i et diplom fra 1343 (DN I: nr. 226; Rygh 1908: 256; Solli 1996: 68). Den var viet til det hellige kors. Korskirken var og trolig en beskjedent stavkirke. Den har uten tvil vært en bykirke knyttet til kjøpstedet (Rygh 1908: 256). Lave steinsettinger vestsørvest for Peterskirken er antatt å være restene av Kristkirken med tilhørende kirkegård (Solli 1996: 68). I Askeladden står det at lokaliseringen av Korskirken bare kan kun lokaliseres grovt til svartjordområdet på Veøy. Før steingjerdene rundt kirkegården har det trolig vært brukt tregjerder som innhegning. Det kan i tillegg ha vært flere kirker i kaupangen. P. A. Munck nevner en Mariakirke på Veøy i sitt verk *Det norske folks historie* fra 1862, men ifølge Solli finnes det ikke sikre belegg for denne kirken (Solli 1999: 52). Jan Brendalsmo mener derimot at det er belegg for en Mariakirke på Veøy i testamentet fra Bjarne Erlingsson fra 1309. Selv om oversettelsen av testamentet er problematisk, tyder imidlertid oppbygningen av testamentet på, at de aktuelle Krist og Nikolaskirkene kan knyttes til Veøya (Brendalsmo 2008: 49). Han presiserer likevel at det er usikkerhet til dette. Også en såkalt Bondekirke kan muligens ha stått på Veøy. Gerhard Schøning mener at det har vært en kirke for bondeallmuen i nærheten av nausttuftene i Bondevik. Han mener at det kanskje kan være at Korskirken, Nikolaskirken og Kristkirken var elitens private kirker og Bondekirken var en kirke for allmuen (Ibid: 50–51). I min sammenheng er det kirkestedet for Peterskirken som blir vurdert.

Lokalhistorikeren Peder Fyllingen mener at steinkirken på Veøy var den som ble benevnt som Korskirken (Solli 1999: 43.) Det rår altså usikkerhet om antall kirker på det middelalderske kjøpstedet og identifiseringen av dem.

Sørøya domineres i dag av et skogbevokst høydedrag, 68 m.o.h. Det er mye ulendt terreng med myr og vannsig rundt høydedraget. Det er tre naturlige vikar eller havner på Sørøya, Storsandvika, Skitnevika og Galtevika. Nordøya består av et lavtliggende lite eid med flere mål svartjord avgrenset av et lavt høydedrag, ca. 25 m høyde mot nord, og som går langs hele nordsiden på Nordøya. Det ligger tre gode lune havner på Nordøya. Steinkirken, som står i dag, ligger ved Nørrvågen (Nordvågen), som er havnen mot nordøst. Nordvest for kirken ligger prestegården. Sørvågen ligger lunt til mot sørvest i retning av øya Sekken. Dette er også en god havn.

Omliggende kullturminner: Dette er kirkestedet i min undersøkelse med flest kjente kulturminner, ettersom det ble foretatt en arkeologisk undersøkelse i årene 1990-92 (Solli 1996: 3), av to tidlig kristne kirkegårder, som er C14- datert til midten av 900-tallet e.Kr. Den første er avlang ca. 60 m. mot nord og sør og ca. 30 m. mot vest og øst. Den andre er noe større ca. 90 m. mot nord og sør og ca. 50 m. mot vest og øst (Ibid: 143). De er lokalisert ca. 50 m sørvest for Peterskirken. To nausttufter, (Askeladden nr. 43138) (nr. 1 og nr. 2), er datert til siste halvdel av 900-tallet (Ibid: 37) ved Bondevika mot vest. Den største (nr. 2) kan muligens være rester av et naust til en leidangsbåt. Det er også en mulig nausttuft i Grønvika på Nordøya mot øst (Askeladden nr. 65098).

Gravhauger: I Storsandvika på Sørøya i sørvest er det påvist åtte gravrøyser (Askeladden nr. 33599) med uviss datering. Den mest markante er datert etter strandlinjeforskyvninger til første halvdel av 900-tallet (Solli 1999: 32). Askeladden refererer også til en gravrøys på Galtevikneset (Askeladden nr. 13456), samt en gravrøys på Øyaneset (Askeladden nr. 33600) på Sørøya mot sørøst. En gravrøys er også funnet helt vest på Hangholmen (Askeladden nr. 4083), en holme rett vest for Storsandvika – mellom Veøy og øya Sekken. Disse tre enkeltrøysene er markert i fig. 4.3. Deres monumentale beliggenhet nær samtidens sjølinje, gir en mest sannsynlig datering til bronsealder etter strandlinjemålinger (Ibid). Åtte gravrøyser (Askeladden nr. 52900) er videre påvist på plataet på Sørøya, like ved åkerreiner fra slutten av yngre steinalder og i overgangsfasen til eldre bronsealder, radiologisk datert (Ibid: 25). Fem noe mer usikre gravrøyser (Askeladden nr. 52901) finnes på plataets vestre del.

Forhold til vei, tun, samlingsplass: Veøya er kjent som et kjøpsted eller kaupang i middelalderen (Solli 1996: 55). Bebyggelsens utstrekning er lokalisert ut fra forekomsten av svartjord, som representerer arkeologiske kulturlag. Det er konsentrert på Nordøya rundt Sørvågen, og begrenset mot nord av Sjøberget, og mot øst av kirkestedet, hvor det ikke ble avdekket svartjord innenfor kirkegårdsmurene. Imidlertid var det to små flekker med svartjord som ble funnet øst for kirkegård nr. 2 og øst for kirkegårdsmuren rundt Peterskirken (Solli 1996: 57, fig. 14). Bebyggelsen lå dermed på det lave eidet mellom Nørrvågen og Sørvågen med tyngdepunkt mot vest og Sørvågen. Ut fra dette ser det ut som om Sørvågen var den mest sentrale havnen her i middelalderen, også i forhold til de to tidlige kristne kirkegårdene. Den noe senere Peterskirken ble anlagt på nordsiden av bakketoppen. Her var Nordvågen den letteste ankomsthavnen.

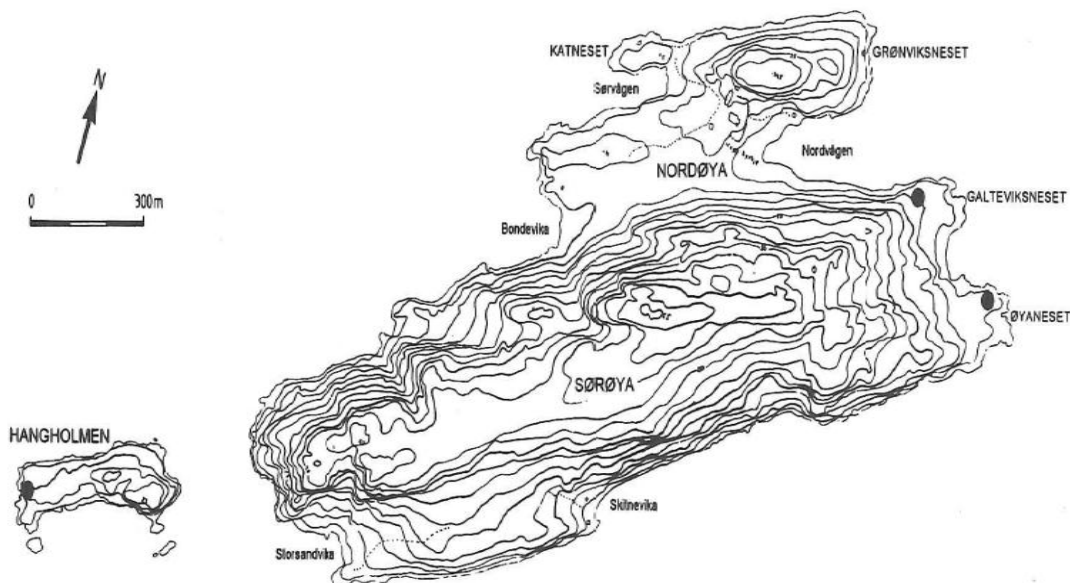

Fig. 4.3 Plasseringen av enkeltrøyser på Galteviksneset, Øyaneset mot øst og Hangholmen mot vest, markert med svarte punkt. (Etter Brit Solli 1996).

Som samlingsplass har kjøpstaden hatt stor betydning, og det lå flere bygårder ved Sørvågen, (Askeladden nr. 43137), og som er nevnt i skriftlige dokumenter. Et diplom fra 1343 er utstedt i Bjarnegarden (DN I nr. 285 og 280; Olafsen 1926: 340). En annen bygård som nevnes, er Theistegarden, omtalt i et brev fra 1355 (Olafsen 1926: 342). En tredje gård som nevnes, er Blyfotdsgarden, (DN 1 nr. 36; Olafsen 1926: 340, 341). I dag er det ikke påvist spor av dem eller ferdselsveiene her. Nå er det kun en sti fra Nørrvågen i nordøst, som går mot kirkemuråpningen til Peterskirken på østsiden av det smale eidet. Denne stien går fra øst mot vest langs sørsiden av det lave høydedraget, Sjøberget. Deler av stien er satt opp med flate steiner et stykke opp fra sjøsiden.

Fig. 4.4 Oversiktskart over Veøy kirkested sett fra sør mot nord. Hangholmen er ikke med i kartet (utenfor venstre ytterkant). Statens Kartverk.

Henvendelse: Kirkestedet må ha forandret seg med hensyn til innsyn og utsyn fra midten av 900-tallet og frem til høymiddelalderen, da Peterskirken ble bygget. Den nåværende steinkirken henvender seg mot øst og havnen Nørrvågen og mot sjøen. Utsyn og innsyn fra sør, vest og nord er visuelt sperret. Mot øst er det derimot vidt utsyn mot de østlige fjordarmene i Romsdal. Fra kirkegårdene nr. 1 og 2, som var forløperne til dagens kirkegård med Peterskirken, med en mer monumental beliggenhet på Nordøya var det utsyn og innsyn i alle retninger, unntatt mot sør. Kirkegård nr. 1 ligger på et lite høydedrag rett sør/vest for Peterskirken. Hvis en tenker vekk den senere Peterskirken ville en forløper hatt utsyn både mot øst og vest. Mot nord stenger den lave steinryggen, Sjøberget, innsyn og utsyn, og mot sør stenger fjellet på Sørøya. Kirkegård nr. 2 har en ikke fullt så god beliggenhet, og grenser ned mot et lavt våtmarksområde, som ble forsøkt drenert på 1900-tallet. Her var det best utsyn

og innsyn fra og mot vest i retning av kjøpstedet ved Sørvågen, Bondevika, den lille Hangholmen, Sekken og videre mot Vågstranda og Gjermundsnes på sørsiden av Romsdalen.

Henvendelse gravrøyser: I Storsandvika er det åtte sikre forhistoriske graver. På høydedraget Sørøya er det femten sikre graver, og på Galteneset, en gravrøys, og i Galtevika to gravrøyser. På Øyneset er det en gravrøys, og på Hangholmen (mot Sekken), en gravrøys (er ikke på kartet) (se figur 4.4). Fra femten antatte gravrøyser på toppen av Sørøya er det visuell kontakt med alle de andre gravrøysene på grunn av beliggenheten på det monumentale høyeste punktet på Veøy, hvis en tenker bort dagens vegetasjon. Gravrøysen helt vest på Hangholmen ville da ha hatt visuell kontakt med gravene i Storsandvika. De åtte gravrøysene i Storsandvika har kun visuell kontakt med den ene på Hangholmen. Gravrøysen på Galteneset har fri sikt til alle kanter. Alle gravrøysene på Veøy henvender seg til sjøen.

Vurdering av kirkestedet: Øya ligger midt i fjorden i krysningspunktet for flere fjordarmer som Romsdalsfjorden, Langfjorden og Romsdalsfjorden, og var dermed særdeles sentralt da sjøen var hovedferdselsåren. Her er spor etter stor aktivitet fra yngre steinalder og frem til senmiddelalderen. Veøy kirkested med tufter fra to tidlig kristne lokaliteter, samt den bestående kirken mot øst har fått den desidert beste og mest sentrale beliggenheten på hele øya. Det er de absolutt beste tomtene som ble tatt ut til religiøst formål.

Rødven åtting

I Rødven åtting har jeg undersøkt kirkestedet Rødven. I middelalderen var det mest sannsynlig et kirkested til, Eid, som lå noe lengre sør. Her er det registrert et funn av fjernet kirkebygg (Askeladden 84059), men det er ingen arkeologiske holdepunkter. Dette kirkestedet er som nevnt ikke innlemmet i denne oppgaven.

I vest grenser Rødven åtting til Voll åtting og i øst til Eresfjord åtting. Romsdal åtting grenser mot sør og Fanne åtting mot nord. Grensen mot nord går på langs midt i Langfjorden og ender ved Myklebostad og elva som kommer fra fjellet og renner ut i fjorden her. Det blir en naturlig topografisk grense ved denne bukta og elva. Åttingen omfatter også halvøya som Rødven kirkested er lokalisert ved. Også i dette landskapet er det en dyrkbar jordstripe, som skråner ned mot sjøen. Bosetningen er langs med fjorden på den ene siden og høye fjell på motsatt side. Halvøya har mer moderate fjelltopper i forhold til lengre øst i åttingen.

Fig. 4.5 Kart over Rødven åtting med Rødven kirkested til venstre på kartet, markert med sort kors. Etter: Kart gjengitt i skattematrikkelen fra 1647.

RØDVEN KIRKESTED

Fig. 4.6 Rødven kirkested sett fra vest mot øst. Foto av Margareth Hansen 2010.

Gård: **Rødven gård gnr. 175/ 1**

Utskiftningskart: 1863 – kart nr. 150217

1908 – kart nr. 151485 (fra Romsdal jordskifterett 2014)

Annet kartmateriale: Statens kartverk, Gislink.

Askeladden id: 85333.

Nevnt første gang: Gården Rødven, som kirkestedet er en del av, er nevnt i et dokument fra slutten av 1400-tallet da eiendommen hørte til Rike Torsteins jordegods (Solemdal bd. 2 1999: 603; DN XXI, nr. 666), dvs. Torstein Askjellson, født ca. 1440 i Romsdal og nevnt siste gang i 1516 (Gruner 1964). Selve kirkestedet er nevnt første gang i 1589 i Trondhjem Reformats (Olafsen 1926:424). Dette var en kirkeordning som kom istand i forbindelse med forfallet etter reformasjonen for å forbedre de kirkelige tilstander (Ibid.:351).

Første kjente status: Annekskirke til Veøy (Solemdal 1999: 395). Fra middelalderen har Rødven kirke avlastet hovedkirken på Veøy, ved å være lokalkirke for bygdene omkring Rødvenfjorden (Langnes 2004: 54).

Nedlagt eller flyttet: Flyttet. En ny kirke, Rødven kapell, ble innviet i 1907 på tomten litt opp bakken, og over veien fra den gamle stavkirken. Ny gravplass er anlagt i forlengelse av den opprinnelige rundt stavkirken, på toppen av en sandmorene vest for den gamle stavkirken.

Betydningen av navnet: Rødven (Rødvin) med etterleddet vin= mark, eng, er et gårdsnavn som har gitt bygda navn og er skrevet på ulike måter i skriftkildene: Ryffue, Ræven, Reffund, og nå Rødven. Gammel uttale var Røyvå/Røyven (Solemdal 1999: 603). Oluf Rygh er usikker på om navnet kommer av fjorden sitt gamle navn Refund (Rygh 1908: 470,71). Han tror mest sannsynlig at navnet kan kanskje komme av ”rauf”, hul åpning – en trang kløft der elva renner ned (Ibid: 252, 253, 471). Lorentz Dietrichson benevner i sin bok, *De norske stavkirker*, Rødven stavkirke som Refundar kirkja (Dietrichson 1892:394).

Lokalisering og topografi: Kirkestedet (Askeladden nr. 85333) ligger like ved der elva renner ut i Romsdalsfjorden. En morenehaug tett ved elva ble gravd ut mot nord, da gravplassen nærmest kirken ble anlagt. Kirkestedet ligger på en liten halvøy i Romsdalsfjorden, omgitt av høydedrag, unntatt mot enden av halvøya i nord og mot fjorden. Terrenget faller bratt mot kirkestedet, på en landtunge mot sjøen. På den flate sletten ligger også gårdstunet til gården Rødven. Dietrichson beskriver stedet slik: ”På en av de yndigste punkter i Romsdalen, i en lys birkelid ved en blinkende elv et stykke opp fra fjorden” (Ibid). I dag ligger stedet åpent med lite vegetasjon.

Omliggende kulturminner: Grunneier fortalte om funn båtformede gravrøyser nær sjø på Korsneset noen hundre meter fra kirkestedet mot nord, og som lå der i hans barndom. Dette stedet hører nå til nabogården Nedre Korsand. Dette tapte gravminnet var en langrøys/langhaug ca. 35 x 6.5 m., muligens delt i to hauger (Askeladden nr. 140710). Dette er mål som samsvarer med Haakon Schetelig's omtale av båtgraven på Grønhaug på Karmøy som målte 30 x 4 m. Slike båtgraver er datert til yngre jernalder ca. 550-1050 e.Kr. (Schetelig 1962: 1- 14). Den antatte båtgraven på Rødven ble fjernet ulovlig omkring 1990 ved oppdyrking av jord. Det skal i denne forbindelse ha blitt funnet gjenstander som ikke ble rapportert inn. I Korsehagen litt lengre nord omtrent 100 m fra sjøen ble det innrapportert et løsfunn av en forseggjort spydspiss i mørk brunlig flint (Askeladden nr. 140709). Et lite stykke lengre nord for de båtformede gravrøysene langs stranden ved halvøyas ende, er det påvist gravhauger i 3-4 m høyde (Askeladden nr. 59740). Et uregistrert funn er gjort av Kjellaug Hunnes som er oppvokst på Rødven gård, med funn av glassperler og en bronsenål i en gravrøys. Røysen som da ble antatt å være naturlige steinansamlinger fra vannføringen i elva, ble brukt til å mure opp en ny låvebru på 1930-tallet. Dette funnet antyder en kvinnegrav fra vikingtid, men gjenstandene er dessverre tapt. På selve kirkestedet er det gjort funn : En veggtile, som er et veggbord, i stavkirken har innskrift med lønneruner ”Øystein rista”, altså skrev, og på den andre siden med vanlige runer, oversatt . ”Til Gud vil eg”. En veggtile fra den første stavkirken har innrisset et dyr, som blir tolket som Midgardsormen (Christie 1964: 4, 5). En annen veggplanke skal ha en innskrift av middelaldertype med kirkens innvielsedag 16. oktober, dagen for den irske misjonær St. Gallus som døde i 642 (Storsletten 1993: 150). Håkon Christie fant mange stykker av flint i og nær bekkeløp (Askeladden nr. 27935), benevnt som 116 flintbiter, uten at dette sier så mye om koblingen til kirkestedet. I den samme arkeologiske undersøkelsen ble det funnet flere mynter under kirkegulvet, den eldste fra 1100-tallet og en fra Magnus Lagabøters regjeringstid (konge 1263-1280). Stolpehull og graver ble funnet av Christie i forbindelse med sin undersøkelse fra 1962 og 1963, og det kan peke i retning av en eldre kirke med jordgravede stolper, samt et ildsted og ardsplor (Christie 1998 ;Dahle 2012: 12). Se ellers vedlegg nr. 2 som viser flere funn ved Christie sin undersøkelse under Rødven stavkirke i 1962 og 1963. Den lokale historiegranskeren Otto R. Grüner støtter også påstanden om at det har vært en tidligere kirke på Rødven da han undersøkte veggtilene, og sammenligner de med Urnes stavkirke, datert til noe etter år 1050 (Grüner 1960: 1).

I forbindelse med en utvidelse av kirkegården ved Rødven kirk, ble det foretatt en arkeologisk undersøkelse av arkeolog Kristoffer Dahle i 2011. Det ble funnet et bosetningsområde med minst tre hus litt vest for kirken, inntil dagens kirkegård. Funnet er datert til jernalder, merovingtid romertid (Askeladden 144560), samt funn av en vollgrav, eventuelt et eldre bekkeløp, fra romertid i tilknytning til bosetningen,(Askeladden 146145). Tett ved bekkeløpet var et funn av en slepen øks av sort bergart (Askeladden 146560). Videre er det funnet et spinnehjul på gården Skolehagen gnr. 174-2 utskilt bl.a. fra Rødven gård på 1800-tallet. Dette løsfunnet av kleberstein, lys grå på farge, ble funnet av forrige gardbruker på Skolehagen, Eilif Sandnes, under arbeid med jorda og vist til naboen Knut Otto Rødven før 1980. Funnet er imidlertid ikke registret og dermed ikke datert. Spinnehjul opptrer fra yngre romertid og frem til kristen tid.

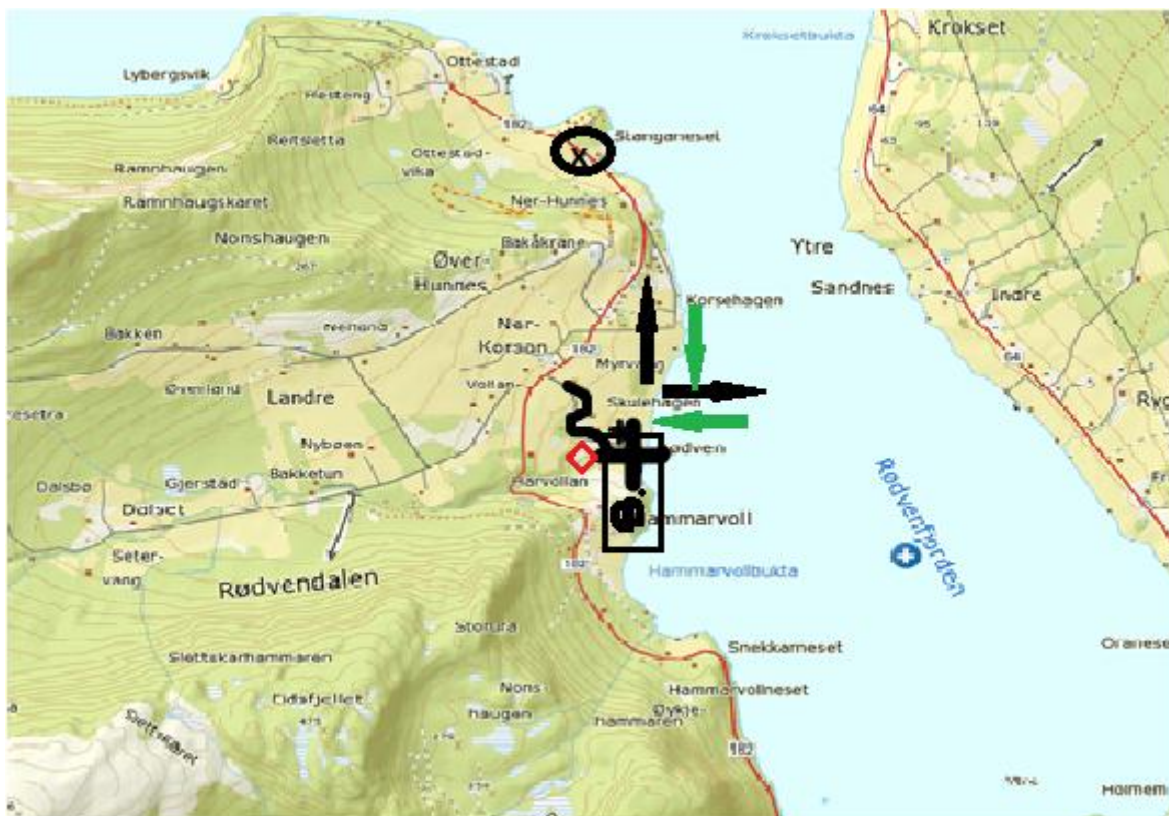

Fig. 4.7 Oversiktskart over Rødven kirkested sett fra sør mot nord.

Forhold til vei, tun, samlingsplass: Kirkestedet ligger i dag lite sentralt til, men da sjøen var hovedveien, lå det derimot sentralt for de omliggende strøk av Romsdal. Fra halvøya går det i dag en liten, bratt, smal og svingete vei ned til fjorden. I enden av denne, hvor terrenget flater ut, ligger kirkestedet. Fra gårdstunet mellom fjorden og kirkestedet er det knapt 100 m. Kirkestedet er ikke mulig å se fra hovedveien – kun fra båt eller fra Holmemstranda på den andre siden av Rødvenfjorden. Elva som renner i en bue rundt kirkestedet er beskjeden av størrelse, mer som en bekk da jeg besøkte stedet om sommeren.

Henvendelse: Kirkestedet henvender seg mot gårdstunet og østover mot fjorden og videre mot Holmemstranda og Frøyset rett over fjorden. Navnet Frøyset er sett i forbindelse med førkristen kult, knyttet til guden Frøy (Dietrichson 1892: 394; Olafsen 1926: 418). Det som legges i sjøen fra Frøyset havnet på Rødven på grunn av strøm og iskald vind fra fjellene, lokalt omtalt som ”sjælle” om vinteren. Kirkestedet henvender seg også til de to nå slettede gravrøysene, hvis vi ser bort fra vegetasjon som trær. Gravhaugene på Ottestad har derimot ikke vært synlige fra kirkestedet.

Vurdering av kirkestedet: Kirkestedet ligger sentralt på og i forhold til middelalderens ferdseled på Rødven gård sin innmark. Gravene og løsfunn fra en antatt gravrøys indikerer at stedet har vært bebodd i yngre jernalder. Plasseringen av stavkirken på kirkestedet ved det laveste punktet i terrenget, skiller seg ut ved at det bare henvender seg til gården og sjøen.

Romsdal åtting

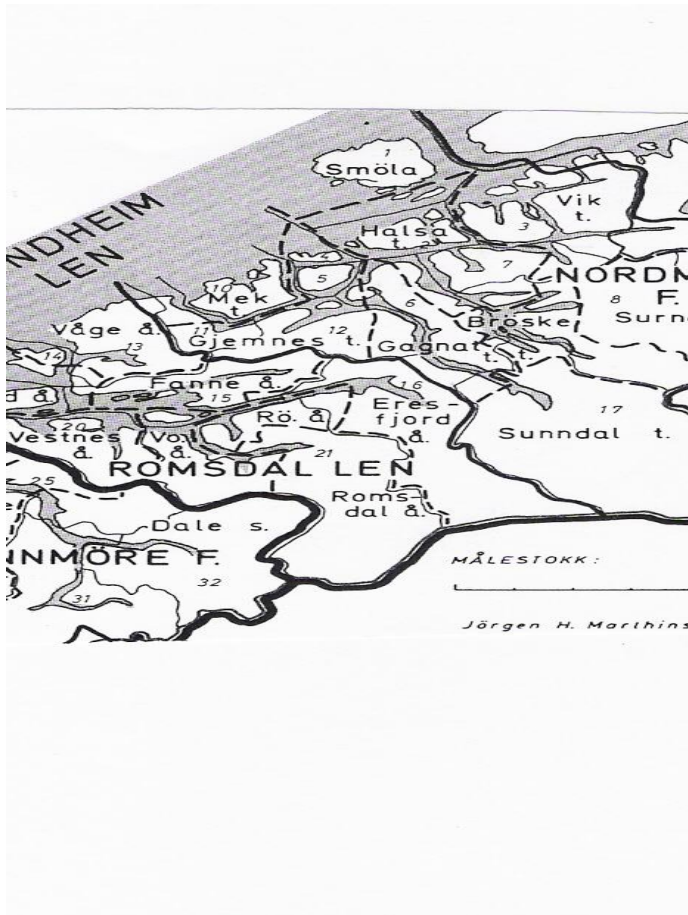

Fig. 4.8 Kart over Romsdal åtting, på grensen mot Sunnmøre, nederst på kartet.

(Kart gjengitt i Skattematrikkelen av 1647).

I Romsdal åtting har jeg undersøkt to kirkesteder, Hen og Grytten, men har valgt å utelate Kors kirkested på gården Foss i Romsdalen, første gang omtalt i 1498 (Thaule 1990: 209). Dette kirkestedet ble flyttet til Flatemark i 1670. Romsdal åtting grenser til Rødven og Eresfjord åtting i nord og Voll åtting i vest. Mot øst grenser den til Surnadal tinglag som hører til Nordmøre. Topografien er preget av høye fjell og dype U-daler med elver i dalbunnen. Avstanden mellom Hen og Grytten kirkested er i overkant av en mil, målt etter dagens vei. Mellom Grytten og Kors kirkested er det ca. halvannen mil. I motsetning til de

andre to åttingene jeg undersøker, er det lite kontakt med sjø, bare en liten fjordbukt, Isfjorden, med kirkestedet Hen innerst i Romsdalsfjorden har lokalitet ved sjø.

HEN KIRKESTED i Romsdal åtting

Gård: G.nr. 43 B.nr 12

Utskiftningskart: 1888/1896 – utmark, 1904 - innmark – kart nr. 151481, 1906 – innmark.
(fra Romsdal jordutskifterett 2014)

Annet kartmateriale: Statens kartverk. Gislink.

Askeladden id: 84547

Nevnt første gang: I skriftlige kilder NRJ er Hen første gang nevnt i 1514 -1521 i Norske Regnskaber og Jordebøker fra det 16de Aarhundrede (1514 -1521) (NG XIII: 241). Som Isafjordar Andreæ Kirkja i Trondhjems Reformantsi 1589 (Dietrichson 1892: 463). Viet var viet til Sankt Andreas ifølge et brev fra 1635 (NG XIII: 240).

Første kjente status: Annekskirke under Grytten kirke (NG XIII:240).

Nedlagt eller flyttet: Den gamle stavkirken ble revet i 1832 (Dietrichson 1895: 464). Ny kirke i stein ble satt opp i 1831 litt sør for stavkirken. Den gamle kirken lå noen titalls meter nærmere den gamle veien mot nord.

Betydningen av navnet: Ifølge Rygh er gårdsnavnet Hen vanskelig å tyde, men har mulig samme betydning som Hen i Rakkestad i Eidsberg, og kan komme av grunnformen Håvin, som betyr høytliggende eng, ettervekst av gress (NG XIII: 241). Dette passer bare delvis her ettersom kirkestedet Hen ligger på en lav strandterrasse noen høydemeter over havet, og i middelalderen må den ha lagt enda litt lavere, da sjøen sto høyere. En poseformet utvidelse av et vannløp stemmer godt i forhold til Hen kirkested.

Lokalisering og topografi: Kirkestedet er plassert på en lav strandterrasse like nord for elveutløpet for elvene Isa og Glutra, som renner sammen i et lite stykke øst for utløpet. Elva er relativt stor, og har god vannføring hele året. Stedet ligger åpent mot fjordbunnen og

henvender seg vestover mot Romsdalsfjorden. Det ligger også åpent mot øst, med innsyn innover dalene mot fjellmassivet, men avgrenses av bratte steile fjell mot sør og nord.

Fig. 4.9 Hen kirkested i Romsdal åtting i retning fra sør mot nord. Foto av Margareth Hansen 2010.

Landskapet i Isfjorden er i dag et jordbrukslandskap med spredt bebyggelse med noen gårder med dyrket mark, men med tiltagende bygging av eneboliger/ byggefelt i nyere tid. Innerst i Isfjorden ved fjordbunnen ligger i dag et tettsted, Hen, med ulike sentrumsfunksjoner.

Omliggende kulturminner: Området rundt Hen kirke har vært rikt på fornminner og kirkestedet er anlagt ved et gravfelt fra jernalder. Beskrivelser fra 1800-tallet forteller at det har vært et stort gravfelt fra jernalderen i området rundt Hen kirke. Hensbøen med gravfeltet strekker seg fra kirkegården i nord, over Hensbøen i øst til Henselva (Isa) i sør til våtmarksområder i vest. Dyrking av overflaten gjør at det i dag bare er registrert ett synlig fornminne fra jernalder i området, lokaliteten Blåbærhaugen (Lie 1999: 16, (Askeladden nr. 37866). Denne markerte gravhaugen er i dag lett synlig øst for kirkestedet fra den andre siden av den gamle ferdselsveien som går i en bue rundt kirkegården . Funn knyttet til denne haugen er T11537 (Ibid:13). A) et tvegget sverd av jern B) tre eneggede sverd av jern (forskjellige typer) C) en spydspiss av jern D) et økseblad av jern E) et knivblad av jern F) et bisselmunnbitt av jern, dobbeltleddet G) en krok av jern H) et ljåblad

av jern I) to celter av jern J) en saks av jern M) et sjebor av jern. Tapte funn fra samme haug (Blåbærhaugen) funnet senere og ikke innlevert: en skjoldbule, en fil, et ildstål, en pilespiss og brent bein.

Blåbærhaugen er dermed i dag den siste synlige resten av gravfeltet, som kan ha strukket seg over mer enn et 15 mål stort område. Over 80 gjenstander er funnet og/eller registrert i dette området (Birgisdottir og Haug 1999:1). Minst tre til fire gravhauger er fjernet ved tidligere kirkegårdsutvidelser (Lie 1998:2). I 1891 reiste generalløyntnant Ziegler til Hen kirkested. Han dokumenterte da rester av flere gravhauger og funn som nå er tapt, bl.a. et tveegget sverd og en spydspiss (Haug 1999:30). Det kjennes funn fra til sammen 13- 15 førkristne graver, hvor noen er blitt sammenrotet, som T-14356, som består av en merovingertidsgrav og muligens to vikingtidsgraver. Det er kjent gravfunn fra eldre jernalder med spannformete leirkar og korsformete spenner, og blant de 9- 11 vikingtidsfunnene kjennes blant annet et bronsekar fra en kvinnegrav (T 4350-4356), og representerer import fra insulære områder. I forbindelse med utvidelse av skoleområdet ved Isfjorden skole, som grenser opp til kirkestedet mot vest, ble det i 1999 avdekket ca. 3000 kvm. stort område ved maskinell flateavdekking. Det ble gjort funn av 89 anleggsspor i form av stolpehull kokegroper/ildsteder og mulige gravrøyser (Ibid: 3), som viser til bosetning og ulike aktiviteter fra både eldre og yngre jernalder. (Se vedlegg nr. 1 – liste over tidligere gravfunn fra Hen (Lie 1999). Det eneste bronsealderfunn i Rauma kommune er en liten nål funnet på Grøtta gård som er nabogård til Hen (Myskja 1987: 34).

Forhold til vei, tun og samlingsplass: Den gamle veien følger fjordarmen ca. 100 m fra sjøen og runder bukten ved Hen, slik at kirkestedet ligger mellom sjøen og veien. Ny vei ble anlagt på 1970-tallet helt nede ved strandlinjen. For dalførene østover fra Hen - Grøvdalen, Dalsbygda, Vengedalen og Kvanndalen er Hen en naturlig samlingsplass, da de på alle andre sider er innestengt av høye fjell. Fra disse dalene var det nærmest tilgang til Romsdalsfjorden ved Hen. Gårdstunet må ha ligget tett inntil og i retning vest av kirkestedet i forhold til de nevnte funn fra vikingtid som nevnt ovenfor. Det er noe avstand til elveutløpet på grunn av stor langgrunne og sandavleiringer fra osen. Ved kirkestedet og gårdstunet var det bedre muligheter for båtnaust og tilgang til sjøen. Kirkestedet lå nær gårdstun og den gamle veien som må være et gammelt veifar, følger fjordarmens buktning.

Henvendelse: Kirkestedet ligger strategisk til innerst i fjordarmen med kort avstand til sjø.

plasseringen på en lav morenehøyde gir en noe monumental virkning med utsikt til alle kanter. Men på grunn av høye fjell mot sør og nord er henvendelsen i første rekke mot vest til sjøen og mot øst til bosetningene innover mot Grøvdalen. Kirkestedet og tun har fått den beste og mest sentrale tomte i bygda i forhold til sjø, utsikt og har gunstige solforhold. Det er fri sikt mellom alle gruppene av hedenske gravhauger og kirkestedet, og mot gårdstunet i vest. Terrenget heller svakt nedover mot sjøen.

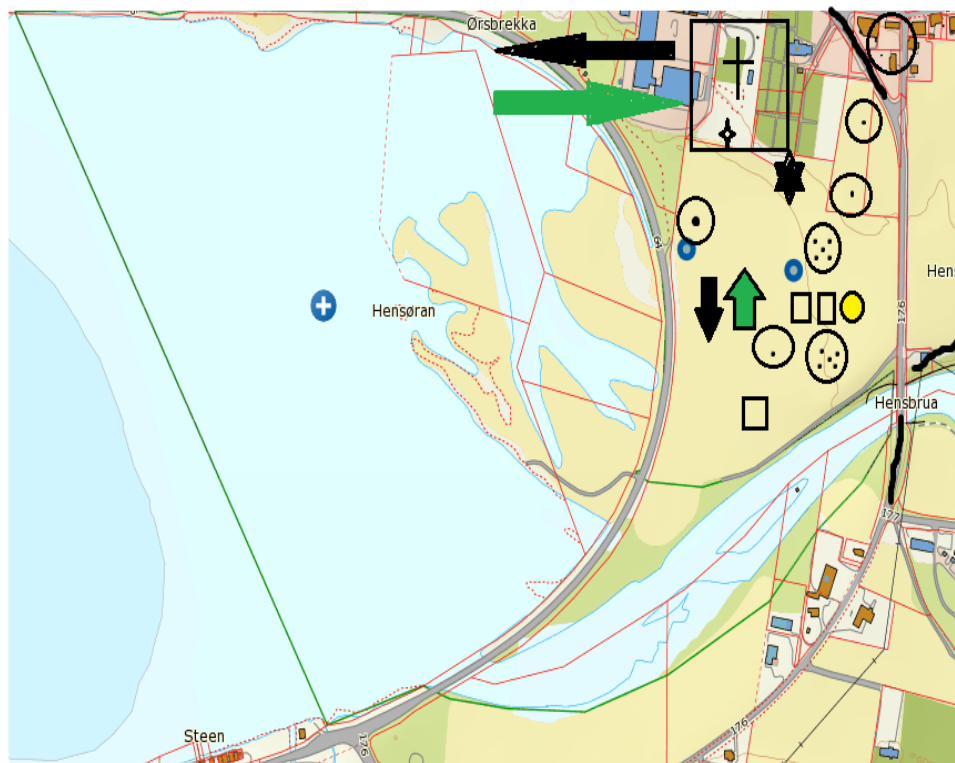

Fig. 4.10 Oversiktskart over Hen kirkested sett fra sør mot nord og forholdet til gravfelt og gravminner. Et rekonstruert bolighus fra vikingtid er satt opp vest for kirkestedet innenfor tunmarkeringen min, men er ikke markert på bildet.

Samlet vurdering av kirkestedet: Hen kirkested viser tilknytning til et kulturlandskap av stor tidsdybde. Avstand mellom gårdstun og kirkested har vært kort, med mange gravminner i umiddelbar nærhet til kirkestedet og gårdstunet. Det er høy synlighet mellom alle gravrøyser og gårdstun.

GRYTTE KIRKESTED i Romsdal åtting

Fig. 4.11 Grytten kirkested sett fra øst mot Trollstigen i sør. Rester av kirkeruiner nedsandet der hvor rød jordbruksmaskin står. Foto Margareth Hansen 2010.

Gård: Prestegarden Gnr. 5 Bnr. 1

Utskiftningskart: Nei, men kart på kirkedepartementets foranstaltning , opptatt i 1858.

Annet kartmateriale: Statens Kartverk og Gislink.

Askeladden id: 115046.

Nevnt første gang: I et diplom fra 1364 (DN III: nr. 269).

Første kjente status: Sognekirke i et diplom fra 1364 (DN III, nr. 269).

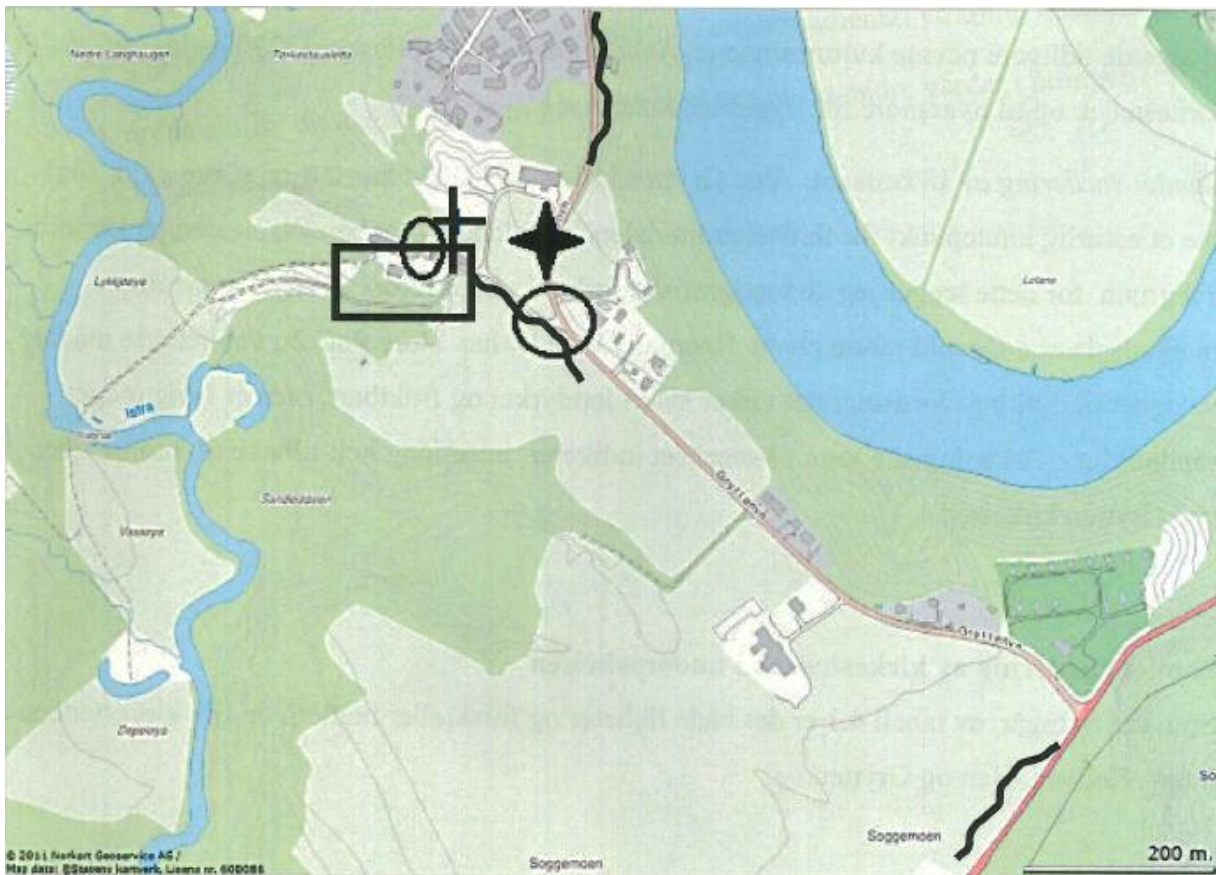
Nedlagt eller flyttet: Kirkestedet har hatt fire kjente kirker som har vært anlagt på to forskjellige tomter ca. 4 km fra hverandre. Middelalderkirken på Grytten er nevnt i et diplom

fra 1364. I 1828 ble kirkestedet flyttet ned til fjorden på vestsiden av elvemunningen ved Veblungsnes, hvor også Devoldmarkedet ble flyttet til (Ramskeid m.fl.1990: 26). I boken *Ei bok om Rauma, Kyrkjene våre*, står det at den første kirken på Grytten kirkested stod på Setnes ved Veblungsnes (Sæther 1999: 209).

Betydning av navnet: Navnet kommer av *grjot n.* som betyr stein og etterleddet *vin* (NG XIII:230; Rygh 1898:52).

Lokalisering og topografi: Middelalderens kirkested lå på vestsiden av elva Rauma, som har stor vannføring hele året. Elva har gravd seg ned i terrenget, så elvebredden er høy og skrånende, opp mot sletten der kirkestedet ble anlagt. Sletten er omkranset av høye fjell i alle retninger, unntatt mot elva i øst og sørover dalføre mot Trollstigen. To dalføre munner ut ved elva og kirkestedet – Isterdalen og Romsdalen. Den mindre elva fra Isterdalen munner ut i Rauma et stykke nedenfor kirkestedet. Fra øst har det fra midten av 1600-tallet vært stor sandflukt fra elva, som har dekket til kirkestedet og omliggende terreng med enorme sanddyner, på grunn av snauhogst av skog på 1600-tallet (Ramskeid m.fl.1990:26). Sandtaket er noe redusert i dag på grunn av uttak til næringsvirksomhet fra 1950-tallet av. Det har gjort det mulig å komme til deler av kirkeruinene som ble påvist i 1983. Disse var fra en senere trekirke bygget i 1728. Den eldste kirken antas å ha ligget på samme sted, og vil da være innenfor disse senere murene. Funn av en trekonstruksjon gir inntrykk av å være en jordgravd veggteile, som muligens kan være rester fra en tidligere stavkirke, men dette er usikkert (Jondell 1983: 4).

Nærliggende kulturminner : Det er gjort funn ved og under en kjørevei ned til Veblungsnes i forbindelse med utbedring av vei 174 (Askeladden id 113245 lok. 48). Denne lokaliteten markerer fjernede gravhauger datert til yngre jernalder. Gravfeltet har vært stort og strukket seg over en markant flate. Et løsfunn (Askeladden 113245-1) er uten nærmere datering fra bronsealder/jernalder. En annen lokalitet er påvist tett inntil murrestene som ble lokalisert i 1983. (Askeladden 113230) er benevnt som arkeologisk lokalitet, trolig en båtgrav. Også her er det gjort løsfunn (Askeladden 113230-1) en bronsenål funnet i en gravhaug, trolig en båtgrav. I en sandbakke er det funnet, knivblad, jernstykker, sverd og klingengler med vid datering fra bronsealder og jernalder. Mye kan tyde på at flere kulturminner fortsatt ligger under de store sandtakene her, men det er usikkert så lenge det ikke er nærmere undersøkt.

Figur 4.12 Oversiktskart over Grytten kirkested

Forhold til vei, tun og samlingsplass: Grytten kirkested må i middelalderen ha vært en naturlig samlingsplass for folk som kom fra innlandet langs ferdselsruten ned Romsdalen og Isterdalen, og førte til markedet på Devold, som lå på den andre siden av Rauma litt lengre nedstrøms. Ved Grytten måtte en bli fraktet over elva i båt, og dannet dermed en naturlig møteplass. Fra Veblungsnes, nede ved fjorden, går det en lokal vei opp mot Grytten. Et par hundre meter forbi kirkestedet ender veien i et T-kryss mot hovedveien fra Åndalsnes mot Trollstigen. Den gamle kløvstien i Trollstigen er bevart og farbar til fots og følger elva. Fra lokalveien går det en liten smal grusvei mot kirkestedet og prestegården. Dette er en blindvei, som ender på gårdstunet i prestegården. Kirkemurene ligger i nær tilknytning til gårdstunet i retning mot elva.

Henvendelse: Kirkestedet lå strategisk til der hvor ferdselsveien fra dalstrøkene møtte elva Rauma. Kirkestedet henvendte seg mot to kanter. Alle som kom sørfra, så kirkestedet fra Trollstigen, også de som kom fra Isterdalen. Fra motsatt side var henvendelsen mot elva. Topografien er blitt mye endret på grunn av sandflukten, og i dag er kirkestedet delvis sperret

inne i et sandtak og har ikke lengre utsikt mot elva, bare mot gårdstunet. Begge de tidligere nevnte kulturminnene, (Askeladden 113245 og 113230), hadde fri sikt til kirkestedet og til hverandre før flygesanden kom.

Samlet vurdering av kirkestedet: Ved Grytten kirkested må det ha vært en større gård, som ble et naturlig knutepunkt for ferdselen fra dalene i innlandet mot markedsplassen på Devold. Til grunn for dette legger jeg de topografiske forhold, hvor ferdselsveien fra sør til markedsplassen Devold møtte elva Rauma. Området har store flate og veldrenerte marker velegnet til dyrking. Jordsmonnet virker svært lettdyrket og fruktbart, men er i dag meget sandholdig. Arkeologiske funn ved Grytten kirkested indikerer mulig bosetning helt tilbake til bronsealder etter løsfunn av en bronsenål (Askeladden 113230), men den kan og være fra jernalder.

Samlet vurdering av kirkestedene i undersøkelsen

Som det fremgår av tabell 4.1, er det både likheter og forskjeller mellom de fire kirkestedene Veøy, Rødven, Hen og Grytten.

Kirkested	Gravminner	Ferdselsåre	Tun-tilknytning	Tingplass	Synlighet	Monumentalitet
Veøy	X	X	--	X	X	X
Rødven	X	X	X	--	--	--
Hen	X	X	x	X (mulig)	X	X
Grytten	X	X	X	--	X	X

Tabell 4.1. Tabell som oppsummerer kirkestedenes forhold til ulike faktorer, diskutert i kapitlet.

Alle de undersøkte kirkestedene har i mer eller mindre grad tilknytning til hedenske gravminner. Nærhet til historiske gårdstun finner vi unntatt på Veøy, der det var tilknytningen til kjøpstedet som var sentral. Alle kirkestedene har sjøen som tilknytningsfaktor unntatt Grytten, som hadde elva og kløvstien sørfra/nordfra som ferdselsåre. Det kirkestedet som har påfallende lav synlighet og ingen monumentalisme, er Rødven. De andre har en høy og fri beliggenhet med innsyn og utsyn og har dermed en monumental virkning i landskapet. Hvordan skiller disse gårdene som har kirkested seg ut fra andre gårder i de tre åttingene? Dette vil jeg se nærmere på i neste kapittel.

5. KIRKESTEDENES ØKONOMISKE OG SOSIALE STATUS

I dette kapitlet vil jeg undersøke den økonomiske og sosiale statusen til de fire kirkestedene i mitt undersøkelsesområde i Romsdal som har gårdstilknytning. For å gjøre dette vil jeg sammenligne dem med de andre gårdene i sine respektive åttinger for å se om gårdene med kirkested fremhever seg som større og mer ressurssterke gårder. Eller var det slik at kirkene ble reist på jevnstore gårder som fellesforetak av bygdefolk, eller kan det ha vært selve kirkeorganisasjonen med biskop som sto bak?

Frostatingsloven som Romsdal hørte inn under, påbyr som tidligere nevnt at alle menn i fylket skal være med å bygge en fylkeskirke i løpet av 12 måneder (F II, 7; Ngl I: 133; Solli 1996:204). I 1488 ble det som nevnt utstedt et dokument, hvor Peterskirken på Veøy blir beskrevet som fylkeskirke (DN III: nr. 704). Flere forskere mener at det da har vært fylkeskirke på Veøy alt fra tidlig kristen tid (Sandnes 1969: 116; Solli 1996: 204). Rødven er omtalt som anneks og kapell når den trer fram i skriftkildene (Solemdal 1999: 395), i likhet med Hen, som nevnt i Reformatsen, var den annekskirke under Grytten sognekirke (Rygh 1908: 240). Endelig er Grytten kirke nevnt som sognekirke da den første gang trer frem i kildene i et diplom fra 1364 (DN III, nr. 269). I hvilken grad er det mulig å se hva som var status da kirkestedene først ble etablert?

For å nærme meg dette spørsmålet vil jeg derfor forsøke å se nærmere på den sosiale og økonomiske statusen til de kirkestedene som har hatt gårdstilknytning i denne undersøkelsen. Det som vil være særlig interessant å undersøke, er om det var noen markant forskjell mellom gårdene som fikk kirkesteder i forhold til de øvrige gårder i nærområdene. Det er ingen skriftlige kilder fra middelalderen som gir slik informasjon direkte, og jeg må derfor legge yngre kilder fra 1600-tallet til grunn for en retrospektiv analyse. På grunn av den store tidsforskjellen på mange hundre år fra da kirkene ble reist til slike kilder ble nedtegnet, kan dette ikke gi nøyaktige holdepunkter, men kan likevel gi en pekepinn, som sammen med andre faktorer gir en mulig tendens. En viktig kilde her er Skattematrikkelen fra 1647, som gir den eldste fulldekkende oversikten over landskylden til alle gårder i landet. Den gjør det mulig å sammenligne de forskjellige gårdene i forhold til produktivitet og dermed størrelsen på gården. Var landskylden høy, er det mest sannsynlig også en stor og gammel gård. Det var den beste jordbruksjorda som først ble tatt i bruk. Skattematrikkelen blir dermed en egnet

kilde for å se på forhold gårder imellom. Imidlertid må det tas forbehold om endringer i den mellom liggende fasen, med utskilling av yngre gårder tidlig i middelalder og også på grunn av endringer av landskylden som følge av pestepidemier, folkedød og påfølgende ødetid i senmiddelalderen. Disse ødegårdene, samt nyrydninger av gårder og smågårder på 1600-tallet som ble pålagt fjerdedels skatt, fikk også benevnelsen ”ødegårder”. Såkalte halvgårder og helgårder, som neppe ble lagt øde i senmiddelalderen, ga henholdsvis halv skatt og full skatt (Fladby og Imsen 1975: 7)

Landskylden i Romsdal ble vanligvis målt i våger fisk eller smør. Forholdet mellom vektbenevnelsene var da: 1 våg = 3 pund = 72 merker (Ibid: 10). Ved å sammenligne skattematrikkelens opplysninger med eldre navneformer, samt synlige forhistoriske gravminner på gårdene, kan man få et brukbart bilde av kirkestedenes ressursgrunnlag da kirkene først ble anlagt.

Den relative verdien på gårdene i åttingen er i tabellene nedenfor regnet ut ved å summere landskylden for alle gårdene i åttingen, for så å dele summen på antall gårder. Dette gjennomsnittet gir da verdien 1. Er landskylden under gjennomsnittet, blir relativ verdi under 1, og tilsvarende høyere landskyld enn gjennomsnittet gir høyere relativ verdi enn 1.

Voll åtting

Veøy kirkested har, som nevnt i forrige kapittel, ikke hatt noen egentlig gårds kontekst i middelalderen, men lå i tilknytning til kjøpstedet der. At det har vært jordbruksdrift på øya før kaupangen ble anlagt, viser imidlertid de arkeologiske funnene av åkerreiner som er datert fra overgangen til yngre steinalder/bronsealder på Sørøya (Solli 1996: 92). Da det ble foretatt pollenanalyser av pollenprøver fra i to myrer på Sørøya, kunne man også se når det har vært agrar aktivitet på Veøy, siden pollen fra visse planter indikerer jordbruk.

Sikre spor etter beitedyr er påvist fra 600- 700 e. Kr., og kornpollen er datert til 800 e.Kr., men et mer intensivt jordbruk er ikke registrert før ca. 850. Omkring 1150 viser analysene at jordbruksaktiviteten avtar, og hasselskogen tar over deler av landskapet igjen (Solli 1999: 103). Dette har sannsynligvis med fremveksten av kjøpstedet eller kaupangen å gjøre. Jordbruket tok slutt fra og med 1400-tallet, for da forsvinner alle jordbruksindikatorer. Dette sammenfaller med det store mannefallet knyttet til Svartedauen og etterfølgende pestepidemier i senmiddelalderen. Veøy som kirkested er første gang nevnt med

Peterskirken i et testamente, datert 25. januar 1309 (DN XV, nr. 1). Status som fylkeskirke er nevnt i et brev fra 8. desember 1488. Trolig var Peterskirken alt fylkeskirke da den stående steinkirken sto ferdig ca. 1200 (Solli 1999: 53,54). De øvrige kirkestedene i Voll åtting, som Voll og Innfjorden kirkested, er altså ikke tatt med i min undersøkelse, men ut fra skriftlige opplysninger skiller Veøy seg ut, med sin status som hovedkirke for hele fylket. Tilknytningen til kjøpstedet gjorde den til et naturlig samlingspunkt for folk som ferdes i fjorden, og som bandt bygdene sammen med sin midtpunkt plassering. Her fant menneskene i Romsdal den naturlige plasseringen også for et tingsted.

Rødven åtting

Når det gjelder Rødven kirkested, fremgår det av Skattematrikkelen av 1647 at gården er klassifisert som ”ødegård” sammen med 22 andre slike gårder av totalt 58 gårder i åttingen. Disse gårdene blir her skattlagt ”kvar”, og som tidligere nevnt var dette den laveste skatteklassen i åttingen på 1500-tallet. De omfattet da tidligere ødegårder fra da folk begynte å rydde igjen og bosette seg på. Senere kunne også nye rydninger og andre smågårder bli pålagt fjerdedels skatt, men ble regnet som skattetekniske ”ødegårder” (Fladby og Imsen 1975: 7). Det kunne dermed ut fra Skattematrikkelen se ut som Rødven gård var en slik mindre gård etter ødetiden.

Det er vanlig å anta at de fleste gårdene med god jord ble gjenopptatt på 1500- og 1600-tallet. Som tidligere nevnt, er gården Rødven omtalt i et dokument fra slutten av 1400-tallet da Rødven tilhørte Rike Torsteins jordegods i Romsdal (Solemdal 1999, bd. II: 603). Den første brukeren som er nevnt i kildene, er Jon Rødven som ca. 1520 betalte til sammen 5 lodd sølv og 1 mark penger i skatt (Ibid). Disse ødegårdene ble ifølge et skattebrev av 24. april 1646 skattelagt etter såkalt advenant, det vil si forholdsvis, og skulle være forskånet for alle andre skatter som ellers pleide å pålegges årlig (Fladby og Imsen 1975: 7). I tabell 5.1 sammenlignes Rødven med de største gårdene i åttingen for å vise det relative forholdet mellom dem. Gjennomsnittlig landskyld for gårdene i Rødven åtting var tre våger.

Gård	Landskyld i våger	Relativ verdi	Eier
Eide	11,5	3,8	Kongen
Hammervold	7,3	2,4	Chrestoffer Vrne
Frisvold	6,5	2,2	Rolf Bage
Indre Sandnes	6,3	2,1	Bakke loster/opsitterne?
Ytre Mittet	6,5	2,2	Odelsgods/opsitterne?
<i>Rødven</i>	1,5	0,5	Presten

Tabell 5.1 Oversikt over Rødven gården med kirkested i kursiv og de fem største gårdene i Rødven åtting ifølge landskylden i 1647.

Fullgårdene, som det var 16 av i åttingen, hadde en samlet skyld på 91 våger, 7 pund og 62 merker, rundet av til 96 våger. I alt 19 halvgårder hadde en samlet skyld på 50 våger, 6 pund og 28 merker, rundet av til 53 våger. Videre hadde 23 ødegårder en samlet skyld på 27,3 våger, avrundet til 27 våger. Den samlede landskylden for Rødven åtting var da 176 våger fisk. I tabell 5.1 sammenlignes Rødven gård med de fem største fullgårdene i åttingen. Den markerer seg da som en liten gård, og med en landskyld på det halve av gjennomsnittsgården her. Men dette skyldes oppdeling av gårder i tiden etter middelalderen og gården må ha vært betydelig større i tidligere tider. Se figur 5.2. som viser forsøk på rekonstruert gårdsstruktur.

Romsdal åtting

Både Hen og Grytten kirkesteder lå i Romsdal åtting, foruten Kors kirkested som ikke er trukket inn i denne analysen. Begge kirkestedene har ligget innenfor det historiske gårdstunet på gårdene. Romsdal åtting bestod av 19 fullgårder, hvor gården Hen med kirkestedet var en av disse. Fullgårdene hadde en samlet landskyld på 135,5 våger. Gården Grytten med kirkestedet var blant halvgårdene i åttingen, som det var 27 av. Samlet betalte halvgårdene 67 våger i landskyld. I alt 18 gårder er benevnt som ødegårder, som dermed var enten gjenryddet og bosatt etter Svartedauen, eller var nyrydninger eller smågårder. Disse betalte i alt 17,5 våger i landskyld. Total landskyld utgjorde da 220 våger fisk eller smør. I Romsdal åtting, med til sammen 64 gårder, betalte gjennomsnittsgården dermed 3.4 våger landskyld.

Gård	Landskyld i våger	Relativ verdi	Eier
Sogge	16,2	4.8	Giske ombudsmann
Nes	10,0	3,0	Chr. Vrnis, Giskes ombudsmann, Jens Bjelke.
Breivik	9,0	2,6	Kongen, odelsgods, Christoffer Nielsen.
Norde	8.5	2.5	Chr.Vrnne, Welb. Daniel Billde.
<i>Hen</i>	8.3	2.4	Odelsgods, Oluff, Chr. Nielsen.
Alnes	7.8	2.2	Odelsgods, Oluf Ede, Oluf Sandnes, Christoffer Nielsen.
Horgheim	7.2	2.1	Odelsgods, Inger Jacobsdatter, Christoffer Nielsen.
<i>Grytten</i>	3.0	0.9	Odelsgods, Jffur Erstad, Oluf Fandbostad, Jacob Øverdal, Anders Grøtten

Tabell 5.2 Oversikt over gårder med kirkested i kursiv og de seks største gårdene i åttingen ifølge Skattematrikkelen av 1647. Hen er den femte største gården i Romsdal åtting.

Fullgårdene i Romsdal åtting hadde en total landskyld på 135,5 våger. Halvgårdene hadde en total landskyld på 67 våger og ½ pund og 10 merker. Da pund og merker utgjør under en halv våg, runder jeg av til 67 våger. Ødegårdene har en samlet skyld på 7 ½ våg 29,5 pund og 7 merker. Her blir pund og merker regnet om til 10 våger. Til sammen blir det 17 ½ våg i skatt fra ødegårdene. Dette gir en total landskyld av gårdene i Romsdal åtting på 220 våger. Gjennomsnittlig landskyld utgjør da 2.97 våger, som jeg har rundet av til 3 våger.

Tabell 5.2 viser at det i Romsdal åtting har vært langt større forskjeller i gårdsstørrelse og total skatteinngang sammenlignet med Rødven åtting. Romsdal åtting har hatt seks flere gårder enn Rødven åtting. Sogge gård ved Rauma skilte seg ut til å være nesten fem ganger større en gjennomsnittsgården i åttingen. Dette kan indikere på at Sogge gård var en av de rikeste i området. Den ligger ca. 1 kilometer lengre opp langs elva Rauma i forhold til Grytten kirkested. Grytten gård med kirkested ligger bare litt under gjennomsnittet i skatteskyld i Romsdal med en relativ verdi på 0.9. Gården ligger likevel strategisk til, der

ferdselsveien fra sør møter elva og det naturlige overfartsstedet mot den gamle markedsplassen Devold. Hen gård med kirkested utmerker seg også i størrelse i Isfjordenområdet. Bare gården Brevik, litt lengre vest for Hen, ved innløpet til Isfjorden, var større. En storgård er også Nes (Neeszs), som i dag heter Åndalsnes lengre vest, på landtungen som elva Rauma har laget øst ved utløpet i Romsdalsfjorden. Tabellen viser at gårdene er generelt store i området rundt Hen, og de største har tilknytning til sjø eller elv som er bevegelseslinjer i landskapet. Hen-gården med kirkestedet er i det øvre sjiktet og den femte største gården i Romsdal åtting, 2,7 ganger større enn gjennomsnittet.

Tabellen 5.2 viser at de tre kirkestedene med gårdstilknytning hadde varierende økonomisk status ifølge Skattematrikkelen av 1647. Hen gård var benevnt som ”fullgård” og ga full skatt 6 riksdaler. Dette var en av de største gårdene i Romsdal, som tidligere nevnt. Grytten gård var benevnt som en ”halvgård” og en middels gård i verdi, mens Rødven gård var klassifisert som ”ødegård” og var dermed inn under advenant, det vil si betale forholdsvis med skatt og som nevnt tidligere i dette kapitlet, var forskånet for alle andre skatter som ellers årlig pleide å bli pålagt. Jeg vil se om dette bildet kan bli klarere ved å undersøke gårdsstruktur og eiendomsforhold som kan gi flere holdepunkter som peker lengre tilbake i tid.

Gårdsstruktur og eiendomsforhold

Bosetningen i Romsdal må ha vært i konstant forandring fra yngre jernalder, gjennom middelalderen og frem til nytid. Jeg vil derfor vurdere gårdene med kirkested ut fra topografiske forhold og grenselinjer for å belyse mulige utskillinger og delinger av dem over tid. Det er vanlig å regne med at tidlige gårder kan ha hatt en stor utstrekning avgrenset av naturlige geografiske grenser som elver, fjell osv. Disse gårdene har gjerne hatt tilgang til alle de viktige naturressursene i området (Øye 2002a: 293-94). Yngre gårder bryter med dette mønsteret og ligger dermed ikke like gunstig til i landskapet. Den naturlige beliggenheten for de tidlige gårdene langs fjordarmene i Romsdal er vertikal oppdeling av jorda langs med den smale jordstripen mellom fjell og fjord eller elv. Jo større gårder, jo mer rektangulær er ofte formen og følger ofte topografiske linjer med tilgang til ulike ressursområder. Tilgang til sjøen har vært svært viktig, samt god tilgang til ferskvann året rundt, men også tilgang til skogteiger der flaten bryter oppover og trolig også mulighet for stølsdrift i fjellet. Et annet viktig moment knyttet til alder og eiendomsforhold er å se på hvilke gravminner som finnes i de aktuelle områdene. De menn og kvinner som ble lagt i gravhaug etter sin død var mest

sannsynlig i hovedsak selveiende bønder på odelsgård, ifølge undersøkelser blant annet foretatt av Frode Iversen i hans undersøkelse av lendmannsgårder og gods på Vestlandet (Iversen 1999).

Kirkestedet på Veøy

Ved dette kirkestedet var det tilknyttet kun ett gårdsbruk i området i nærheten av kjøpstaden og som de forskjellige prestene på øya brukte som våningshus med tilhørende gårdsdrift for å kunne være mest mulig selvforsynt. Prestegården, slik den står i dag, ble bygget rundt 1750, men ble solgt på auksjon og kom i privat eie i 1905, da kirkestedet ble flyttet til fastlandet. Gårdsdriften ble lagt ned i første halvdel av 1900-tallet (Solli 1999: 176). Det må trolig ha vært prestegårdshus der tidligere også. Den siste eieren William Coucheron-Aamot mener at den øverste fløyen av prestegården ble bygd av Bjarne Erlingsson i 1336 (Solli 1999: 174 med referanser), men det er høyst usikkert. I middelalderen hadde kjøpstaden her flere ”bygårder”, blant annet med en kongsgård nevnt tre steder i kildene, første gang 1375, deretter 1395 i 1397 på Veøy (DN III, nr. 399, DN XXI, nr. 191, DN XXI, nr. 202; Solli 1999: 45). Alle dokumentene er utstedt på Veøy. Bygårdene lå der hvor det er påvist arkeologisk svartjordsområde, men som ikke er blitt nærmere undersøkt.

Kirkestedet på Rødven

Fig. 5.1 Topografisk kart over området rundt Rødven kirkested med nåværende gårder og kommunikasjonslinjer. Stavkirken er markert med et kors nærmest sjøen. Rødven kapell fra 1907 er markert med et kors og ligger noe lengre opp bakken på motsatt side av veien. Kart fra Statens kartverk.

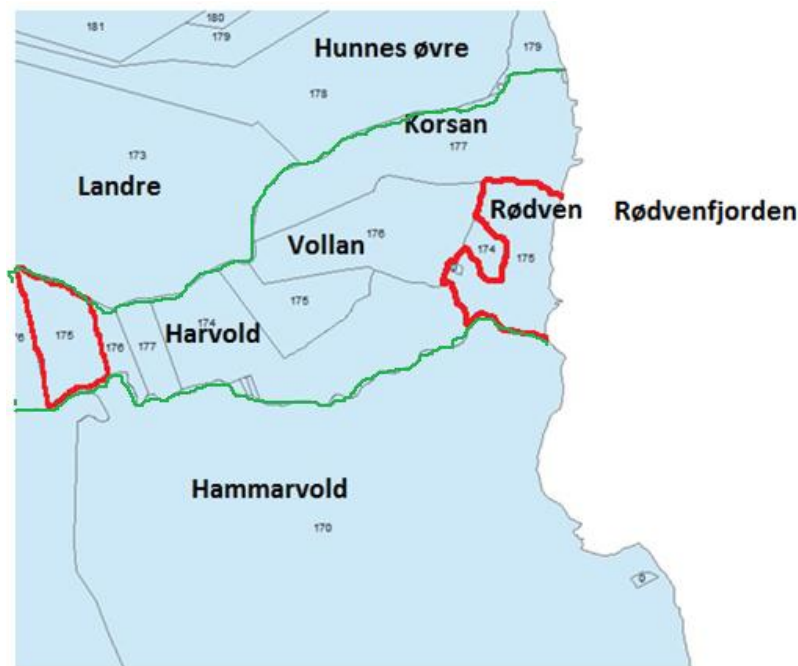

Fig. 5.2 Kart over nåværende gårds grensene rundt Rødven markert med rødt. Gårdene har fått nye gnr. i forhold til Rygh sin oversikt fra 1908. Rødven gård sin antatte utstrekning før 1600 er markert med grønt. Kart fra Gislink.

Fig. 5.1 topografisk kart og fig. 5.2 viser med rød markering de nåværende grensene til gården Rødven gnr. 175/1, som en middels stor gård med sentral beliggenhet i forhold til fjorden. Den har en uregelmessig, men tilnærmet rektangulær form og med dertil forholdsvis lang sjølinje. Den grenser nå til gården Hammarvold gnr. 170 i sør og i vest finner vi de yngre gårdsbrukene gårdene Skolehagen gnr. 174-2, utskilt i 1839 og 1850 som parseller av Harvold, Dalset og Rødven gård, samt Vollan gnr. 176 og Harvold gnr. 174. Nord for Rødven ligger gården Korssan gnr. 177, samt gården Hunnes øvre gnr. 178. Gnr. 175, 176 og 177 har tilleggsteiger til hovedbruket lengre opp fra sjøen. Alle gårdsnavnene her tyder på at dette er senere utskillinger, mest sannsynlig fra Rødven.

Arnold Solemdal skriver i bygdeboken for Holm sogn, at Rødven har vært en fullgård med gammel landskyld 4 ½ våg og var dermed 1 ½ gang over gjennomsnittet. Han skriver at før 1600 ble gården Rødven delt i tre like store bruk (Solemdal 1999: 603). Gårdene Harvold og Vollan har da blitt skilt ut fra Rødven med 1 ½ våg hver. Dette sammenfaller med at Rødven gård er oppført med 1 ½ våg i landskyld i 1647. Denne oppdelingen kan ikke skyldes et skifte, da presten står oppført som eier av alle tre gårdene. Rødven, Harvold og Vollan er alle oppført under benevnelsen ”ødegårder” i 1647 (Rygh 1908: 195). Korsan gård er også gått ut fra Rødven langt tilbake (Solemdal 1999: 603). Her lå de to fjernede markante gravhaugene

som etter muntlig tradisjon var båtgraver som tidligere nevnt. Denne tidlige store Rødven gård er markert med grønt i fig. 5.2.

Rødven kommer som før nevnt muligens av rauf – en trang hul kløft som elva renner ned i (Rygh 1908: 252/253). Det stemmer godt med terrenget, da en mindre elv renner i et lite dalsøkk tett ved kirkestedet og ut i fjorden. Endestavelsen *ven* kommer av *vin*, som betyr mark/eng. Rygh nevner også fjordnavnet Refun som har tilhørt det nåværende navnet Rødvenfjord som en mulighet, men heller til det første.

Nord for Rødven gård ligger som nevnt gården Korsan, nå benevnt som Ner-Korsan og Korsemeisa. Av skattematrikkelen 1647 fremgår det også her var det presten som var eier. Den utgjør nå et betydelig større jordbruksareal enn Rødven og grenser som Rødven gård til sjøen, som kan tyde på en tidlig rydding. Navnet har betydningen sin fra ordet kors. Det kan komme av at et kors har vært satt opp på stedet, eller at det har vært et veiskille, en korsvei eller at fjorden gikk i en korsformasjon. En annen betydning kan være at eiendommen har tilhørt et kirkekors til bruk for vedlikehold og belysning (Rygh 1898: 62). Hvilken betydning det her er snakk om, er usikkert (NG XIII: 253). I bygdeboka for Holm står det at ifølge tradisjonen har det stått et kors her, som har gitt gården navn (Solemdal 1999: 648). Litt lengre mot nord ligger gården Hunnes øvre, gnr. 178. Betydningen av navnet er usikker. Mot vest ligger gårdene Vollan gnr. 176, Harvold gnr. 174 og Landre gnr. 173. I 1647 var de to første delt opp i to ødegårder, Volde og Harvolde og likt beskattet med 1,5 våger hver, som tidligere nevnt. Rygh sier ingenting om betydningen av Volde, men må ha noe med de topografiske forholdene, forhøyning, voll i terrenget å gjøre. Harvolde har muligens betydningen hard, steinete voll (Ibid: 252). Gården Landre antas å ha betydningen oppryddet land (Ibid). Navneklasser som voll og haug og har et tydelig utkantpreg fra middelalderen indikerer nyrydding, inngjerding eller bosted (Øye 2002a: 240f). Det kan i tilfelle bety at også Landre er skilt ut fra Rødven.

Mot sør er gården Hammervold gnr. 170, som var en fullgård etter skattematrikkelen 1647 og skattet over 7 våger. Betydningen av navnet er volden under berghammeren (NG XIII: 252). Området til Hammervold og grenser til Rødven med lite dyrkbar jord og er svært kupert og må dermed for det meste være utmarksområde. Men gården er langstrakt og følger sjølinjen sørover helt til Dynneskjærene og har dermed en stor utstrekning. Gårdsnavn som ender på vin, slik som Rødven, har en tilknytning til jordbruksområder som går langt tilbake før førkristen tid. Med stor sikkerhet antar Rygh at alt før vikingtidens hadde navn på vin

opphørt å bli dannet (Rygh 1898: 86,87). Både i navnet, eiendomsstruktur samt beliggenheten med god tilgang til sjø og til ferskvann fra elv, tyder på at det opprinnelig var en stor gård. Rødven lå også strategisk plassert ved utløpet av Rødvenfjorden, og med Veøy et lite stykke nordover i Romsdalsfjorden. Det som må legges stor vekt på i denne sammenhengen er også de nå tapte arkeologiske spor etter gravrøysen nær sjølinjen som muligens var båtgraver på dagens nabogård Korssand, som ser ut til å være utskilt fra Rødven, samt tapt gravgods fra en uregistrert gravrøys på Rødven. At gravhaugene på Korssand var båtgraver, er likevel bare en muntlig overlevering. Hvis det stemmer, var en slik begravelse forbeholdt det høyeste samfunnsjiktet (Opedal 1998:13-21). Som tidligere nevnt, var det trolig selveiende odelsbønder som fikk slike markerte gravhauger etter sin død.

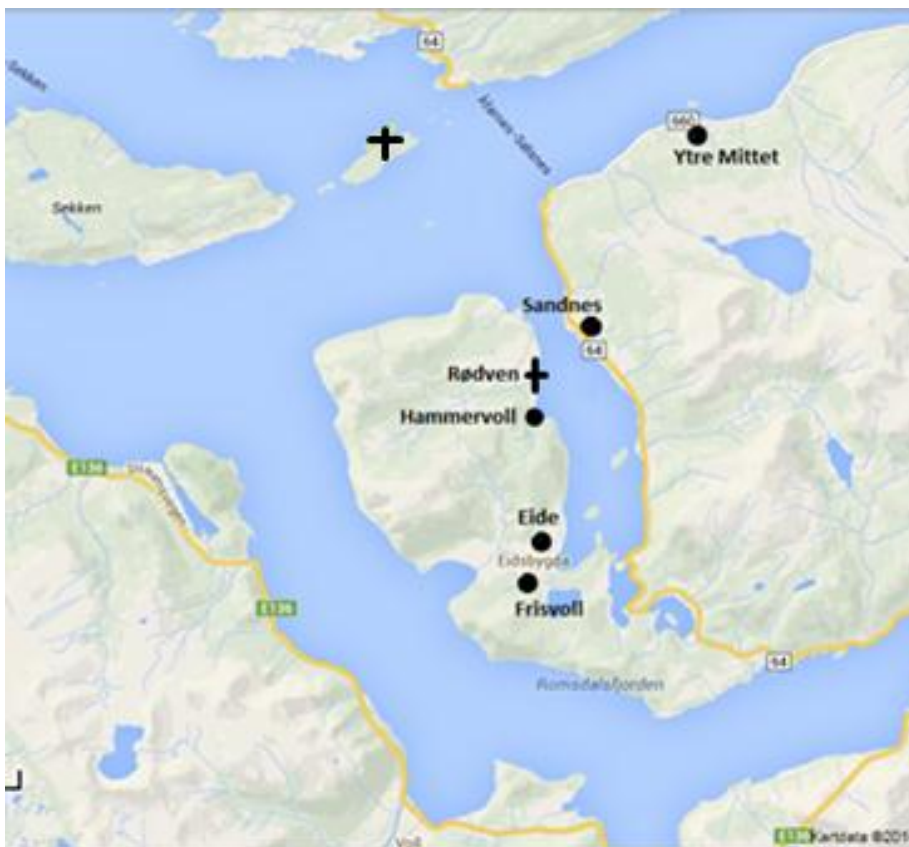

Fig. 5.3 Kart over de fem største gårdene i Rødven åtting ifølge Skattematrikkelen 1647. Disse markert med svart sirkel og Rødven med kirkestedet er markert med svart kors.

Fig. 5.4 Moderne kart over området rundt Hen kirkested som viser topografien og nyere gårder rundt kirkestedet. Elvene Glutra nederst og Henselven Isa er markert med blått. Kart fra Statens kartverk.

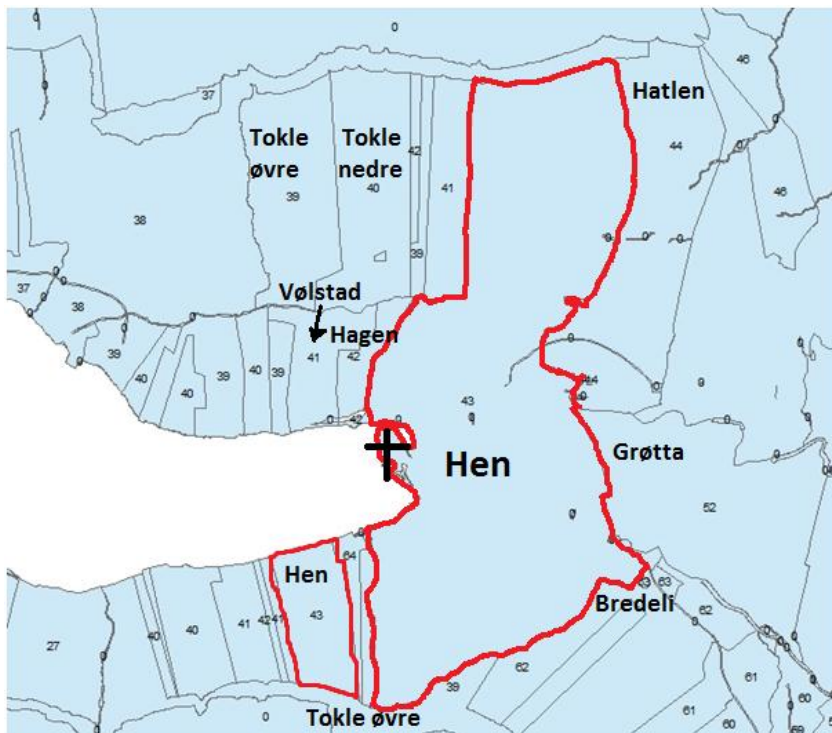

Fig. 5.5 Kart med dagens gårdsgrenser inntegnet ved Hen gård. Kart fra Gislink.

Gården Hen gnr. 43 med kirkestedet peker seg ut som den nest største gården i Isfjorden etter Brevik gård, som ligger noe lengre vest for bunnen av Isfjorden (se fig. 5.4 øverst til venstre i

kartet) og skattlagt som fullgård. Hen ligger innerst i bukta i Isfjorden, som er den innerste og sørligste fjordarmen i Romsdal. Disse grensene og utstrekningene samsvarer godt med Skattematrikkelen fra 1647, da gården Hen hadde en relativ verdi på 2,4 og er den femte største gården i Romsdal åtting. Både nabogården Grøtta gnr. 52, som ligger på landtungen der elvene møtes (se fig. 5.4), må også være en gammel gård, og den skal være sammensatt med suffikset vin (NG XIII: 242,243). Betydningen kan komme av graving, grav, gravet fordypning. Da gården ligger på et nes der elvene Glutra og Henselven møtes (fig. 5.4), kan det tenkes at det er et gammelt navn (Ibid). Grøtta gård er en moderat stor gård, og er benevnt som halvgård i Romsdal åtting på 1600-tallet. Gårdene Tokle øvre og nedre gnr. 39 og 40, som muligens har navn etter en elv ved gården, Takla (Ibid: 240), og har mest sannsynlig vært en storgård opprinnelig, og da noe større enn Hen, skal vi gå etter skattematrikkelen. Gårdene øvre og nedre Tokle er i 1647 omtalt som fullgårder og delt i gården Tokle med 4 våger landskyld og Nedre Tokle med 6 våger og 1 pd. landskyld. Mulig gårdene Hen og Tokle er to svært gamle gårder, kan hende anlagt i samme tidsepoke. De er begge første gang nevnt på 1500-tallet i NRJ, DN X, 801, men må være betraktelig eldre ut i fra størrelse og navneformer. Men Hen gård har en mer sentral beliggenhet i forhold til ferdsel med utstrekning på begge sider av elva, en mer lettstelt og flatere topografi og rikere tilgang til ferskvann enn Tokle, som ligger i en gammel hellende strandflate. Det kan dermed være slik at Toklegårdene er sekundære i forhold til Hen, men det er bare en antagelse. Navnet Hen er et usammensatt navn som ofte var benevnelse på de eldste gårdene. Betydningen mener Rygh er usikker, men kan komme av høytliggende eng eller fra Hå som kan antyde en poseformet utvidelse av et vannløp. Det siste passer best, da engen ikke kan ha vært så høytliggende, da gården ble anlagt. Hen var også det tidligere herredet og sognets navn (NG XIII:240). En Eirik av Hæn er nevnt i Sverresoga som birkebeinerhøvding og i kong Sverres (ca. 1150 -1202) følge på slutten av 1100-tallet (Sverresoga: 167,192).

Hen har mange gravminner og bosetningsspor fra muligens overgangen mellom bronsealder og jernalder. En oversikt over disse er satt opp i et vedlegg 1 i oppgaven. I tillegg fantes det eldre nedtegnelser over graver og arkeologiske funn som nå er gått tapt.

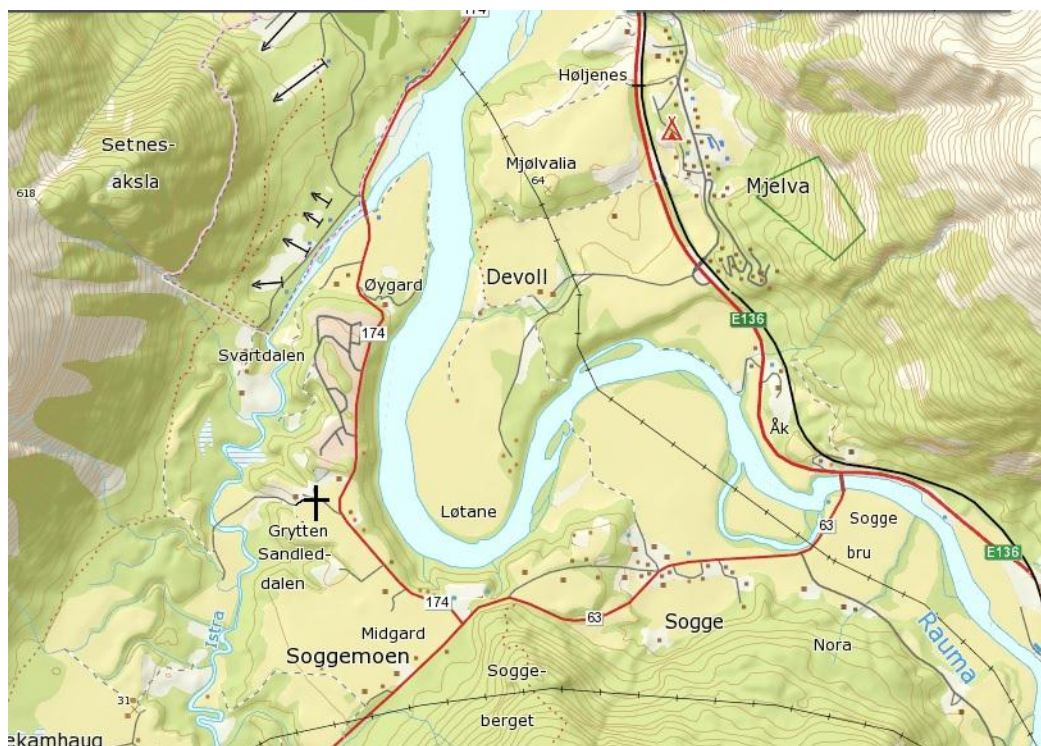

Fig. 5.6 Topografisk kart over området rundt Grytten kirkested. Grytten kirkested er markert med svart kors. Kart fra Statens kartverk.

Som det fremgår av fig. 5.6 og 5.7, fremstår Grytten gnr. 5 som hadde kirkested i middelalderen, som en middels stor gård. I Skattematrikkelen av 1647 er Grytten gård skattlagt som halvgård og har en relativ verdi på 0.9, som er litt under gjennomsnittet. Navnet Grytten kommer av første leddet *grjot*, *-stein* og *vin*. I likhet med Rødven og Hen, er Grytten en gammel gård med endeleddet (NG XIII: 242/243). Gårdens beliggenhet var svært sentral i middelalderen, da ferdselsveien fra sør ned Trollstigen møtte elva her litt over den gamle markedsplatsen Devold. Dette markedet ble første gang nevnt i 1533 og ble regnet for det viktigste i Sør-Norge og som kan gå lenger tilbake i tid. På grunn av dette må Grytten ha vært en naturlig samlingsplass og møteplass for veifarende til Devold. Nabogården Hanekamphaug, gnr. 7, mot sør er benevnt som en "ødegård" i Skattematrikkelen av 1647 og skattet 2 ½ pund. Navnet er todelt med endestavelen haug, og er da mest sannsynlig en yngre gård enn Grytten, men i dag fremstår den som større enn Grytten.

Hanekammen er et vanlig fjellnavn, som betegner et fjell med en skarp takket kam (NG XIII:230). På den andre siden av Grytten ligger Setnes Gnr. 3. En mulig forklaring på navnet kan være et berg med avsatter/terrasser (Ibid).

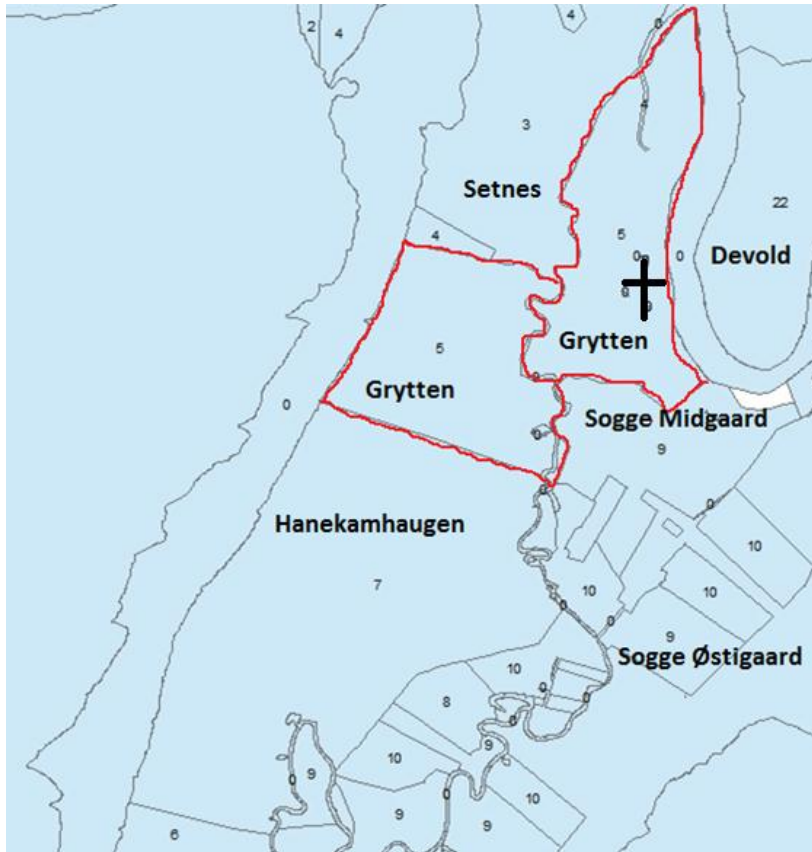

Fig. 5.7 Kart over dagens gårdsgrenser ved Grytten gård. Kart fra Gislink.

Fig. 5.8 Kart over de seks største gårdene i Romsdal åtting ifølge Skattematrikkelen 1647 – markert med punkt. Gårdene som har kirkested, Hen og Grytten, er markert med svart kors. Hen gård er den femte største gården i åttingen.

Samlet vurdering av de fire kirkestedene

Undersøkelsen har vist at det er flere forskjeller mellom kirkestedene når det gjelder størrelse, navneformer og arkeologiske forekomster, men også likhetstrekk.

Kirkested/gård	Relativ landskyld størrelse 1647	Størrelse i våger 1647	Navn	Gravminner	Sentralitet
Veøy	---	---	Kultnavn	X	X
Rødven	0,5	1,5	Naturnavn	X	---
Hen	2,4	8,3	Naturnavn	X	X
Grytten	0,9	3,0	Naturnavn	X	X

Tabell 5.3 Tabell som viser kirkestedenes forhold til landskyld i 1647, stedsnavn, gravminner samt sentralitet.

Tabell 5.3 viser at gårdene med kirkested, unntatt Veøy som ikke er oppført i Skattematrikkelen, har store forskjeller med hensyn til skatteevne og målt etter produksjon ut fra landskylden i 1647. Hen peker seg ut som en storgård to og en halv gang størrelsen

gjennomsnittet målt i landskyld. Ved å studere eiendomsgrensene (fig. 5.5), ser vi at det i dag er ujevne grenser til nabogårdene. Dette tyder på at gårdene Hen og Rødven har vært betraktelig større i middelalderen før deler av gårdene ble utskilt som egne gårder, og må ha hatt en jevnere form. Hen, sammen med Grytten og Rødven, tyder på en primær plassering tidligere i landskapet.

Grytten ligger omtrent på gjennomsnittet i sin åtting, mens Rødven fremstår som en liten gård. Også disse gårdsnavnene indikerer tidlig bosetting, og er mest sannsynlig primært ryddet og tidlig anlagt i landskapet. Når det gjelder Rødven gård, som er minst (tabell 5.3), er årsaken som tidligere nevnt, at den ble delt i tre like gårder før 1600, hver med skyld 1 ½ våg alt før Skattematrikkelen av 1647 ble nedtegnet. Gården Hunnes ser også ut til å være utskilt fra Rødven gård enda tidligere. Dermed må også Rødven ha vært en betydelig gård i middelalderen, noe som vin-navnet også indikerer.

Alle de tre kirkestedene på gårder har også arkeologiske gravminner, hvor kirkestedet på Hen skiller seg ut med absolutt flest og med gravhauger fra bronsealder, eldre jernalder og yngre jernalder. Her ligger et stort gravfelt konsentrert på flaten mellom kirkestedet og elva Isa, men hvor mange dessverre har gått tapt. På Rødven er der bare kjent to graver fra yngre jernalder, en mulig båtgrav og en uregistrert kvinnegrav, hvor begge nå er fjernet. Grytten kirkested har et stort gravfelt i nærheten, samt muligens også båtgraver. Dette tyder på at gårdene med kirkested i mitt undersøkelseområde har vært betydelig større i middelalderen enn i tidlig nytid og gravminnene tyder på at de har hatt en selvstendig status i jernalderen.

I neste kapittel skal jeg diskutere spørsmålet om hvem som reiste kirke, til hvilken tid og hvorfor.

6. NÅR BLE KIRKESTEDENE ANLAGT, AV HVEM OG HVORFOR?

I dette siste kapitlet vil jeg endelig nærme meg spørsmålet om når etableringen av de fire undersøkte kirkestedene i Romsdalen kan ha funnet med utgangspunkt i forhold til analysen foran. Jeg vil i tillegg se på om det kan være noen indikatorer som tilsier at kirkestedene har vært anlagt på steder hvor det kan ha vært gamle kultplasser. Spor etter hedensk kult og betydningen av stedsnavn vil kunne si noe om brudd eller stedskontinuitet fra hedendom til kristendom. Veøy peker seg ut som en gammel kultplass med et sentrum, og med kongen som en mektig aktør med egen bygård på øya i middelalderen, som også må ha vært et oppbørselsentrum. Kongen var en maktfaktor som tidlig har hatt en stor innflytelse på valg av kirkested. Valg av tomt til de første kirkene kan gi holdepunkter når jeg skal vurdere alder og hvorfor disse stedene ble valgt.

De første kirkene

Stolpekirker er regnet som den aller eldste kirketypen i Norge. De vertikale stolpene ble satt rett i jorda uten fundament, og råtnet dermed nedenfra over kort tid. En mulig tolking av arkeologiske undersøkelser kan tyde på at hedenske hov i noen tilfeller ble avløst av slike stolpekirker, slik som Mære kirkested i Trøndelag. Imidlertid kan det som tidligere nevnt være problematisk å identifisere hov, da disse var konstruert av tre og dermed lett forgjengelige. De første kirkene har etter alt å dømme vært beskjedne enkle trekirker, bygd rett på bakken og for små grupper av mennesker. Det ser ut som om dette skapte et problem, og det ble derfor senere bygget stavkirker og for å beskytte mot råde ble det anlagt en steinskoning under stokkenden og hevet på sviller for å forlenge kirkens levetid. Stavkirkene ble hovedsakelig oppført på 1100- og 1200-tallet (Anker 1997: 203). Når det gjelder de mer kostnadskrevene steinkirkene ble de i hovedsak bygget etter år 1100, og da i siste halvdel av århundret. Det mest vanlige på 1200-tallet var å bygge om eller bygge på de eldre kirkene (Brekke, Nordhagen, Lexau 2003: 123-125).

Den tidlige organiseringen av kirker

De eldste kristenrettene og sagaene har flere forskjellige benevnelser på de tidlige kirkene, etter deres funksjon i kirkehierarkiet. Som nevnt innledningsvis i kapittel 5, står det i Frostatingsloven, som Romsdal hørte inn under, om bygging av fylkeskirke, at i hvert fylke

skal det bygges en kirke, som skal benevnes hovedkirke. Bøndene skal da la alle menn i fylket bygge fylkeskirke og ha det gjort innen tolv måneder (F II, 7). Også Gulatingsloven (G12) som omfattet Vestlandet til og med Sunnmøre og Sørvest-Norge, gav tilsvarende påbud. Fylkene ble etter hvert inndelt i kirkelige sogn, og det var biskopen som skal ha fastsatt dens grenser. Vi vet ikke helt når denne oppdelingen av sogn fant sted, men antagelig innen slutten av 1100-tallet. Sognefolket var da forpliktet til å yte kirkelige ytelser som tiende til sognekirke og sogneprest (KLN M XVI: 375). Vi kjenner til både tiende og Peterpenger som ble krevd inn av kirken. I min undersøkelse hadde Grytten kirke i Romsdal åtting en slik sognekirkestatus, i likhet med Kors kirke i samme åtting. Etter folketapet i siste del av 1300-tallet ble sogneinndelingen organisert på nytt og utvidet geografisk for å kompensere for frafall av inntekter til kirken. Sognet representerer altså ikke den eldste kirkestrukturen, og kan ha hatt en annen status tidligere.

Det fulgte forpliktelser med å reise kirke. Byggherren av kirker forpliktet seg da både ved kirkereisingen også til vedlikeholdet og underhold av prest. Ved forfall skulle tømmer til kirken være på kirkestedet innen ett år, ellers ble boten satt til 3 merker til biskopen, ifølge Frostatingsloven, da den ble nedtegnet i siste del av 1100-årene. Hvis det gikk tre vintre uten at tømmeret var på plass, ble boten til biskopen doblet til 6 merker. ”Og sidan skal han ikkje bøta, men gjera garde omkring og ikkje bøta meir enn ni merker til biskopen” (F II, 13). Herredskirker ble de kirkene kalt som ble reist av flere bønder i felleskap i bygden, gjerne på et dertil sentralt sted. Høgendskirker, som også er blitt kalt bekvemmelighetskirker, ble satt opp som privat kirker på store gårder for gårdens egne folk. En slik kirke krevde betydelige ressurser og det var kun ressurssterke gårder eller som hadde muligheten til å sette opp og vedlikeholde slike privatkirker. Den tidlige kirkelovgivningen forutsetter altså at kirkebygging både kunne være en fellesoppgave i bygdene, og som skulle romme folk fra større og mindre områder, og som private foretak for en mindre gruppe mennesker, helst på en storgård. I Frostatingsloven er disse kirkene nevnt, da loven ble nedtegnet på 1100- og 1200-tallet.

Dagfinn Skre har en hypotese om at privatkirker gjerne ble reist på tunet til storgårder i tilknytning, og da helst i et område som har store forskjeller i gårdstørrelse. Herredskirker eller bygdekirker ble satt opp av et bondefelleskap gjerne med en sentral beliggenhet i bygda med god tilgjengelighet og i et område med jevnere gårdstørrelser (Skre 1988: 8-11, 77).

Flere undersøkelser enn Skres egen har sannsynliggjort denne hypotesen. I hvilken grad finner vi slike mønstre i Romsdal?

Kirkested	Større gård	Tunkontekst	Monumental plassering	Eldre rituelt samlingssted	Bygdenavn Sogn
Veøy	---	---	X	X	X
Rødven	X	X	---	(mulig)	X
Hen	X	X	X	(mulig)	X
Grytten	X	X	X	(mulig)	X

Tabell 6.1 Oversikt over kirkestedenes forhold til ulike faktorer som kan foretelle om kirkebyggingen på de utvalgte kirkestedene.

Ut fra det som tabellene 5.3 og 6.1 viser, ser vi at kirkestedene er reist på gamle gårder, som har vært mye større i middelalderen enn i 1647. Unntaket er Veøy kirkested som er anlagt på et kjøpsted eller kaupang. Alle med gårdskontekst er anlagt til tun og med førkristne gravsteder, samt med en svært sentral beliggenhet som knutepunkter i landskapet. Unntaket er Rødven som skiller seg ut med en noe usentral beliggenhet, sett med dagens øyne. Stedet har sannsynligvis vært mer sentralt i middelalderen, med innløpet/utløpet av fjordarmen i nærheten av Veøy. Jeg har dristet meg til å markere både Veøy og de tre andre kirkestedene som mulig eldre rituelle samlingssteder ut i fra forhold til førkristne gravfelt/graver. Dette sammenfaller med Jan Brendalsmo sine undersøkelser av kirkesteder i flere av hans arbeider (se kap. 2, s. 15).

Hvem bygde kirker og når?

Det er på ingen måte lett å datere reisingen av de første stavkirkene i landskapet, da både kildene og metodene er usikre. Metoden med post og ante quem dateringer baserer seg på at det finnes daterbare gravminner som har en tidsmessig nærhet til kirkestedet eller gjenstander som kan relateres til en spesiell kirke og at kirken må være etablert etter dette. Da blir det eneste sikre terminus ante quem som blir gjort ut fra middelalderbrev og lignende skriftlige kilder, men som ofte er temmelig sene, slik som for de fire kirkestedene i mitt område. Det gir svært vide dateringsrammer som gir få holdepunkter, og med unntak av på Veøy er det ingen arkeologiske undersøkelser som kan gi sikrere utgangspunkt.

Veøy

Kildene forteller at det har vært en bygård på Veøy som er omtalt som kongsgård. I et brev utstedt *i kungs garde i Viæyi* er nevnt for første gang 29. oktober 1375 (DN III, nr.399; Solli 1999: 45). Denne ”kungs garde” har mest sannsynlig vært en handelsgård i kaupangen, sammen med mange andre handelsgårder, og drevet som en handelsvirksomhet og et innsamlingssted for skatter og avgifter i Romsdal. Det kan være nærliggende å tro at kongen også kan ha hatt innvirkning på etableringen av kirkestedet på Veøy, spesielt siden det har blitt arkeologisk påvist to mulig kristne, trolig seint 900-talls kirkegårder. Brit Solli har her funnet en opphøyning midt i det kan kalles kirkegård 1, som kan tyde på en sentral og høy plassering av den første stavkirken på kirkestedet (Solli 1996: 146 fig. 86 (1)). Hun heller til den oppfatning at det var Korskirken på Veøy, nevnt i kapittel 4, som var den første oppførte kirken ved kirkegård 1 (Ibid: 178). Solli mener at kirken ved kirkegård 1 må ha blitt oppført før eller samtidig som de første kristne begravelsene, muligens så tidlig som midt på 900-tallet. Kirken eller kapellet på kirkegård nr. 2 derimot, kan ha blitt oppført senere enn den første begravelsen her (Ibid). Begge kirkegårdene hadde inngjerding av tre før steinsettingen ble anlagt noe senere. Disse to gravplassene var i bruk før og mest sannsynlig etter ca. 1200 ifølge 14C dateringer (Ibid. fig. 130).

På midten av 900-tallet, som den første kirkegården muligens er datert til, var Håkon den gode konge (død 960). Ifølge sagaen utkjempet han en hard kamp mot de hedenske bøndene særlig i Trøndelagen. I Håkon den godes saga heter det at trønderne seilte med fire skip sør til Møre og drepte tre prester og brente tre kirker (Heimskringla: 97). Hvor disse kirkene skal ha stått, vet vi ikke, men mest sannsynlig lå de på sentrale plasser, slik som Veøy. Veøy betyr den hellige øy eller øyen med helligdommen ifølge Rygh (NG XIII: 244). I tillegg til at ve ble brukt om eldre steder i betydningen hjem og bosted (Rygh 1898: 85).

Som tidligere nevnt, er var det i 1309 kirkestedet på Veøy først er dokumentert og da som Peterskirken (steinkirken) (DN XV:1). Dette blir da den absolutt seneste dateringen av etableringen av kirkestedet. Brit Solli sine arkeologiske undersøkelser i nyere tid viser imidlertid at kristne begravelser tidligst ble foretatt rundt midten på 900-tallet (Solli 1996). Dette er på bakgrunn av at to furuprøver fra grav 2 i sjakt 16 ble 14C- datert ved to forskjellige instanser og to topper kom frem med datering mellom 892–1016 e.Kr. Solli

mener, at det mest sannsynlig er datering nærmere det siste årstallet enn det første, som er korrekt (Solli 1996: 154, 155), og en forsiktig datering blir da siste halvdel av 900 e.Kr. Solli's 14C-dateringer av Sørpågåens brygge/pilar på Veøy og antyder her tidlig aktivitet i strandsonen, trolig fra 900-tallet (Solli 1999: 74). Ut fra de vide dateringsrammene er det veldig usikkert når kirkestedet ble etablert, men tidligst til siste halvdel av 900-tallet. Valg av kirkested gjorde dermed at kirken fikk dominere over det tidligere hedenske kultsted, som fortsatt må ha vært markant i landskapet på Veøy.

En annen mulig tidlig kirkegård er lokalisert på Villa på sørsiden av Romsdalsfjorden med funn av 16 nokså sikre graver (Solli 1999: 90). I dette området, kalt Kirkebakken, undersøkte Theodor Petersen, under ledelse av lektor O. L. Hoem funn som ble gjort under dyrking på 1930-tallet og som lå tett opptil et førhistorisk gravfelt, som er blitt slettet ved dyrking, men med flere gjenstandsfunn fra vikingtid. Dette tolket Petersen som kristne graver, hvor trekk fra hedendom levde videre, og han antar at disse gravene er fra "den eldste kristne middelalder" (Solli 1996: 91).

Arkeologen Sæbjørg Wallaker Nordeide har også foretatt feltarbeid i 2011 og utga i 2012 "En gammel, kristen gravplass på Villa i Tresfjord". Sammen med humanosteolog, Stian Hamre ønsket hun å datere dette mer nøyaktig med nye og bedre dateringsmåter enn de som var på 1930-tallet, da Pettersen undersøkte gravfeltet på Villa. Hun fikk tillatelse til å åpne en grav og gjorde funn av ørsmå fragmenter av et skjelett og en trebit, men de var for små til datering. Denne ene graven som ble åpnet i 2011, ga ikke noen spor etter tilsvarende tidlig kristne begravelser som på Veøy (Nordeide 2012: 60-61). Et menneskekranie funnet i 1932, ble undersøkt og datert til AD 1030-1160 (Ibid: 61)

Valg av kirkested gjorde dermed at kirken fikk dominere over det tidligere hedenske kultsted, som fortsatt må ha vært markant i landskapet på Veøy.

Rødven

Kirkestedet på Rødven har gårds kontekst. Den forholdsvis moderat store gården i dag, har vært en betydelig storgård i middelalderen, og kirkestedet må sannsynligvis ha ligget på eller like ved gårdstunet. Sjøen hadde strandlinje omtrent en meter høyere enn dagens nivå på det flate området ved fjorden. Den første stavkirken, som Christie mener har stått der før den som er der nå, har dermed ligget mye nærmere strandlinjen enn i dag. Selve kirkestedet er nevnt første gang i 1589 i Trondhjem Reformats (Olufsen 1926: 424), så dette er det absolutt seneste tidspunktet for etableringen av kirkestedet. Kirkestedet må likevel ha vært etablert mye tidligere. Kirkens nordportal flankeres nemlig av pilastre med romanske detaljer, som dateres til 1100-tallet (Christie 1964: 4). Denne nordportalen, to stolper (pilastre) og omtrent en tredel av veggtilene kan dermed være fra en tidligere kirke enn den stående, som er datert til 1300-tallet. Christie gjorde funn av stolpehull fra den antatte første kirken under den stående stavkirken, i tillegg til funn av mynter datert så langt tilbake som 1100-tallet. Et avskåret veggteile, som i senere tid har vært brukt til å dekke en eldre vindusåpning, har en innskrift med latinske bokstaver som forteller at kirken er innviet den 16. oktober, men årstallet får vi ikke rede på. På samme tilestykket står det med runeskrift oversatt, ”Til Gud vil jeg”. Med lønruner er det på andre siden skrevet og tolket som ”Øystein ristet (runene)”. Tilen har også innrisset en mannsfigur og et dyr. Runer og risninger finnes også på andre av skipets tiler. Enkelte tiler har også malte hjulkors som skriver seg fra kirkens innvielse (Ibid: 4- 5). Dette kan tyde på at det har stått en eldre stavkirke på stedet før den stående stavkirke. Denne antagelige 1100-talls kirken må ha stått på eller tett ved storgårdens tun.

Hen

Hen kirkested hadde også gårds kontekst, og den første kirken må la stått på gårdens tun, eller like i nærheten. Hens sentrale beliggenhet, innerst i fjordbukta var et naturlig samlingspunkt for folk som kom fra dalførene øst ned til Romsdalen og videre lengre vestover til Veblungsnes for så å følge elva oppover til Devold. Hen er beskrevet som et høvdingesete fra tidlig sagatid og har dermed vært en maktfaktor med store ressurser (Sverresoga: 167 og 192), og nevnt i skriftlig middelalderkilde som Isafjordar Andreæ Kirkja i Trondhjems Reformants i 1589 (Dietrichson 1892: 463). Det er imidlertid tatt vare på en kirkeklokke fra den nedrevne stavkirken, datert til 1200-tallet, som befinner seg på Romsdalsmuseet ifølge Askeladdens kulturminnesøk. Jeg kjenner ikke til andre gjenstander som er bevart fra Hen stavkirke, men kirkeklokken viser at kirken har blitt reist senest 1200.

Kirkeklokken kan ha blitt anskaffet etter at den første kirken ble reist på kirkestedet. En støpt kirkeklokke har en veldig lang holdbarhet, og denne som er bevar på Romsdalsmuseet er mest sannsynlig den første som ble satt inn i Hen stavkirke. Beskrivelser fra 1880-tallet forteller at ved Hen kirkested har det vært et stort gravfelt fra jernalderen. Som tidligere nevnt, er en datering veldig vanskelig og svært omtrentlig. En støpt kirkeklokke har en lang holdbarhet, og denne, som er bevart på Romsdalsmuseet, er mest sannsynlig den første som ble satt inn i stavkirken, men kirken kan være eldre enn kirkeklokken. Vi vet ikke hvordan det ble kalt inn til gudstjeneste i den første kristne perioden. Da kirkeklokken ble tatt i bruk på Hen var imidlertid sogneinndelingen etablert, og sognet fikk navn etter gården Hen, men den lille stavkirken på Hen ble likevel trolig ikke sognekirke, men opptrer som annekskirke under Grytten sognekirke når den første gang nevnes i skriftkildene på 1500-tallet. Dette kan tyde på, at det har vært en privat gårdskirke opphavelig.

Grytten

Også her hadde kirkestedet en gårdskontekst og må ha ligget på eller nær gårdstunet. Grytten er nevnt første gang i et diplom fra 1364 (DN III: nr. 269). hvor *Gryttina* kirke er benevnt som sognekirke, men må være anlagt før det. Sognekirkene i Romsdal ble etablert senest på 1200-tallet. Krusefikset fra Grytten kirke er datert 1200-tallet og har trolig vært i de tre gamle kirkene på det opprinnelige kirkestedet fire kilometer oppover elva Rauma. Stedet har en kontinuitet med løsfunn fra bronsealder/jernalder og et stort gravfelt fra yngre jernalder tett ved kirkestedet, Lok. 48.

En sammenligning

Å forsøke å belyse spørsmålet om hvem som stod bak og når kirkene ble reist bygger i stor grad på helheten av resultatene, som er fremkommet så langt. Veøy skiller seg ut fra de andre kirkestedene med sine mulige svært tidlige kristne begravelser og dertil tilhørende revne stavkirker. Her ser kongesmakten ut til å ha spilt en stor rolle for etableringen av kirkestedet, som forsiktig kan dateres tidligst til siste del av 900-tallet. Rødven kirkested som var et anneks under Veøy, kan ha blitt oppført som en høgendeskirke i middelalderen for storgårdens folk på 1100-tallet. Hen og Grytten kirkested har begge tatt navn etter de respektive gårdene de ble anlagt på, samt bygden har samme navn. Dette kan antyde at kirkene er reist av et bygdelag, slik som Frostatingsloven omtaler, eventuelt som privat kirke på Hen. Sogneinndelingen har i løpet av siste del av 1100-tallet fått navn etter

gårdene. Grytten kirke ble sognekirke og Hen ble anneks under Grytten.

Hva kan ha ligget bak valg av kirkested?

Forholdet mellom eldre rituelle steder, brudd eller kontinuitet?

En av de innledende problemstillingene jeg hadde i kapittel en, var om kirkene ble anlagt på steder hvor det hadde vært hedensk kult ved å se på landskapsmessige forhold mellom hedenske graver og yngre kristne kirkesteder. Ved alle de undersøkte kirkestedene i min oppgave, har det vært synskontakt mellom kirkestedet og hedenske gravminner. Disse gravminnene har vært synlige i landskapet og dermed har kirkebyggerne måtte forholde seg til gravene ved plasseringen av kirkene. Jeg vil se hvordan kirkene er plassert i landskapet og om det er mulig å spore en sammenheng mellom eldre førkristne kultsteder og kirkestedene.

Veøy kirkested

På Veøy finner jeg det eneste sikre stedet hvor det er en sannsynlig sammenheng mellom hedensk kult og kirkested. Ve betyr hellig og det i førkristen tid. Det er påvist en rekke hedenske gravhauger datert fra bronsealder og jernalder, som var godt synlig i terrenget da kirkestedet skulle anlegges. På Veøy kan det ha stått et hedensk hov, men plasseringen er ikke påvist, da det som nevnt er vanskelig å påvise arkeologiske spor etter slike. Den første kristne kirken på øya, som ble monumentalt plassert, var muligens Kristkirken. Den kan ha vært plassert på hovets mulige utsiktstomt, men det blir bare antagelser.

Rødven kirkested

Navnet Rødven gir ingen indikasjoner på et mulig hedensk hov på stedet, men Rødven sine første kirkebyggere måtte forholde seg til de hedenske monumentene i landskapet, som gravhaugene var. Disse må ha vært mye mer fremtredende og dominante i landskapet for rundt tusen år siden, enn de ville vært i dag. Som allerede nevnt, er de gravene vi kjenner til som lå nært kirkestedet nå borte. Jeg mener vi ikke kan se helt bort fra hedensk kult uten å ha noen sikker indikasjon på dette. I forhold til Rødven kirkested, er det nevnt i kapittel 4, at rett over fjorden for kirkestedet i synskontakt, kan det ha ligget et hov for frukbarhetsguden Frøy, som blant annet rådet over gode avlinger, derav navnet Frøysnes.

Hen kirkested

Ved dette kirkestedet har det vært et stort gravfelt med hedenske graver ifølge vedlegg 1, hvor bare en haug er synlig i terrenget i dag (Blåbærhaugen). I middelalderen må det ha sett helt annerledes ut på sletten mellom gården og elva, men jeg antar at utjevningen av gravene, og bosetningsspor begynte tidlig ved dyrking og gårdsdrift. Siden Hen var et topografisk veikryss og et naturlig samlingspunkt i tillegg til en storgård og et maktsentrum, antar jeg at det må ha hatt en hedensk kultplass, uten at gårdsnavnet indikerer dette.

Grytten kirkested

Heller ikke ved dette kirkestedet er det navn som tilsier at det har foregått hedensk kultdyrking, men har i likhet med Hen hatt et gravfelt over en stor flate fra yngre jernalder med hedenske graver lok. 48 (Askeladden nr. 113245) like i nærheten. Disse er slettet i forbindelse med bygging av vei. Dette store gravfeltet har synskontakt til kirkestedet så også kirkebyggerne til den første stavkirken her måtte forholde seg til denne dominerende kultplassen. En mulig båtgrav, med gravgoods (Askeladden nr. 113230) er i tillegg lokalisert tett ved kirkestedet og er datert til bronsealder/jernalder. En mulig båtgrav på Grytten gård må ha vært topografisk dominerende i det flate landskapet og disse gravene var, som tidligere nevnt forbeholdt eliten av befolkningen. Som Hen har Grytten vært et knutepunkt for reisende fra andre dalføre og dermed et samlingspunkt ved elvene som er bevegelseslinjer landskapet.

Samlet vurdering

Selv om det som nevnt ikke er arkeologisk påvist et gammelt hov her, så må vi ta i bruk logisk sans som et viktig verktøy i arkeologien, og dermed anta at et slikt eksisterte i hedensk tid på samlingspunktet Veøy. Jeg kan ikke se at det har vært noe markant brudd i kontinuiteten, når vi ser på de arkeologiske funnene på øya. En grav i Storsandvika, som er antatt den yngste røysen blant mange, er datert til første halvdel av 900-tallet etter strandlinjeforskyvninger. Nausttuftene i Bondevika er datert til siste halvdel av 900-tallet. De mulige tuftene etter naust i Grønvika helt øst på øya, er bare vagt datert til førreformatisk tid av Riksantikvaren, men kan muligens være fra middelalderen, da det etter Svartedauen var en stor nedgangstid på Veøy og gjengroing ifølge pollenanalyser. Jeg anser det som lite sannsynlig at det ble bygget noe nytt på Veøy i senmiddelalderen.

Rødven har en helt annen posisjon og det er ingen monumental plassering av kirkestedet, tvert i mot, der det har beliggenhet maksimalt lavt i terrenget delvis nedgravd i et sandflak, så kirken er nesten usynlig fra resten av bygda. Kirkestedet henvender seg kun til den gården den er bygd på, samt til fjorden. Kontinuitet fra hedensk tid – yngre jernalder - kan kun tilskrives de fjernede to gravrøysene ved sjøen og kvinnegraven ved gårdstunet, som også ble ødelagt. Når Rødvenggården i tillegg er primært anlagt med mye jord og ressurser som en storgård med maktgrunnlag, når vi ser på de slettede gravene, kan det se ut som om den første stavkirken ha vært en høgendeskirke satt opp i regi av storbonden. Men at muligens folk fra de utskilte gårdene kan ha hatt tilgang til stavkirken.

De to andre kirkestedene, Hen og Grytten, har begge en monumental og sentral beliggenhet i bygda, som et naturlig knutepunkt topografisk. Begge har sognet kalt opp etter seg, og kan dermed være oppsatt av et bygdelag, eller ha vært satt opp som en høgendeskirke ved gårdstunet, slik som på Hen. Kontinuitet fra førkristen tid har begge kirkestedene. Hen har bosetningsspor, som strekker seg i tid fra yngre bronsealder til vikingtid. Sporene består av stolpehull, husrester, kokegroper, ildsteder og gravrøysen. Grytten har et stort gravfelt tett ved kirkestedet, som er datert til yngre jernalder og en mulig båtgrav.

7. AVSLUTNING

Denne oppgaven har omfattet en analyse av fire kirkestedet i Romsdal, som geografisk ligger på Norvestlandet i dagens Møre og Romsdal fylke. Et av stedene ligger på en øy i midtre del av Romsdal, i middelalderens Voll åtting, mens de tre andre ligger på fastlandet i indre Romsdal, med et kirkested i Rødven åtting og de to siste i Romsdal åtting. Det har ikke vært foretatt en lignende undersøkelse i Romsdal tidligere.

En viktig del av studien er problemstillingen angående hvorfor kirkene er plassert på de tomtene, som nøye ble valgt ut i landskapet. For å kunne drøfte dette spørsmålet nærmere har jeg undersøkt kirkestedene i en landskapskontekst, for å se kirkestedets plassering med hensyn til gravminner, ferdselsårer, samlingspunkt og tilknytning til gårder. Ved å bruke yngre eiendomskilder retrospektivt kan man ofte se eiendomsforhold som går mye lengre tilbake i tid. På bakgrunn av dette har jeg antydnet hvem som kan ha reist kirkene, på hvilket tidspunkt, og om kirkestedene hadde tilknytning til gammel hedensk kult. Ble makt videreført gjennom plasseringen av de første kirkene, eller ble etableringen foretatt da sogneinndelingen ble gjennomført mest sannsynlig sist på 1100-tallet. Jeg vil nå presentere hva jeg har kommet frem til i undersøkelsen i forhold til de spørsmålene som ble stilt innledningsvis i kapittel 1.

Når det gjelder kultkontinuitet som en bestemmende faktor for stedsvalg for de første stavkirkene, finner jeg at alle kirkestedene har kultkontinuitet svært nært med visuell kontakt med graver og gravfelt og da særdeles Veøy, Hen og Grytten. Rødven har det i mindre grad, kun med et registrert funn og et uregistrert per i dag som begge er borte i moderne tid. Alle kirkestedene har gravminner fra yngre jernalder og de første kirkebyggerne har hatt en tett forbindelse med disse, og at kirkestedet dermed viderefører makt fra det hedenske samfunnet til et nytt kristent kultsted.

Alle kirkestedene, unntatt Veøy, har en gårdstilknytning og har lagt på gårdstunet eller tett ved på tidlig anlagte, store, ressurssterke gårder med utskillinger av gårder i jernalder eller middelalder, med mindre landskyld ifølge skattematrikkelen. Alle stedene, unntatt Rødven, har en monumental plassering i landskapet. Gravgaver vitner om stor rikdom og makt, spesielt på Hen, og det ser ut som om det er en maktkontinuitet fra yngre jernalder til middelalder på alle fire kirkestedene. Hvis det var anlagt båtgraver på Rødven ved sjøen og inntil kirkestedet på Grytten så viser dette til stor maktdemonstrasjon. Men dette er noe

usikkert. Siden vi må anta at kristningsprosessen i Romsdal begynte på Veøy og spredte seg som ringer i vannet derfra med kongen som aktør i første fase, og etter at kirkeorganisasjonen ble utbygd på slutten av 1100-tallet ble den mest sannsynlig styrket som maktfaktor utover i middelalderen.

Ferdselsårene ser ut som om de har spilt en viktig rolle i forhold til etableringen av kirkestedene. Sjøen var i middelalderen den absolutt viktigste ferdselsåren, samt større elver folk kunne seile eller ro, som ved Grytten ved Rauma og Hen ved utløpet av Isa. Dalføre mellom de forskjellige bygdene, som ikke var bundet sammen av fjorden, var dessuten også viktige bindeledd spesielt i forhold til handel. To kirkesteder, Hen og Grytten kan relateres til slike ferdselsveier over land.

Jeg antar at kirkestedet på Veøy ble anlagt av kongen med hensyn til de tidlig kristne arkeologiske funnene, samt at han hadde bygård i kjøpstaden og et dertil ambulerende tilhold på øya. Her foregikk det også hedensk kult, hvor Veøy var et møtested og handelssentrum i regionen i førkristen tid. I denne brytningstiden var riksstyret og kristning to sider av samme sak, og et slikt strategisk samlingssted som Veøy må dermed ha vært meget viktig. Rødven kirkested mener jeg peker seg ut som en høgendeskirke knyttet til gården. Kirkestedet kan være forholdsvis tidlig anlagt. Innslag av hedensk motiv på en veggteile, som blir sett på som gjenbruk fra den første stavkirken på stedet tyder på det. En forsiktig datering her er 1000–1100-tallet. De to siste kirkestedene, Hen og Grytten ligger sentralt i sine bygder og har fått sognet oppkalt etter seg, men bare Grytten ble sognekirke. Det kan tyde på at den første kirken på Grytten er satt opp av et bygdelag i felleskap som herredskirke og som senere ble sognekirke. Kirkeklokken som henger på Romsdalsmuseet er fra ca. 1200 og er et viktig dateringsobjekt på grunn av uforgjengeligheten og dermed må den være den første som ble brukt på kirkestedet Hen, men som tidligere nevnt, kan kirken være eldre enn kirkeklokken. Også krusifikset fra 1200-tallet fra Grytten kirkested, viser at mest sannsynlig var den første kirken her reist på denne tiden eller noe tidligere. Dateringen for Hen vil jeg sette til tidlig 1100-tall, altså før etableringen av sogneinndelingen på slutten 1100-tallet, da den mest sannsynlig ble reist som en høgendeskirke, mens Grytten kirkested kan ha blitt etablert seint på 1100-tallet og senere ble sognekirke, da sogneinndelingen ble etablert av geistligheten.

Oppgaven viser dermed at etableringen av kirkesteder foregikk over et lengre tidspunkt, fra slutten av 900-tallet og videre inn på 1100-tallet- og kan hende 1200-tallet.

ABSTRACT

Romsdalen in Møre og Romsdal county, at the western coast of Norway, has been the geographical scene for my masters' thesis studying of four medieval church sites, at Veøy, Rødven, Hen and Grytten in three different administrative areas in the county. The aim has been to shed light upon the question of the location for the first churches chosen? Were the church sites located at older heathen ritual places or new places? Who built the earliest churches at Veøy, Rødven, Hen and Grytten church sites, and when? Was there a close relationship between farms and the churches, built as private churches at the farm, or as joint ventures in cooperation between farms within a certain district? Were they built as manifestations showing continuity to older pagan places?

In order to illuminate these issues I have made use of different theoretical perspective and methodological approaches. The methods include archaeological visual landscape analysis when assessing the sites, and in order to gain a clearer understanding of why the places were chosen, and how people of the early Middle Age might have approached the areas both mentally and socio-economically. Were the communication lines important or were the early churches placed on remote places in the landscape. I have uses both cadasters from the 17th century and other sources retrospectively to assess the farms and their ability to build and maintain a church and a priest. Common Norwegian farmers in the Middle Age were hardly able and prosperous enough to build a church of their own household as private churches. Private churches, so-called *høgendeskirker* in Norwegian, must have been built by the elite within the communities. Congregation churches, so-called Norw. *herredskirker*, built and kept by a community were generally more centrally located – churches that generally later became parish churches.

The archeologist Brit Solli who has excavated a site at the island and mediaeval central place Veøy discovered an early Christian graveyard there in 1990-92. This island with a strategic location in the fjord was a trading place and centre in Romsdal in the Middle Ages. According to its name it may also have been a heathen ritual place. The early dating of Christian graves to the middle of the 10th century is a very early manifestation of the Christianization in this part of Norway, probably initiated by the King. Whether heathen ritual traditions has had an

impact on the choice of site, has also been taken into consideration when evaluating the timeframe for when a church could earliest have been built. The most important indicators are the archaeological finds of graves close by the church site. The topographical location has also been an important aspect, as well as a monumentality placed church may have signaled the power of the new religion and demonstrated the wealth and power of the church owner.

My study has led to the conclusion that the church site at Veøy was most probably established in the late 900s on royal initiative, probably on an earlier heathen ritual place. The church sites at Rødven and Hen were probably established as private churches for people the farms and built around 1100, while Grytten seems to have been established late 1100, around 1200 at the latest, as a site for a parish church after the episcopal organization of parishes was established.

APPENDIKS 1

Tidligere funn ved Hen kirkested

To parallelle stolperækker i feltets nordvestre del fikk betegnelsen Hus II. Hus II var, hvis stolpehullene er tolket riktig, 17 m langt (Ibid:13). Trekullprøve fra kokegrop/ildsted tilknyttet huset ble 14C datert til BC 765-395 eller overgangen fra yngre bronsealder – førromersk jernalder (Ibid :12). Restene av et mindre hus til (Hus I) ble funnet like ved hus II, i form av to parallelle rekker av stolpehull. På grunn av dyrking og grov og steinete undergrunn var stolperekkene ikke fullstendige (Orten Lie 1999:15). 50 kokegroper ble datert til overgangen eldre bronsealder til yngre jernalder, rester av 9 gravrøyser, en fullstendig kvinnegrav med diverse spenner datert til vikingtid, samt spor etter ard. Kvinnegraven var brent (struktur 54) og datert til 800-tallet ut fra en likearmet bronsespenne og fragmenter av skålspenne (Orten Lie 1998: 13) Funn av glassperler og bronsefragmenter sannsynligvis fra et bronsekar, sannsynlig fra eldre jernalder. Dette tolkes som indikator på høy status/senterfunksjon. Et meget sjelden funn av et kuleformet endebeslag av bronse fra et drikkehorn (Ibid:15). Funn av vikingtidboplass noen meter utenfor nåværende kirkegårdsmur mot vest i retning fjordbunnen mellom bestående kirke og Isfjorden skole. Et vikinghus er rekonstruert i nyere tid på denne lokaliteten.

Funnnummer:	Dateringsforslag:
Funn nr. T 4340. 4341	850-950
Funn nr. T 4342-4349	Vikingtid mann/haug
Funn nr. T 4350.4356	800-850 kvinne/haug
Funn nr. T4469-4475	Mer-900 kvinne og mann/haug
Funn nr. T 4410	875-930. (Petersen 1951: 387 datering (SKJ)
	815-830) kvinne og mann/haug
Funn nr. T 4740	800-850 kvinne og mann?/haug
Funn nr. T 4873	Yngre jernalder kvinne/haug
Funn nr. T 10096-100	850-900/ (950) (smed) mann/haug

Funn nr. T 10101-106	(925) 950-1025 (smed) mann/haug
Funn nr. T 10107-112	Sammensatt merovingtid/vikingtid mann/kvinne blandet ? 3 hauger
Funn nr. T 10113-117	Folkevandringtid (400 tallet) ?/haug
Funn nr. T 11537	Sammensatt –Meroving/Vikingtid mann/2 hauger Vikingtid 850-91 + usikker 950-1025
Funn nr. T 14356	Merovingtid blandet/haug

I tillegg kommer løsfunn av et vevlodd i kleber og opplysninger om et tapt gravfunn fra eldre jernalder (leirkar) og diverse tapte gjenstander fra to av de registrerte gravfunnene T 11537 a og b-m.

Funn nr. T 10118	Yngre jernalder/middelalder
------------------	-----------------------------

Funn i gravene:

Bronsekar T4350-4356. Spannformet leirkar, kniv og 3 korsformede spenner T10113-10117. Leirkar T10112ff. T11537 Tveegget sverd av jern, 3 enegget sverd av jern, spydspiss av jern, økseblad av jern, knivblad av jern, bisselmunnbitt av jern, krok av jern, ljåblad av jern, 2 celter av jern, saks av jern, skjebor av jern, og en tapt hein. Tapte funn fra samme haug (funnet igjen men ikke innlevert) Skjoldbule, pil, ildstål, pilespiss og brent bein. T4340-41 Leirkar (tapt).

I forbindelse med utvidelse av kirkegården ble de videre foretatt arkeologiske undersøkelser øst for Hen kirke i 1998 av Ragnar Orten Lie på et ca. 2.4 mål stort område, som også viste spor etter tidlig bosetning og ulike aktiviteter.

Funn av ca. 100 stolpehull tolket til Hus A datert til førromersk jernalder. Ildstedet inni huset datert til romertid. Hus B, som var mye mindre ble ikke C14 datert. Funn av også ni kokegroper og to ildsteder (Orten Lie 1998:16).

APPENDIKS 2

Funn ved Rødven Stavkirke

Undersøkelse foretatt av Riksantikvariatet ved Håkon Christie i 1962 og 1963 under Rødven stavkirke. Funn ifølge Askeladden:

- a) gjenstander av jern – nøkkel, kniv og foldeknivfragmenter
- b) vindusinnfatning av bly
- c) knapper og fragmenter av bronse
- d) fragmenter av farget glass
- e) krittpipefragmenter
- f) fragmenter av bokomslag av bronse festet til lærreim
- g) glasert keramikk
- h) fragmenter av et hengebryne og et annet lik bryne
- i) fragmenter av tildannet kleberstein
- j) avhugget flis av svill eller stavtegje m/trukket profil
- k) fire stykker av gullgallon, stoffsløyfe og deler av perlekjede (små fargede perler)
- l) to fragmenter av salme og epistelbøker
- m) samling flinstykker (noen har retusjerte kanter)

FIGUR- OG TABELLISTE

Figurer:

Figur 0.1 – Forsidebilde: Stavkirken på Rødven.

Figur 1.1 – Oversiktskart over Romsdals kirkesteder i 1589.

Figur 1.2 – Kart over de undersøkte kirkestedene i Romsdal.

Figur 1.3 – Kart over åttinginndelingen i Romsdal.

Figur 1.4 – Lokalt kart kirkestedene i indre Romsdal med innfelt områdemarkering i landet.

Figur 4.1 – Kart over Voll åtting med kirkestedet Veøy.

Figur 4.2 – Foto over Veøy kirkested.

Figur 4.3 – Oversiktskart over enkeltgraver på Veøy.

Figur 4.4 – Oversiktskart over Veøy.

Figur 4.5 – Kart over Rødven åtting.

Figur 4.6 – Foto over Rødven kirkested.

Figur 4.7 – Kart over Rødven kirkested.

Figur 4.8 – Kart over Romsdal åtting.

Figur 4.9 – Foto av Hen kirkested.

Figur 4.10 – Kart over Hen kirkested.

Figur 4.11 – Foto over Grytten kirkested.

Figur 4.12 – Oversiktskart over Grytten kirkested.

Figur 5.1 – Topografisk kart over området ved Rødven kirkested.

Figur 5.2 – Kart over gårdsgrensene ved Rødven gård.

Figur 5.3 – Kart over de fem største gårdene i Rødven åtting.

Figur 5.4 – Topografisk kart over området ved Hen kirkested.

Figur 5.5 – Kart over gårdsgrensene ved Hen gård.

Figur 5.6 – Topografisk kart over området ved Grytten kirkested.

Figur 5.7 – Kart over gårdsgrensene ved Grytten gård.

Figur 5.8 – Kart over de seks største gårdene i Romsdal.

Tabeller:

Tabell 4.1 – Kirkestedenes forhold til ulike faktorer diskutert i kapittelet.

Tabell 5.1 – Oversikt over gårder med kirkested i kursiv og de fem største gårdene i Rødven åtting ifølge Skattematrikkelen av 1647.

Tabell 5.2 – Oversikt over gårder med kirkested i kursiv og de seks største gårdene i Romsdal åtting ifølge Skattematrikkelen av 1647.

Tabell 5.3 – Tabell som viser kirkestedene i forhold til landskyld.

Tabell 6.1 – Kirkestedenes forhold til ulike faktorer som kan fortelle om kirkebyggingen i indre Romsdal.

Muntlige kilder/mail:

Bjørn Austigaard, tidligere museumslektor på Romsdalsmuseet i Molde.

Kristoffer Dahle, arkeolog ved Møre og Romsdal fylkeskommune.

Kjellaug Hunnes, f. 1930, oppvokst på Rødven gård.

Mads Langnes, historiker og konservator ved Romsdalsmuseet i Molde.

Hilde Stenmark, Formidlingsleder ved Romsdalsmuseet i Molde.

Bjørn Ringstad, arkeolog og fylkeskonservator ved Møre og Romsdal fylkeskommune.

Knut Otto Rødven, f. 1936, pensjonert gardbruker på Rødven.

Brit Solli, professor i arkeologi, Kulturhistorisk museum i Oslo, Universitetet i Oslo.

Kilder og litteratur:

- Andrèn, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrøn ritual och kultplatskontinuitet. 1: Plats och praxis i studier av nordisk førkristen ritual. Vegar till Midgård 2 (red. K. Jennbert et al.) Nordiv Academic Press. Lund.
- Anker, P. 1997. *Stavkirkenes deres egenart og historie*. Cappelen. Oslo.
- Austigard, B. 1999. *Veøyboka*. Brit Solli m/fl. Molde.
- Bendixen, B.E. 1878. Fornlevninger i Nordmøre og Romsdal. Aarberetning DKNVS. Trondheim.
- Berg, L. C. 2005. *Heddal og Røldal. En komparativ analyse av to kirkesteder*. Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen.
- Birgisdottir B. / Haug, A.. 1999. Rapport fra de arkeologiske undersøkelser I 1999 I forbindelse med utvidelse av skoleområdet ved Isfjorden skole.
- Birkenes, L. Ø. 2004. *Gård, grav og kyrkje. Ei arkeologisk analyse i Hardanger-regionen*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen.
- Bjørkvik, H. & A. Holmsen. 1972. *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida? Fordelinga av jordeigedom i Noreg i 1661*. Tapir forlag. Trondheim.
- Bradley, R. 2002. *The past in prehistoric societies*, London.
- Brattekværne, C. 2006. *Kirkesteder i Indre Sogn: en arkeologisk analyse av religionsskiftet med utgangspunkt i kirkesteder i Indre Sogn*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen.
- Braudel, F. 1980. *On history*. University of Chicago Press. Chicago.
- Brekke, N. G. Nordhagen, P. J. & S. S. Lexau. 2003. *Norsk arkitekturhistorie. Fra steinalder og bronsealder til det 21. århundret*. Samlaget. Oslo.
- Brendalsmo, J. 1994. *Tønsberg før år 1000*. Fra gård til by. *Varia* 28. Oslo.
- Brendalsmo, J. 1997. Trøndelags middelalderske kirkesteder hvor aristokratisk var landskapet? Artikkel i *Kirkearkeologi i Norden*, Hikuin nr. 24, Sverige 1996. s. 99-112.
- Brendalsmo, J. & Stylegar F-A. 2003. Runde kirkegårder. *Fortidsminneforeningen. Årbok 2003*. Kulturmiljø og landskap. Årg. 157 Oslo. s. 164- 176.
- Brendalsmo, J. 2006. *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*. Unipub forlag. Oslo.
- Brendalsmo, J. 2008. Kirkene i Romsdal i middelalderen. En diskusjon av funksjon og status. *Romdalsmuseet Årbok 2008*. s. 30–68. Utgitt av Romsdalsmuseet, Molde.

- Christensen, L A.. 2002. *Det norske landskapet – Om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv*. Oslo.
- Christie, H. 1964. Rødven Stavkirke, Utgitt av foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring den trønderske avdeling, Fabritius & Sønner, Oslo.
- Christie, H. 1998, Rødven stavkirke. Arkeologiske undersøkelser 1962 og 1963. Dagbok frå utgravningene. Utrykt dokument. Ifølge biblioteket på UIB er ikke denne dagboken tilgjengelig, men den resulterte i heftet som angitt ovenfor.
- Dahle, K. 2012. Rødven kyrkjegard, Arkeologiak rapport nr. 6/2011, Møre og Romsdal fylkeskommune.
- Dietrichson L. 1892. *De norske stavkirker: studier over deres system, oprindelse og historiske udvikling: et bidrag til Norges middelalderske bygningskunsts historie*. Kristiania og Kjøbenhavn, Alb. Cammermeyers forlag.
- DN – Diplomatarium Norvegicum, 1847-2004. bd. I-XXII, Oslo Universitetsforlag.
- Døssland, A. 1990. *Med lengt mot havet*. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal – 1 1671 – 1835. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Eide, S. Ø. 2011. *Middelalderens kirkesteder i Numedal*. Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Fagerskinna, sagaen om Norges konger*. Oversatt av Edvard Eikill, Kai Hansen Trykkeri AS, Stavanger 2008.
- Fauske, S. A. 2004. *Giskegodset 1537-1648. Frå adelsgods til kongeleg len – strukturelle endringer i eit jordegods i tidleg nytid*. Upublisert hovudoppgave i historie NTNU.
- Fjørtoft, P. 1975. *Giskegodsets eiendommer 1582 og Gidskegodsets brukere 1586*. Haram kulturhistorisk lag Skrift 7.
- F = Frostatingslova*. Oversatt av Hagland, J. R. og Sandnes, J.. Det Norske Samlaget, Oslo. 1994.
- Fylling, P. 1875. Bidrag til Veo eldre Historie. Aalesund.
- Gabrielsen, Kristine Holm. [2002] 2007. Vestlandets steinkors: Monumentalisme i brytningen mellom hedendom og kristendom. *UBAS Hovedfag/Master 2. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter* Bergen. s. 115 – 272.
- Gansum, T.. 1997. Jernaldermonumenter og maktstrukturer. Vestfold som konfliktarena. Konflikt i forhistorien. *AmS-Varia* 30 (red: Fuglestvedt, I, og Myhre B.) s. 27–40. Stavanger.
- Gansum, T. Jerpåsen, G. & C, Keller, 1997, *Arkeologisk landskapsanalyse – med visuelle metoder*. *Ams – Varia nr. 28*. Arkeologisk museum Stavanger.
- Giddens, A.. 1984. *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Polity Press. Oxford.
- Grüner, O. R. 1960 Rødven stavkirke.(Finnes kun hos Riksantikvaren).

G = Gulatingslovi. Norrøne bokverk 33. Oversatt fra gammelnorsk av Knut Robberstad. Det Norske Samlaget, Oslo.

Haram Kulturhistoriske Lag Skrift 7. Gidskegodsets eiendommer 1582 og Gidskegodsets brukere 1586 v/P. Fjørtoft. 1975.

Haug, Camilla 2009. *Kristningen av steder – en arkeologisk analyse av middelalderske kirkesteder på Karmøy. Upublisert masteroppgave i arkeologi*, Universitetet i Bergen, Bergen.

Heimskringla. 1990. Snorre Sturluson. Norges kongesagaer, Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Helle, K. 1995. Kristendommen slår rot. Onsdagskvelder i Bryggens Museum – X (red: A. Ågotnes), s.41-54. Bergen.

Herteig, A. 1954. Omkring kaupangen på Veøy i Romsdal. *Viking XVIII*. s. 69-88.

Hestenes, A. Solli. B. m/fl. 1999, *Veøyboka*, Romsdalsmuseet, Molde.

Hoff, A. M. og Hommedal A. T. 1999, *En gullgubbe. Festskrift til Hans-Emil Liden*, Alvheim & Eide Akademiske Forlag. Øvre Ervik.

Hofseth, E. H. 1990. Kirken den er et gammelt hus...: Religiøs tradisjon eller brudd? *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1989/90 (red. J. H. Larsen)* s. 129 – 151. Oslo.

Holmsen, A. & H. Bjørkvik, H., 1972, *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida? Fordelinga av jordeiendomen i Noreg i 1661*, Tapir Forlag.

Hovstad, H. 1981. Hva jordskiftekart kan fortelle. *Våre gamle kart* (Red: Fladby R. og L.T..Andresen). Norsk Lokalhistorisk Institutt, s. 19 – 29. Oslo.

Ingvaldsen, L. M. 1996. *Kirkene i søndre Sunnhordland i tidlig og høymiddelalder. Hvor ble kirkene bygget, hvorfor ble de bygget her og av hvem?* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen.

Iversen, F. [1997] 1999. *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger?* En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane. UBAS Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 4. Bergen.

Iversen, F. [2004] 2008. *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder* UBAS Nordisk/Universitetet i Bergen nr. 6. Bergen..

Jørgensen, J. G. 1997. *Aslak Bolts Jordebok*, Riksarkivet 1997.

Keller, C. 1993. *Visuelle landskapsanalyser i arkeologien. Årbok Universitetets Oldsaksamling*. 1991/92 s. 59 – 67. Oslo.

Kleiveland, G.. 2007. *Osterøy bygdebok. Allmennsøge Band 1 – Frå dei eldste tider til 1870*. Osterøy.

KLNM = Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, fra vikingtid til reformasjonstid, I-XXII, Gyldendal Norske Forlag.

- Kraft, J. 1832. *Topografisk-Statistisk beskrivelse over Kongeriget Norge. Det Nordenfjeldske Norge, femte Deel. Chr. Grøndahl. Christiania.*
- Langnes, M. 2004, Rødven stavkyrkje. Romsdalsmuseet årbok 2004, 2. 50-69, Molde.
- Lidén, H.E. 1969. *From pagan sanctuary to Christian church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag. s. 3-32. Vol. 2, Universitetsforlaget Oslo.*
- Lidén, H. E. 1995. *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem, og hvordan? I møte mellom hedendom og kristendom i Norge* (red. H. E. Lidén s. 129 – 141). Universitetsforlaget. Oslo.
- Lie O. R., 1999. *Rapport fra arkeologiske registrering ved utvidelse av kirkegården ved Hen kirke.* For kulturavdelinga, Møre og Romsdal fylkeskommune.
- Ljungberg, H., 1938. Den nordiska religionen och kristendomen. Studier over det nordiska religionsskiftet under vikingatiden. *Nordiska texter och undersökningar.* Uppsala. FINN SIDENR.?
- Malm, L. 1995. Arkeologin och det mangtydiga landskapet. Arkeologisk institutionen. Uppsala universitet.
- Måle, E. 1960. *The early churches of Rome.* E. Benn Ltd. London
- Martinsen, L. 1991. Landskyld og landskyldvarer. *Den eldste matrikkelen en innfallsport til historien* (Red. R. Fladby og H. Winge), s. 11-15. Oslo.
- McNicol, J. 1997. *Plassering av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstedene. En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830. KULT's skriftserie nr. 98. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo.*
- Munck, P. A. 1862. *Det norske folks historie. Unionsperioden, første Deel. Chr. Tønsbergs Forlag, Christiania.*
- Myhre, B. & I. Øye. 2002. *Jorda blir levevei. 4000 f.Kr.-1350 e.Kr. Norges landbrukshistorie I. Det Norske Samlaget, Oslo.*
- Myskja, K. 1987. *Bygdebok for Eid, Rauma kulturstyre, Åndalsnes.*
- Nicolaysen, N. 1887. *Om hov og stavkirker.* Grøndahl & Søns bogtrykkeri, Kristiania.
- Nilsson, B. 1992. Kontinuitet i kult och tro, från vikingatid till medeltid. Projektet SVERIGES KRISTNADE . Publikasjoner 1. Till frågan om kyrkans hållning till icke-kristna kultfenomen. Attityder under tidlig medeltid i Europa och Norden, s. 9-47.
- NG = Norske Gaardsnavne 1898. Rygh O., *Forord og indledning*, Kristiania.
- NG = Norske Gaardsnavne 1908. Rygh O., Romsdal Amt bd. 13, Kristiania.
- NgL = Norges gamle lover. 1846-1849. Kayser R., Munck P.A., Christiania.
- Nordeide S. W. 2012. En gammel, kristen gravplass på Villa i Tresfjord. Vestnes Sogelag, Årsskrift nr 17. s. 51-64.

NRJ – Norske Regnskaber og Jordebøker fra det 16de Aarhundede (1514-1521) .Bind I, Utgitt for det Norske historiske Kildeskriftfond v/H.J. Huitfeldt Kaas, Trykket J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri 1887, Christiania.

Olafsen, O. 1926. *Veøy i fortid og nutid – en historisk topografisk beskrivelse* bd. 1 og 2, Norheimsund .

Olsen, O. 1966. *Horg, hov og kirke. Historiske og arkeologiske vikingetidsstudier. Aarbøker for nordisk oldkyndighed og historie.* Det kongelige nordiske oldskriftselskab. København.

Olsen, O 1995. *Horg, hov og kirke – 30 år etter. I: Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge.* H. E. Liden (red), 121-128. Universitetsforlaget Oslo.

Olsen, B. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning.* Oslo.

Opedal, A. 1998. *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes.* Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.

Parelius, N.. 1999. *Veøyboka*, B. Solli m/fl. Intervju med S. Coucherron-Aamot fra Adresseavisen 1955, Romsdalsmuseet, Molde.

Ringstad, K.. 1996. *I arkeologiens eventyrland* Orkana forlag, Stamsund.

NG = Rygh, O. 1898, *Norske Gaardsnavne, Forord og indledning*, Kristiania.

NG = Rygh, O. 1908, *Norske Gaardsnavne*, bd. 13, Kristiania.

Sandberg, P. Ø. 1986. *Gørvel Fadersdatters regnskap over Giske og Giskegodset 1563*, Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, Oslo .

Schetelig, H. 1902. *En plyndret baadgrav. Bergen museums Aarbog.* s. 1–14.

Schnitler, Hans Peter 1974. *Beskrivelse over Romsdal Fogderie fra 1768 og 1769.* Orkanger/Molde.

Schøning, G 1778. *Reise gjennem en Deel af Norge*, første Bind. Tapir. Trondheim.

Seifert, T. og Nielsen, K. 1963, *Fra menneskehedens skatkammer*, Forlaget Union, København.

Skattematrikkelen 1647 XIII Møre og Romsdal fylke, Norsk lokalhistorisk Institutt, Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsø. Fladby, R. og Imseen, S. 1975.

Skattematrikkelen 1647 XI Hordaland fylke. Fladby, R. og Winge, H. 1976, Oslo.

Skeiseid, A. 2007. *Seks kyrkjestader i Rogaland. Ein arkeologisk analyse av kyrkjestader i ytre og indre deler av Rogaland.* Upublisert masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen, Bergen.

Skre, D. 1988. *Gård og kirke, bygd og sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen. Riksantikvarens rapporter 16.* Alvheim og Eide Akademiske Forlag, Øvre Ervik.

Skre, D. 1997. *Haug og grav. Hva betyr gravhaugene? 1: Middelalderens symboler.* (red. A. Christensson, E. Mundal & I. Øye). Senter for europeiske kulturstudier (Kulturtekster 11) s. 37-52, Bergen.

- Snorre-Edda. 2003. Oversatt av Anne Holtmark. Oddi Ltd. Printing Press, Island.
- Sognnes, K. 2000. Det hellige landskapet; Religiøse og rituelle landskapselementer i et langtidsperspektiv. *Viking nr. 63*. s. 87 – 119, Oslo.
- Solberg, B. 2003. *Jernalderen i Norge 500 f.Kr. – 1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solberg, B. 1999. Vikingtidens gravskikk – materielle uttrykk for samfunnsnormer? Norm og praksis i middelalder samfunnet (Red. Else Mundal og Ingvild Øye). s. 85-95, Bergen.
- Solemdal, A. 1999. Bygdebok for Holm sokn bd. II. Bygdeboknemnda for Holm sokn, E K H trykk A/S, Molde.
- Solli, B.. 1996. of Veøy. *Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter nr. 19. Oslo.
- Solli, B. m/fl. A. Hestenes, 1999. *Veøyboka*. Romsdalsmuseet, Molde.
- Steinsland, G. 2005. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Pax Forlag. Oslo.
- Storsletten, O. 1993. *En arv i tre – de norske stavkirkene*. Aschehoug & Co (W. Nygaard). Oslo.
- Sundqvist, O. 2004. *Uppsala och Åsgård. Makt, offer och kosmos i forntida Skandinavien. Ordning mot kaos. Studier av nordisk førkristen kosmologi. Vegar till Midgård 4* (red. A. Andren et al.) s.145-179. Lund. APPOSTROF
- Sverresoga. Oversatt av Halfdan Koht. *Norrøne bokverk*, Oslo 1995, Det Norske Samlaget.
- Sveaas Andersen, P. 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800 – 1130*. Universitetsforlaget. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Sæther T. m/fl., *Ei bok om Rauma*, Romsdalsmarten. Åndalsnes 1990.
- Søyland, H., E. 2009. Elleve kirkesteder i Hordaland – En arkeologisk analyse av kirkesteder på Osterøy og i Lindås.
- Tilley, Christopher. 1994. *A phenomenology of landscape*. Oxford.
- Tolpinrud, C. M. 2008. *Tidlige kirkesteder i Hole og Ål, Buskerud – En komparativ analyse*. Upublisert mastergradsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen. Bergen.
- Ziegler, R. , 1891, *Undersøgelser i Romsdal 1891*. Foreningen Til Norske Fortidsminnemerkeres Bevaring. Aarsberetning for 1891. s. 60-61, Trondheim 1892.
- Øye, I. 2002a: Landbruk under press ca. 800-1350. ::Myhre, B og i. Øye: Norges landbrukshistorie bind 1, s. 216-414, Samlaget, Oslo.
- Øye, I. 2002b. *Vestlandsgården – fire arkeologiske undersøkelser*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen. Vol. 8. Bergen.
- Widgren, M.. 1997. *Landskap eller objekt: Kring kulturminnesvårdens problem att hantera landskapets historia. Landskapet som historie*. NIKU Temahefte 4. Oslo.

